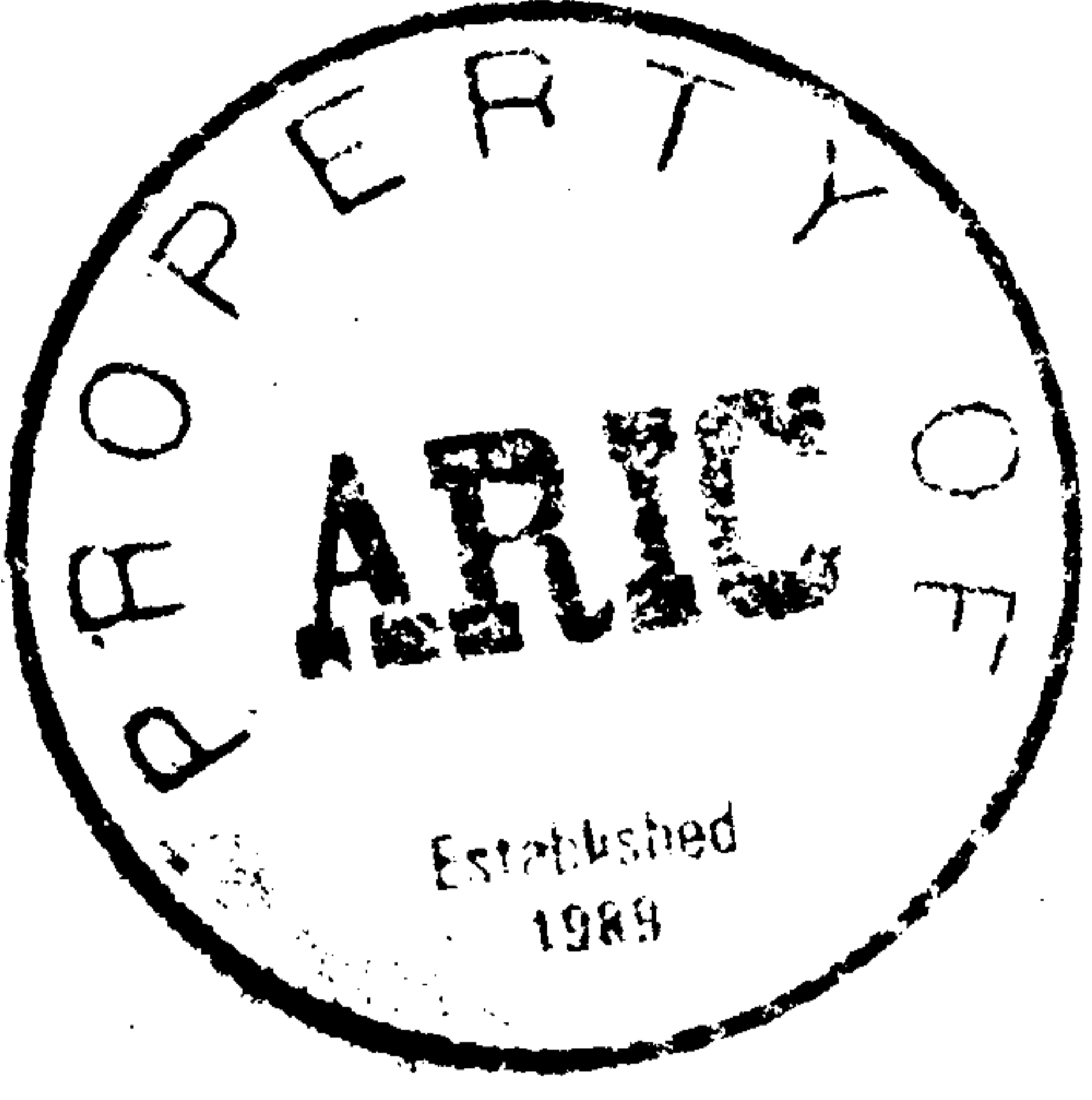

A vertical stack of several books is positioned on the right side of the image. The books are of various colors, including red, green, and yellow, and are slightly out of focus. The background is a solid blue color with a fine, grid-like texture.

Ketabton.com

افغانستان

تاریخ پہ رفاہی

لیکوال
استاد احمد علی کھزاد

ژباړن
اورنگزیب ارشاد

+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان دتاریخ په رڼا کې
لیکوال: استاد احمد علي کهزاد
ژباړن: اورنگزیب ارشاد
خپرونکی: دانش خپرندويه ټولنه
چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز: جاوید احمد همیم - کفایت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز: دانش کتابتون - ډهکی نعلبندي
تیلیفون: قصه خوانی - پېښور
۲۵۶۴۵۱۳

E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د خپرنډوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د گران افغانستان د یوه نومیالی تاریخپوه (بناغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانی پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن بناغلي اورنگزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو گټور کار گڼل کېږي. موږ د دغه کتاب بناغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له بناغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وگاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي گام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنگي بن یو نوی غاټول شي.

مننه

دانش خپرنډویه ټولنه

لړليک

مخکنه	سرليک	کڼه
۱	قره کمر	.۱
۵	هزارسم	.۲
۸	هيرمند او ارغنداو سيمه	.۳
۱۲	منډيگک	.۴
۱۵	منډيگک	.۵
۱۹	پنجوايي	.۶
۲۲	شمشېر غار	.۷
۲۶	آريايي کور	.۸
۲۹	ويدي سنډرې او افغانستان	.۹
۳۲	آريا اويجه	.۱۰
۳۵	سوما-يا-هوما	.۱۱
۳۸	دميني يوه لرغونې تاريخي كيسه	.۱۲
۴۱	دافغانستان موسيقي	.۱۳
۴۵	پاراداتا يا پيشداديان	.۱۴
۴۸	ياما دطالع دلمر زوی	.۱۵
۵۱	رينبې، اريايي روحاني حکيمان اوشاعران	.۱۶
۵۴	زردبست او دبلخ داسپه کورنۍ سره۱۷
۵۷	زراتشتر، سپين تمان اوبلخ	.۱۸
۶۱	کاتا - کاتياس	.۱۹
۶۳	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	.۲۰
۶۶	په اوېستا کې دغرونه يادونه	.۲۱
۷۰	دسکندر دتېريدلو لار	.۲۲
۷۳	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	.۲۳
۷۶	په اسيا کې ديوناني هڅوب دمرکزيت له نظره	.۲۴

۷۹	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یاسواران	۲۵
۸۲	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۲۶
۸۵	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۲۷
۸۷	دسکندر او جنگیز دلنیکرو په مقابل کې د...	۲۸
۹۰	دهریرود په سیمه کې دسکندریې بنار	۲۹
۹۴	سکندري سار یا سکندري کلاه	۳۰
۹۷	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۳۱
۱۰۰	دکاپیسی - باگرام دبنار په پلان کې دیوناني	۳۲
۱۰۳	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۳۳
۱۰۶	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۳۴
۱۰۹	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیک دود رواج	۳۵
۱۱۱	په افغانستان کې یوناني لویی سکې	۳۶
۱۱۴	مرکزي اسيا او چین ته دافغانستان دگریک او...	۳۷
۱۱۷	په لرغوني افغانستان کې دموسیقی درې آلې	۳۸
۱۲۰	په لغمان او کندهار کې داشوکا دبرلیکونه	۳۹
۱۲۴	په کندهار کې داشوکا د دبرلیک کشف	۴۰
۱۲۸	په افغانستان کې دپودیزم خپریدل	۴۱
۱۳۱	شابهار	۴۲
۱۳۴	په افغانستان کې بودايي مبلغین	۴۳
۱۳۷	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۴۴
۱۴۰	کجولوکد فیزس	۴۵
۱۴۳	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۴۶
۱۴۶	سور کوتل	۴۷
۱۴۹	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاوري	۴۸
۱۵۲	بغلان	۴۹
۱۵۵	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۵۰
۱۵۸	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۵۱
۱۶۱	دکنیشکا عبادت ځاي	۵۲
۱۶۴	دکنیشکا مجسمه	۵۳
۱۶۷	هغه استوپه چې بنسټگر یې کنیشکا دی	۵۴

۱۷۱	ديوناني اوباخترې هنري مکتب يوناني او	۵۵
۱۷۴	افغانستان د گريک اوبودیک مجسمه تورې مکتب	۵۶
۱۷۸	د سره کوتل کتیبې پر پر ډبرينو خښتو يوناني توري	۵۷
۱۸۱	افغانستان درو حانيونو له خوا په چين کې	۵۸
۱۸۴	خروشتي ليک دود	۵۹
۱۸۸	بلخ کوچنی شاهي بنار (شاه وران) يا (راجا گريه)	۶۰
۱۹۱	نوبهار معبد (عبادت ځای) يا - ناواويهارا	۶۱
۱۹۴	د بلخ نوبهار يا ناواويهارا	۶۲
۱۹۷	د ورينمو لار اودهغې په اوږدو کې د افغانستان ...	۶۳
۱۹۹	اياتکار زيران يا د دقيقې بلخي د شاهنامې منبع	۶۴
۲۰۲	نيسا	۶۵
۲۰۵	ساکیان، سکستان، سجستان، سيستان	۶۶
۲۰۹	تخار - تخاري - تخارستان	۶۷
۲۱۳	کاپيسي - بگرام	۶۸
۲۱۷	د کاپيسنا بنار	۶۹
۲۲۰	د کاپيسي وروستی ورځې	۷۰
۲۲۳	(سريکه اويهارا) معبد يا (شالوکيا) اوياهم ...	۷۱
۲۲۶	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۷۲
۲۲۹	وارا	۷۳
۲۳۲	د "زر اسپه" يا "آزر اسپه" بنار	۷۴
۲۳۵	تخاري ژبه د باختر او تخارستان د خلکو آرنی ژبه	۷۵
۲۳۸	باخترې يا بلخي ژبه اود سره کوتل د ډبرليک	۷۶
۲۴۲	کابل اود تاريخ په دورو کې يې پخواني نومونه	۷۷
۲۴۵	بودايي کابل	۷۸
۲۴۸	د کابل شاوخوا بودايي پاتې شوي ودانۍ	۷۹
۲۵۱	کابلي رتبيل شاهان	۸۰
۲۵۵	برهمني واکمني ياهند او کابلي شاهي	۸۱
۲۵۸	د کابل پخواني ديوالونه	۸۲
۲۶۲	د کابل لمنو کې د اباديو پراخوالي ستراتيژي	۸۳
۲۶۵	د چکري منار	۸۴

۲۶۸	خم زرگر	۸۵
۲۷۲	جبل السراج (دهندو کش ور)	۸۶
۲۷۵	دلوگر تاریخي او جغرافیایي موقف	۸۷
۲۷۸	استوپه یا توپ	۸۸
۲۸۱	توپ دره	۸۹
۲۸۴	بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره	۹۰
۲۸۷	صلصال و شاه مامه	۹۱
۲۹۱	دسرخ در اژدها	۹۲
۲۹۳	دبامیانو زمریان یا شاه شکاری	۹۳
۲۹۷	دبامیانو د «جی» په سمخه کې یو بودایي کتابتون	۹۴
۳۰۱	د ککرک تنگی " لس متری مجسمه "	۹۵
۳۰۴	ضحاک بنار	۹۶
۳۰۷	په پخواني افغانستان کې د لمر پرست دقانون سوابق	۹۷
۳۱۳	مرنجان غونډۍ د کابل د بنار په منځ کې یوه	۹۸
۳۱۶	د تپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې	۹۹
۳۲۰	یعقوب لیث صفاری او د کابل زرین اوسینین بتان	۱۰۰
۳۲۳	پایتاوه	۱۰۱
۳۲۶	میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې	۱۰۲
۳۳۰	سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او	۱۰۳
۳۳۳	دسکاوند بت خانه	۱۰۴
۳۳۷	د ارزگان دبرلیک	۱۰۵
۳۴۰	سمنگان	۱۰۶
۳۴۴	دهندو کش تهذیب	۱۰۷
۳۴۷	پخوانی نورستان دقانون له نظره	۱۰۸
۳۵۱	تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان	۱۰۹
۳۵۵	دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه	۱۱۰
۳۵۸	ننگرهار او ځینې پخواني بنارونه یې	۱۱۱
۳۶۱	دچغان غونډۍ	۱۱۲

پای

قره کمر

په جگو سیمو کې د سمخمشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونيو ډبرينو پېرونو د ژوندانه لومړني منځي هغه پړاو رانښيي چې پوهان يې په جگو سمخو کې د بشري ژوندانه پېر بولي. په جگو سمخو کې د ژوند کولو له پاره د لوړو غرونو لمنو ته اړتيا ده. زموږ د هېواد جغرافيايي چاپېريال رانښيي چې هاغه مهال انسان د غرونو په لمنو او کمره کې بڼه استوګنځي لرل. په تېره بيا د هندوکش شمالي لمنې چې له ارتو درو او ناوو سره نښتې وي، د دواړو ژوند له پاره خورا وړ ښکارېدې.

په افغانستان کې «قره کمر» په لوړو ځايونو کې د غار اوسېدونکيو د ژوند څرګندويي کوي او هغه چا چې پر دغه غار د څېړنې زيار ګاللي امريکايي «ډاکټر کارلټن کون» دی، چې له تاريخ نه په وړاندې دوره کې تخصص لري.

قره کمر د ايبک (سمنګان) په (۸) کيلومتري کې د پلخمري او تاشقرغان ترمنځ د هغه کلي ترڅنګ پروت دی، چې د (سرکار) په نامه يادېږي او د هغه غره د لمنې په جنوب ختيزه برخه کې واقع دی، چې پر نوموړي کلي شمالي څنډې (ايبک) حاکم دی. د دغه غار لوړوالی د سيند له سطحې څخه (۲۳۰۰) فته او له ښېرازي سيمې څخه (۴۵۰) فته دی، چې لږ تر لږه ۱۲۵ متره کيږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د بنېرازي سيمي له مخې په اساني سره کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسيدلو علت له دارونکيو حيواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و د بنکار څارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پيمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره لیده او د بنکاريانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل بنکار به يې تر لرې پورې بڼه ليدلای او څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او ټوله ورځ د لمر په وړانگو روښانه او تودېږي. همدارنگه اوبه يې هم نژدې دي او حيوانات يې ډېر لږ شاوخوا کې تگ راتگ کوي، پرته له دې گټو او بنېگنو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پيدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکني پوريز جوړښت په (ژورسيک) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې څرگندېږي، چې د قره کمر غار د "نيمي کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلابېلو يونونو پوښل شوی و، چې ډېر ژور يې نسواري رنگ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنگه خټو نيولی دی، همدارنگه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوگنه شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل شوي او ځينې پرچې ترېنه پرېوتې پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواک نښې نښانې بنکاري د حيواناتو هډوکي او له تېرونه د کار جوړې شوې وسيلې يې هم څرگندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغوني زمانه يا د تېرو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او خوندي ځای و، مگر د تېرې د نوې دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري،
ځکه چې په ځانگړې توگه د تيرپو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په
افغانستان کې دغه يواځينی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د
تيرپې د پخوانۍ دورې د ژوند پړاوونه موندل شوي راپېژني.

د «ډاکټر کارلټن کون» د څېړنوله مخې موندل شوي اثار د کار له
وسيلې، اور لگونکې ډبرې، د جېواناتو هډوکي، ايره او سکرو څخه
عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور
دورې وټاکو. دا بنکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو
اوسېدونکي بنکاريان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکيو، چې د ژوند اثار او نښې يې د
ځمکې په نسواري رنگه پور کې پيدا شوي د تيرپو ډېر ابتدايي لوبني
درلودل، چې طبيعي بڼې ته يې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول پېلگو
ته په اروپا، امريکا او اسيا کې په معموله علمي اصطلاح «ډموسټرين» د
دورې د کار وسيلې وايي او د (نه اندرتال) ټيپ دانسانانو له وسايلو سره
اړه پيدا کوي دغه وسيلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم ليدل
شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې يا د قره کمر اوسېدونکيو هلته،
اچولي وي او يا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو يادگار وي.

د قره کمر د غار اوسېدونکيو د خپل ژوند په دويم پړاو کې، چې د دوی
د ژوند دريمه برخه څرگندوي ډبرين چاقوگان ډېر زيات درلودل، چې د
غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نيم متر ژورتيا کې يې څو زره دانسې ليدل
شوي دي، په دې مرحله کې په بنکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره
يې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار يې په اور تودولو. د هغوی لوبنولا
تر دا وخته طبيعي بڼه درلوده او نه درنو اوربلوونکيو ډبرو (پنډوباکر) او
تېرو ډبرو څخه يې کار اخيسته.

د قره کمر د غار د دريمې دورې د اوسېدونکيو ژوند سويې له دويمې
دورې سره زيات توپير نه درلود. د تيرپو د وسيلو په وروستۍ دوره کې د
تيرپو د منځنۍ دورې (مزدلې ټيک) د وسيلو سره ورته والی ليدلی شوی
دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو بنکټني پوښ کې د خاورينو کلاسي
لوبنو ټوټې او کودرې ليدل شوي، خو آرتي لامل يې دادی، چې د قره کمر
په غار کې د ژوند ابتدايي دورې (له باکري تيرپو څخه د کار وسيلې

جوړول) د حساب له مخې د لرغوني زمانې له لور پر او سره سمون خوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش له مخې، چې د (۱۴ نمبر کاربن) د غار د سکرو پر چې چې په فيلاد لفييا او شيگاگو کې پېدا شوي. د غار ډېره پخوانۍ هستوگنه، له نن څخه دمخه ۵۰ او ۳۰ زره کاله وړاندې زمانه څرگندوي او څرنگه، چې د غار د بنکتنۍ برخې د ځينو پخوانيو سکرو د توتې د کيمياوي تجزيې له مخې (۱۰۵۸۰) کاله وړاندې زمانې سره پرتله کيږي. کولی شو ووايو، چې له نن څخه (۱۰۰۰۰) کاله وړاندې بنکاريانو په قره کمر کې ژوند ژواک درلود په افغانستان کې د ۱۴ نمبر کاربن تجزيه د تيږو پخوانيو، منځنيو او نويو دورو سره بڼه موافقت څرگندوي، ځکه چې د لس زره کالو په شاوخوا کې د لويديزې اسيا په زياترو برخو کې په غارونو کې د ژوند دوره پای ته رسېدلې او د تيږو نوي دوره پيل شوې ده نو دې پايلې ته رسيږو، چې لس زره کاله وړاندې د هندوکش بنکاريان د غرونو له ډېرو لورو پناه ځايونو څخه راوتلي او د هوارو سيمو او سترو سمورو درو په لور يې يون کړی دی.

هزار سم

د تیرو له لرغونې دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) موږ پوره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي موقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی. د سمخو پاتې شونې د «مگالیت» شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنگه لعاب دارو تیګرونو توتې څرګندوي. دا نقطه «هزار سم» نومېږي او څرنگه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمخی ووايو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کاروانی لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنگان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

(هزارسم) دهغه سمخو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو «بودایي ښار» په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنگه انځورونو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمخو کې له منځه نه دي تللي.

(هزارسم) له بودايي عصر نه وړاندې (د لومړۍ پېړۍ له پيل نه د اوومې زيردې پېړۍ تر نيمايي وروسته) هم استوگنې او ودانۍ درلودې او د هغو دورو پاتې شوني اثار يې د خيرنې وړ دي.

د ايتاليايي لرغون پېژندونکي پلاوي له خپرونو څخه چې د ۱۹۴۱م کال د مني په موسم کې يې هلته ترسره کړې وې داسې څرگندېږي، چې هزارسم او د هغې فرعي درې د تېرو له لرغونو دورو څخه تر اسلامي دورې د مغلو له يرغل څخه دمخه د هندوکش له مهمو او آبادو مرکزونو څخه گڼل کېده. د هغو مطالعاتو له مخې، چې په غارونو کې په ژوند پورې اړه لري د (پاله او لي تيك) دوره يا لرغونې دتيرودوره (هزارسم) يا (قره کمر) د دواړو ساحې د جغرافيايي موقعيت د نژدېوالي له مخې او همداشان په لوړو ساحو کې د غارونو د موقعيت له مخې ډېر سره ورته والي لري او د چاقوگانو په شکل او د تېرې نوکې لرونکې وسيلې او يو ډول وړو نسبتاً گردوغاښورو وسيلو شته والي د ((پليستوين)) د تېرو پر لرغونې دورې ژوند پورې اړوندې نښې نښانې دي. ايتاليايي پلاوي عقیده لري، چې د ((هزارسم)) گارې د دې دورې د خلکو داستوگنې او د حيواناتو د ښکار لپاره ډېرې مساعدې او برابرې وې، ځکه چې دا غارونه په لوړو برخو کې پراته وو او اوسېدونکي يې د حيواناتو د يوناخاپي بريد نه په امن کې وو او د ښکار لپاره سارايي ژوي په نږدې څلورو خواو کې ډېر لږ پيدا کېدل.

د غارونو په نژدې لمنو کې ځينې ځانگړې د کار وسيلې لکه د يو څيز يا ځای د سوري کولو لپاره وسيله، د هډوکو يا لرگيو د پرې کولو وسيلې ليدل کېږي، چې کېدای شي دتير په نوې دوره پورې اړه ولري او د دوی د فراغت له دورې سره يې اړه او ارتباط هم لري نه ښکاري. له دې څخه داسې معلومېږي، چې په هندوکش کې ښکاري اوسېدونکي د تېرو د لرغونې دورې تر تېرولو وروسته له لوړو غارونو څخه ښکته راغلي او د درې په منځنيو هغو ځايو کې، چې اوبه کول او خړوبول يې اسان وو په کرونده بوخت او خپل ژوند يې پيل کړی دی.

د ايتاليايي پوه په گروهه ((هزارسم)) له هغه وخته د يو واړه کلي يا ښار بڼه غوره کړه، چې کاروانونو د هندوکش په دواړو خواو ځانته لارې

پرانستي او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسيا او دهند شمال او جنوب
خواته و خوځيدل.

د «هزارسم» په موقعيت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بيلوالي ته
نغوته وکړه، له هزارسمه رستم تخت، سپر کوتل، بغلان او قندوز په
لوري لارې همدا رنگه له رستم پلازخه يعني له سمنگان څخه خلم، بلخ او
له هزارسمه د باميانو او کابل پر لور هم لارې تللي وې. دا او همدا راز
نورې لارې د درو په کرلېچونو او د هندوکش پ کونونو تېرې شوې او د
کاروانونو له هغو پخوانيو لارو سره، چې د هند او چين ترمنځ وې يو ځای
کېدلې.

ايتاليويانو «هزارسم» د بوديزم په دوره کې د يوليوني بنا په توگه
پېژندلې، چې د وړو فرعي درو په گډون يې «۳۵۰۰۰۰» مربع متره
پراخوالی درلود.

لکه څرنگه چې په مختلفو دورو کې د ژوند نښې نښانې لکه د طبيعي
غارونو په بڼه (مگاليت) يا دهغو سترو طبيعي دېرو په ډول، چې توپل شوي
او د دايرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همدا راز هغه سمخې چې
شمېر يې سلگونو او زرگونو ته رسېږي او هغه له تېرېدو شوي ستري
چارديوالي او کنډرې او بالاخره د خټو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي
د تېرولو لرغونې او اوسنۍ دورې نه نيولې د جستو تر دورې پورې د
ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وخته او بيا تر هغې، چې
د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودايي دين تر خپرېدو او بيا تر
اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو چې د چنگيز يرغل د
هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او ړنگ کړ.

د هير مند او ارغنداو سيمه

تر تاريخ دمخه د ژوند او استوگنې يو مرکز

څو کاله کېږي، چې له تاريخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافيايي موقعيت په هکله څلور ځواينيدې څېړنې شوي دي، چې يو خوا د سند په سيمه کې د (اندوس مدنيت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډيو کې، چې د آمو د سيند په بڼې غاړه کې پرتې دي د (انومدنيت) همدارنگه دريمه خوا، د ايران په خاوره کې، د (سيالك او جبال مدنيتونه) او همدارنگه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان د خاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولري (له تاريخ نه دمخه دوره) يې سپينه پاتې وه.

له نيکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زېږدي کال فرانسوي پروفيسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو يا سپرلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدير (پروفيسر گيرهمن) په همکاري، چې د قبل التاريخ متخصص و او هغه وخت يې په ايران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره يې د قبل التاريخ دورې د پلټنې کار د هيرمند په سيمه يا په بله وينا په افغاني سيستان کې طرح کړ او د «نادهلي» په شاوخوا کې، چې د (زرنگ) يعنې د سيستان د پخوانۍ پلازمينې يوه برخه خرابې کنډوالۍ

پکې هم شاملې دي په دوه غونډيو سورداغ او سپين داغ کې کېندنې پيل کړې.

په لومړۍ ياده شوې غونډۍ کې چې نژدې ۳۰ متره يې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخريږدي پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوي. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځينو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هيرمند په سيمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاريخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.

د افغانستان په خاوره کې هغه سيمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره يې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سيمې دي. لومړۍ سيستان يا د هيرمند د (ارغنداب په گډون) دويم د باختر سيمه چې په دې دواړو لويو سيمو کې ستر سيندونه هيرمند او امو له خپلو مرستيالو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې يې خړوب کړي او نسبتاً توده هوا يې د نباتاتو په وده او د حيواناتو په روږدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.

که چېرې د لرغوني تاريخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرگونو پېړيو له منځه د زاړه مدنيت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.

په دې دوه پراخو ساحو کې له تاريخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځايونو د تثبيت لپاره يوازې په افغاني سيستان کې گام پورته شوی، د دې ترڅنگ د هيرمند د مرستيالو سيمه يعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تریو ځايه کار شوی او همدارنگه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امريکا د نيويارک طبيعي تاريخ د موزيم د بشري پېژندنې د څانگې له خوا ټاکل شوی او په (۱۹۴۹)، (۱۹۵۰)، (۱۹۵۰)، (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس يې کار پيل کړ او دا کار يې په يوه لويه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جودين)) نه نيولې تر ((پنجوايي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سيمې پورې يې د قبل التاريخ داوسېدو ځايونو د تثبيت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سيمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاريخ د ژوند پاتې شوني نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزې او هغه رسوبات، چې د هرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې توپلي او یوه برخه یې پته شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هرمند هغه سیمو کې، چې له پخوا زمانې وچوبه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجک سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودبیابان) وايي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم: د کندهار په شاوخوا او یا په ټولې هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنک ترمنځ ده.

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په خونورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ)، (نوراني غونډۍ)، (موراسي غونډۍ) او د (منډیګک تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیګک غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومتری کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانې کېدني او سپرنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلی کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خواته په ۱۲ میلی کې د (پنجوايي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلاسي لوبني لاس ته راغلي دي. دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوبني او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوبني د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادی کې هم سابقه لري او په کویته (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوپو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) اویو څه یې په کویته او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نوله دې څخه څرگندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنگه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکي ټينگې دي، چې هنري او فرهنگي صبغه يې ښکاره او څرگنده ده.

د (منديگک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرگندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلو د سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند او ارغنداو کې منځ ته راغلي څرگنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سويندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانگړې توگه د (نيولي تیک) په دوره يعنې د تيرې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځني فرهنگي ځای په توگه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه گڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موزيې نومونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منډيگک

ديارلس ځله يو پر بل (سرپر سر) ودانۍ د پېنځه زره

کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو او رو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترڅو کالو وړاندې ډېر انډي اړخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکې وې، خو له دې څو کلونو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پېدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيگک په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې گوښې څرگندويي کوي.

منډيگک هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلوته په ۵۰ کيلو مترې کې د کشک نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکاټ کې راوښو دا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو (ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په هغه پلويې ترڅنگ د کشک نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه گوښه کې د منډيگک د غونډۍ ننی موقعيت انسان له جېرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او تر تاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تگ لوري په منځ کې د کاروانونو د تگ لارې پر سر او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هيرمند او ارغنداب ترمنځ دغه ټوله ساحه يوله هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواک مهم مرکز گڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تر دا خو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاريخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کیندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیگک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوریزه ودانې یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیگک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس گونو مختلفو ابادیو له لږوالي یا (ښوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزېږد یوکلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزیرې په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادې پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شپږه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزیرې له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیگک د غونډۍ د قبل التاريخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستی دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ بڼې د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د خټو د لوبڼې پیدا کړي دي د خاورینو لوبڼیو پخولو کې یې نور هم زیار وکښی او ورباندې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورونه (چې دا مخصوصاً د قبل التاريخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیگک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیانې ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړی. په همدې ترتیب د تیږو او خټو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالی درجې ته رسېدلی. د دې مرحلې لوښي د (کویته) بلوچستان د قبل التاريخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګک د غونډۍ د ژوند کونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منع ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په خښتو جوړې شوي لویې ستني یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی.

د منډیګک غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکی یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سېنو په منځ کې یې څرېدلی دی یو ډول ګاڼه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاريخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومیږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجودایرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاريخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګک تپه خپله د قبل التاريخ دورې لږ څه دمخه پړاوونه تري څرګند شي.

منډيگک

د برونز (مفرغ) د زمانې د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلوراهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفیات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيوگيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅيرل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډيگک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار گرشک د سرک په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه مترۍ کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د حيرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداگرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته دموسم په وجه مهاجرتونه او د قبایلي کوچيانو حرکت پام کې ونيول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېروني لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بيا په هغه سيمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه يوه لاره او د کاروانيانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هيرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلې شي. کوچيان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې گياھ او څرخای ته اړتيا لري، نو د همدې اړتيا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو يادوشو سيمو کې يې همېشه تگ راتگ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مگر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډيگک اباد د خلکو استوگنځی و د خپلې اړتيا وړ اوبه يې له خوږ څخه ترلاسه کولې.

د کيندنو د لومړۍ دورې په دوران کې د يوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرگنده شوه، چې نوموړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بيلا بېل پړاونه تير کړي، چې د څلور زرم کال له پيل نه د لومړي زرم کال تر پيل پورې دا ټوله دوره په برکې نيسي.

د نوموړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرگند شول، چې د هغې ديوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو. هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زيرمه د مستطيل په شکل احاطه شوې ښکارېدلې سره له دې، چې دا زيرمه ځايونه کوچني وو، خو په ماهيت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زيرمه ځايونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هرپه) (د اندوس په حوزه = سند) کې کشف شوي دي. نوموړي زيرمه ځايونه د ځمکې دوه درې پوړونه نيولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر يوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډبرينې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په ميچنغوزو کې د اېښودلو لپاره د خټو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکيو د خپل زيرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسايلو ته لاس وړ و. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډيگک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د ميلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پيل څخه يعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه بللې شو.

د زیرمه ځای له پورونو بنکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نسبې نښانې نه ښکاري او داسې څرگندېږي، چې د منډیګک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نسبې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نسبو نښانو څخه څرګندېږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو څښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایي لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کېږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایي یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندېږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تبخ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې خټې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پیدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنگ، رنگ کې شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنگ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېل پورونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکنې له منځ نه پورته پلوتنه تر ۹ پورو پورې د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرگندېږي، چې یوه موده د منډیګک د غونډې لومړني اوسېدونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د جوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي ځل لپاره خښتې او هغه هم خپلې خښتې څرگندېږي او تر دريو لاندینيو پورونو پورې ادامه لري.

ختین لوبني په لومړي پور کې ساده او په ابتدايي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقی احساس کېږي او لوبني یې له پخې خټې څخه جوړ بڼکلي کېږي او پنه تدریج سره ډېر بڼه کېږي تر هغې وروسته ډېر بڼکلي نقش او انځور لرونکي خټین لوبني راڅرگندېږي. د حیواناتو، الوتونکو، گلانو د جګو جګو بڼکرو غرڅه، د بڼکلو او پېچلو بڼکو ولافیل مرغ او داسې نور انځورونه په جګو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. خټین انځور کړای شوي لوبني له اتم پور څخه وروسته ډېر پېدا کېږي او همدارنگه یې په نهم پور کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوبني له هغو لوبنيو سره ډېر ورته والی لري، چې په کویته کې کشف شوي دي.

فلزات جست اوس له شپږم پور څخه پیل کېږي د هغو ازموینو له مخې، چې د ۱۴ نومره وړانګې په واسطه یې د پنځم پور له سکرو یې منځ ته راغلي د نوموړي پور تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کېږي. د دې پور له کنډوالو څخه د یوې لویې ودانۍ نقشه څرگنده شوه، چې شرح یې تاسو دمخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمايي گڼلی شو، دا ستره ودانې هم په تدریج سره په راتلونکو دورو کې ړنگه شوې ده او نوي را رسېدلي خلک پر غونډې استوګن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دريو پورونو کې د منډیګک د غونډې په بڼکني برخه کې ترسترگو کېږي. په همدې ترتیب ویلی شو، چې د منډیګک غونډې هغه آبادي ده، چې له پېنځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې دلر هنداو په سیمه کې د جستو (برنزو) د دورې ژوند له ضمني بدلونونو تر څنګ څرگندوي.

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو شمېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم يادېږي، اوسنی پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانگړې توگه د انگورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مگر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنۍ سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خواراچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غارو (کين خواته) يو انساني استوگنځای دی او تر تاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. بنايي ډبرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنگه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغونې زمانې دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوگنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زير کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه څرخ په باره کې چې په پرو کې يې چرې ترلي خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار ته تر ننوتلو وروسته يوه ستره گرده احاطه راځي، چې د وخت په تېرېدو د ځينو موادو د ويلې کېدو په وجه او يو ډول اهکي مواد په ديوالونو راڅخېدلي، چې ډېر عجيب غونډې شکلونه يې جوړ کړي دي، چې طبعاً يې ځايي خلک له حيرانتيا سره مخامخ کړي او هغې ته په علمي اصطلاح کې «گلفهشنګ» او «شفشاهنګ» وايي وروسته له هغې په ۱۹۵۱ ز کال کې موسيوډيو يوتن پوه، چې لرغون پېژندونکی و او د نيويارک د طبيعي تاريخ د وگړ پوهنې د پلاوي غړی و دې غارونو ته ورننوت او هلته يې تر کيندنو وروسته له کوشاني دورې څخه نيولې تر نن پورې د ژوند د مختلفو دورو نښې نښانې ترلاسه کړې.

تور غار، چې نسبتاً ښکته واقع دی د پنجوايي د خلکو له خوا بند کړای شوی، ځکه چې د هغوی يو شمېر ماشومان هلته ورک شوي دي. دا غارونه ډېر اوږده دهليزونه لري که چېرته څوک پکې ډېر وړاندې ولاړ شي لاره ورڅخه ورکېږي. له دې غارونو څخه حتماً په هغه دوره کې کار اخيستل شوی، چې موږ يې د غارونو دوره بولو او لکه څرنگه، چې په تاريخي دورو کې هم ورځنې کار اخيستل شوی نو همدا وجه ده، چې د تېرو د دورې د ژوند نښې نښانې يې پاتې شوي نه دي.

فیرمسرويس امریکايي د همغه پلاوي رئيس، چې وړاندې يې ما يادونه وکړه په همدغه ۱۹۵۱ ز کال کې د پنجوايي له غونډيو څخه په يوه غونډۍ کې چې «مراسي غونډۍ» يې بولي لنډې کيندنې وکړې او ويې ويل، چې پنجوايي د لرغونتيا د تثبيت له نظره ډېر ارزښت لري، ځکه چې له دې غونډۍ نه د لومړي ځل لپاره له پخې خټې د مور ربه النوع (مع بانو) يا الهه مجسمې په لاس راغلي.

لکه څنگه، چې ټول پوهېږو، چې دا الهې د اولې تیک په ۹ مه دوره يا د تېرې په نوې دوره کې د ټولې پخوانۍ دنيا د قبرس او بهر روم له سواحلو نه نيولې تر هند او چين پورې مشهورې وې او د سند له سيمې (موهنجوديرو) او (هرپه) او بالاخره د کندهار له شمال غرب د (منډيگک) له غونډۍ نه يې بيلگې په لاس راغلي. په هر حال ويلی شوو چې هغه خلک چې له مودو راهيسې د پنجوايي د غرونو په غارونو کې اوسېدل بالاخره له غارونو نه د غرونو لمنو ته راښکته شوي او د ارغنداو کين پلو ته په غاړو ځنډو کې په بزگرۍ بوخت شوي دي او پنجوايي يې يو استوگنځی و او د

بزرگري کسب او کار به يې هلته کاوه، پنجوايي د هغو اوسېدونکيو له وخته، چې هزاره کاله وړاندې پيل کېږي تراوسه پورې يوه حاصل خېزه سيمه ده.

د «اشوکا» د ډبرليک کشف په اوسني کندهار کې د چهل زيني په گاوند کې، چې له پنجوايي نه ډېره فاصله نه لري، رانښيي چې د دريمي مخزېږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاره ښار کنډوالي پرته دي، اباد و او خلک به پکې اوسېدل او دارغنداوکين پلو غاړو کې له ابادو سيمو څخه يو همدغه ځای و.

دموريا پاچا يا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له ښو ښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندريه ارا کوزی او يا کېدای شي د يونانيانو يو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د «رخد» يا «رخج» نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوايي هم ياد شوی دی او دا يو بشپړ طبيعي کار دی، ځکه چې پنجوايي د «رخج» له ډېرو مهمو کوچنيو کليو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقويم البلدان کې پنجوايي په دوه ښو (پنجوان) او پنجوايي ياد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سيمه له سجستان (سيستان) سره څېرمه گڼي او پنجوايي د هغو له ښارونو څخه يو ښار گڼي. همدارنگه له پنجوايي نه د هغولويو او وړو لارو ټاکنه، چې د «بست» او «غزني» پر لور تللي وي، له مور سره به دنورو ډېرو ابادو سيمو او ځايونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا يادونه کوو، چې د افغانستان سويلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادي پر لور تلله ډېر ارزښت يې درلود، چې متاسفانه تراوسه يې مور د هغې رښتيني اهميت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

شمېر غار

له کلو راپدېخوا طبيعي غارونو د پلټنې لپاره د يو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېرو په غارونو کې طبيعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانگړي توگه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوگنځايونه او پناه ځايونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځايونو کې د زړو کيسو له مخې غارونه د خارق الطبعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځايونه وو، په همدې خاطر ډېرو کيسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتيا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبيعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعيت ټاکل يوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرايطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لازې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په يوه دوره کې د انسانانو استوگنځايونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نښان لرونکي گرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرگند مثال يې همدغه
(شمشېر غار) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غار د سمنگان په شمال کې د (هيبک) يا
(ايبک) يا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.

شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ ميلۍ لويديځ-سويل لويديځ او د
پنجوايي د کلي په ۳ ميلۍ کې شمال-شمال ختيځ ته واقع دی او ورته ډېر
نژدې کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو درود خاني شرقي غاړې ته
پروت دی.

شمشېر غار د عمومي جغرافيايي موقعيت له مخې د افغانستان د
سويل لويديځ ته د يوې دښتې سيمې په څنډه کې، چې (ريگستان) يې بولي
واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقريبا د ۳۰ ميلو په واټن د پنجوايي جنوب
لويديځ پلوت ته د ارغنداو رودخاني ته لورېږي. د کندهار د غرنۍ کاريزي
ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بيلونکي حد دی. دا نيمه دښتې او شگلنه
دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تار) يا سند
دښتې د هند او د پاکستان له لويديځ نه پيل شوې او د افغانستان له سويل
لويديځو سيمو نه تېرېږي او د ايران کويرلوط هم په برکې نيسي دا دښته په
پخوانيو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بيابان نه و تر يو حده د
استوگنې وړ او په ځينو برخو کې يې ابادۍ درلودلې.

شمشېر غار د پنجوايي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د
ارغنداو له غارونو نه تقريبا ۱۰۰ متره جگوالی لري همدا راز د غره له بېخ
نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقيقې وخت نيسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانگړې
توگه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځايونه پکې څرگندېږي. د
لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلوالی يې په دوه مختلفو برخو
کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی يې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر
تنگ دی ۲ مترو ته رسېږي.

دويم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی يې
د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په
اوږدوالي دريم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لويې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنگه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنگه ده، چې په مشکله پکې تگ راتگ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارک د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هیئت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوي ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکنی پور کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووايو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووايو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژی له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱- لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي. او هغه تیکرونه، چې د تاپې په واسطه بنکلي کړای شوي د دې دورې څرگندونه کوي.

۲- دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د تیکر رنگه ټوټې او د تیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنگ ته ورته وي دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنبه جوړې شوي وي چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي) قومونو پورې اړه لري هم له دې پور نه پیدا شوي دي.

۳- درېمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پورې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختگ سره د تیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د بناونو مخصوصه انځورگري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شک منځ ته نه راوړي.

۴_ لومړۍ اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ ميلادي كال پورې:
د سلجوقيانو د عصر يو شمېر مخصوص تيکري رانبيي، چې شمشېر غار
د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای و او په وروستنيو دورو کې
په پرله پسې ډول هلته خلک نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه
شته، چې د وروستيو وختونو ښکارندويې وکړي. د تيکر لعاب داره رنگه
انځورگري شوې پارچې، چې هغه په ځانگړې توگه د اسلامي دور کېدې
شي څرگندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د
خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د يو شمېر شين رنگه تيکرو
شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم ليدل
شوي د پورتنۍ نظريې په رښتينولۍ کې مرسته کوي.

له همدې امله شمشېر غار د مسيح له پيل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴
يا ۱۵ پېړۍ دخلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترخوا د يو
تاريخي غار په توگه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د
افغانستان د تاريخ د مختلفو دورو د کوشانيانوله لومړۍ دورې څخه د
مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

اریایی کور

د ژبې د ورته والي له نظره

یو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دویمه نیمايي کې وشوې د گډ کور کشف دی، چې یو شمېر اریایی قبایل په تېره هغه، چې په لرغونو دورو کې په هند، ایران او نورو گاونډیو هېوادونو کې تیت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د یوې کورنۍ د غړو په شان یو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د یو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو، چې پردغه کال یو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکیتل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته یې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نیولو وروسته د اوبستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولني ته وړاندې کړه، په نتیجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې یعنی (زند) او په هند کې د پخواني سنسکرېټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم یو تن فرانسوي پوه، چې د (کورودو) په نوم شهرت لري یو مکتوب یې د فرانسې د ادبیاتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډیمۍ ته ولیکه او د لومړي

خل لپاره يې د سنسگرېټ، يوناني او لاتيني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع بنکاره کړه.

د اوبستا د ژباړنې او څرنگوالي او له سنسگرېټ سره يې د ژبې د ورته والي يو پلوت ته او د اروپايي پخوانيو ژبو له يوناني، لاتيني او بيا يې له هندي سنسگرېټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجيبه غږ پورته کړ، چې په پای کې يې يوه بې ساري او جبرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپايي پوهان، چې د اسيا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرويليم جونز انگرېز له خوا (د بنگال اسيايي شاهي انجمن) يوه ټولنه په کلکته کې تاسيس شوې وه، چې د تاريخي څېړنو په لړ کې يې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي، پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن مؤسس، چې ډېر کلونه يې د رياست دنده پر غاړه درلوده د يوې وينا په ترڅ کې څرگنده کړه، چې د سنسگرېټ، يوناني ژبو، لاتيني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالي او ورته والی موجود دی. خو کاله نور هم د دې ختيزو او لوديديزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بيانې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پيل کې په علمي دلايلو (فيلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالي او ورته والی خامخاشته او کومه نتيجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسگرېټ، زند، يوناني، لاتيني، جرمني او سلتي ژبو ويونکي يو د بل خپلوان دي او لکه د يو کور د غړو په شان، چې يو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم يو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن يا اريايي قومونو د گډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بيا يې پدې برخه کې بېلا بېلې نظريې ورکړې چې دلته د هغو نظريو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شک نه شته، چې د دې اريايي گډ کور په باب د لويو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظريې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه يو له بل نه لرې پرته سيمې له مرکزي اسيا او د قطب شمال له نژدې سيمو څخه نيولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانيوب او بالکان تر څنډو او نورو ځايونو کې پرته وې، چې هره يوه نظريه په دلايلو ولاړه ده. که چېرته د دې گډ کور ساحه لږه راکوچنی کړو يعنې د

هغو خلکو د کور په پلټنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې
خان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي
قبایلو د گډ کور پلټنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت
شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر وړاندې شو، ځکه
چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطوري،
حماسي ادبیات او نور ډېر مشترک څیزونه لري او سربېره پردې (ویدي) او
(اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو گډه مبداء
سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شک نه شته، چې د افغانستان خاوره د
دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شک نه
شته، چې همدا اوس کم ترکم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د
غرونو په بېلو بیلو څانگو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسکرېټ
اویستایي ژبو پورې اړوندې او نېلې او حتی داسې لهجې هم شته، چې
تقریباً په مساوي ډول له وارو شاخونو سره ژبني پېوستون لري.
نولکه څرنګه، چې ((مکس مولر)) فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د
باختر سیمې د هندوکش شمال پلوت ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې
په پوره او پراخه مانا ووايو د سردریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه
هغه ځای دی، چې کولای شو د سنسکرېټ او زند د ژبني ورته والي له نظره
د هغې ډلې قبایلو شریک کور مبداء یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند
او ایران کې خواره شوي دي.

ويدي سندري او افغانستان

(د جغرافيايي خاطر و له نظره)

افغانستان يو تاريخي او لرغونی هېواد دی، په تاريخي دورو کې که له ۱۰۰۰-۲۰۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او ياله ۲۰۰۰ نه پورته هم لږ شو تر کومه ځايه، چې لاسوندونه له مور سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځينو برخو کې ځينې نښې نښانې گورو، چې د بشر په خاطر کې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښيي، خو متاسفانه يا له نېکه مرغه، چې تاريخ په يو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرگندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاريخ نه وړاندې يا قبل التاريخ زمانه وايي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاريخي او تاريخ نه دمخه دورې حدود څرگند او روښانه نه دي، موږ يوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لا خط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پياوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهيم او مندرجات لکه د يو معنوي ميراث په توگه د ورسپارلې دندې په ډول له يو نسل نه بل نسل ته لېږدولي. دا دوره د افغانستان په پخوانيو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنگامو ډکه وه. داستانونه، اسطوري، سندري، سلالې، رومانونه او وياړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې يوه دوره وروسته د هغو خاطر و انعکاس ثبت او تر ننه رارسيدلی ددغې ناليکلې او غير کسبي دورې خاطر و ته (نيمه تاريخي دوره) يا (اسطوره يې دوره) او يا هم (حماسي داستاني دوره) وايو.

دا دوره ډېره پياوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاريخ له ټول پراخوالي سره پکې نغښتی دی. دلته له ډېرو خاطر و سره کار نلرم او غواړم، چې يوازې په ويدي سندرو کې د افغانستان د جغرافيايي د ځينو برخو يادونه وکړم. ويدي سندري عبارت له يولړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظمو څخه دي، چې زرگونه کاله وړاندې اريايي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي خو چې قلم ولیکلې، ثبت شوي او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید، یا (ویدا) په سنسکرت کې د اریایي مهاجرو د (مقدسي پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الاتواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لري درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللي او یوازې د هغه وخت د خاطر و برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرگنې د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو رانکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنی خورونو تللي او (سپینه سندهو) یعنی (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي ترین)) نوم، چې په ویدي سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووايو، چې ټول څېړونکي په گډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلوت ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنی (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي: "ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشاما، راسا او کوبها له سیندونو سره گډوي او بیا په خپله هماغه تگلاره د گوماتې (گومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزي." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (گومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروټ) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وايي:

"ای ماروته له اسمانونو او د هواله منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه څه، مه پزېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه گټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلوت ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند د سیمې ښی خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې وليدل د کورمو د سيند نوم له کابل سره يو ځای ياد شوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزير، مسعود، دروېش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سيمې اوبه د سپين غره له سويلي خوا څخه سرچينه نيسي، دا دره يوه له هغو درو څخه ده، چې بڼه آب و هوا، بنکلا او ډېرې ميوې لري.

همدارنگه په ويدي سندرو کې د (گوماتي) يعنې د (گومل) د سيند يادونه هم شوې (گوماتي) او (کرومو) يعنې گومل او کرم همپشه يو ځای ياد شوي او د افغانستان د نقشي له مخې چندان فاصله هم نه لري، اريايي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سيند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده يې د (کابل) (کرم) او (گومل) د سيندونو ترڅنگ سيمو کې تېره کړې او هلته يې ډېرې سندري ويلې دي. همدارنگه د افغانستان په ختيزو سيمو کې هم ځينې سيمې شته، چې په سندرو کې يې يادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سيند تعبيروي او په ويدي سندرو کې يې څو ځله يادونه شوې ده. دا سيند د رودونو په سندره کې د کابل د سيند په مرستيالو کې ياد شوی دی لکه څنگه چې يې موقعيت د سوات او کابل سيندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې رانښيي، چې دا (راسا) د کونړ سيند دی، چې د کابل د سيند له سترو مرستيالو څخه گڼل کېږي.

همدارنگه په ويدي سندرو کې د څو نورو سيندونو يادونه هم شوې لکه (سوتي) (تريشاما) او (اتي تابها) چې يو يې د سوات د سيند يادونه ده او دوه نور يې د کابل د سيند کوچني مرستيالان شمېري. همداراز يو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې يو شمېر يې (اراويتي) يا ارغنداو سيند بولي، پرته له دې په ويدي سندرو کې د يوې بلې سيمې يادونه هم شوې، چې هغه (گندهارا) ده، چې ټوله ختيزه سيمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننگرهار) د دې علاقې د زړه حيثيت لاره، چې د افغانستان ختيځ ولايت يې احتوا کړی دی. په همدې ترتيب بنکاره څرگندېږي، چې ويدي سندرو له بېلا بېلو سيمو نه په ځانگړې توگه د افغانستان د ختيزو او سويلي سيندونو يادونه کړې ده او داسې بنکاري، چې د دې سندرو ويونکي په ډېر بڼه ډول د خپل جغرافيايي موقعيت څخه خبر وو او ډېر معلومات يې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آريان اويجه

يوله ډېرو مهمو مسايلو څخه چې ټوله اريايي ټولنه، هندي او ايراني ټولنه او په عمومي ډول هندي او اروپايي ټولنه ډېره ځانگړې دلچسپي ورسره لري اريايي پالنځي (روزنتون) يا زانگوده. اريايي زانگويا استوگن ځای هغه موضوع ده، چې له کلونو کلونو راهيسې يې د ختيځ او لويديځ د ډېرو پوهانو پاملرنه ځانته رااړولې ده او د هغې په باره کې بېلا بېل موضوعات منځ ته راغلي.

تر هرڅه لومړی بايد دا څرگنده شي، چې اريايي استوگن ځای يا زانگو څه شي دی؟ ځکه چې هند او اروپايي قومونو د يوې سترې بشري ټولنې په توگه د تاريخ په اوږدو کې تر پېداېښت او پراختيا وروسته مختلف مرکزونو درلودل، چې لږترلږه يې يو د (لومړنۍ زانگو) او پاتې نور يې د سترو ځانگو په توگه گڼلای شو.

د هند او اروپايي قومونو د لومړۍ زانگو يا ټاټوبي په اړه د ختيځ او لويديځ د يو شمېر پوهانو ترمنځ د نظر اختلافات او د يو شمېر نورو ترمنځ د نظر يووالي شته دی، دا زانگوله مرکزي آسيا نه نيولې د خذر تر جنوب، بالقان او د دانيوب ترسيمې پورې مختلف ځايونه ټاکلي، چې دلته يې يادونه له دې مقالې نه دباندې ده.

د استوگن ځايونو له سترو څانگو نه يوه همدا د اريايي ټولني څانگه ده چې د هند و ايراني) په شهادت يې نوموړی د (آرنا) يا (ايريا) په نوم يادول او ډېر په افغانستان، هند او ايران کې ټيټي شوي دي، چې په اويستا کې دغه د اريايي قومونو استوگن ځای (آرياناويجه) ياد شوی دی. په بل عبارت په (ونديداد) کې د اوستا له ډلې نه اويستايي لومړې قطعه ځمکه د اريايي ميمون له ۱۶ قطعو ځمکونو يوه همدا ده، چې (آريانا ويجه يا آريانا نم ويجو) ورته وايي. پوهانو د آريانا ويجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلابېل نظريات يې وړاندې کړل، خو په غالب گومان، چې د دې ځمکې د سهېي موقعيت د ټاکنې وسيله پخپله اويستا ده، ځکه چې د شپاړس گونو خاورو د ترتيب او هغو اشارو له مخې، چې د اويستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرگندېږي، چې (آرياناويجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځينو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان يې د يو شمېر ځانگړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نيولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دريا) درو د سرچينې ته نژدې او يا داسې ووايو، چې د اکسوس، ايکزارت يا امو سيند او سردريا ترمنځ د فرغاني په سيمه کې تثبيت کړو.

د اويستا په يو جز (ونديداد) کې د (آرياناويجو) موقعيت د (وانوهي ديتيا) او بل (وانگوهي) چې دا د ژبو پېژندونکيو او پخوانۍ جغرافيه پېژندونکيو د څېړنې له مخې د ((ديتيا)) په اصل کې د سيند نوم و او همدارنگه يې (وانگوهي) قانون او (داد) ترجمه کړې، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکيب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (ديتيا) سيند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشري دين او د عدل و انصاف يې د واکمنو واکمني يې تعبير کړې ده، چې دا دواړه تعبيره ډېر په ځای او حقيقت ته نژدې دي، لکه څرنگه چې د زرتشتري دين، عدل او انصاف د آمو سيند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرگندېږي، چې (آرياناويجه) د آمو د سيند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.

يو تن بندهاش د يولو غرونو لکه د کودو راس غر او يو شمېر سيندونه چې له آرياناويجه څخه تېرېدل لکه (دايي تيك) او (دراگا) نومونه اخيستل. همداراز بندهاش د (دايي تيك) د سيند په باب وايي، چې دا

سیند له (ایران وچ) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درگاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوگنه کوله.

د دې څرگندونو په اساس، چې د (دندیاد) او (بنداهش) له خوا شوي بنکاره څرگندېږي، چې د آمو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراگاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شورودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوگن ځای (آریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شک نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لا ډېر د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کین پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبی له هغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایرانی اریایي ټولني استوگن ځای (آریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش بنکاره او څرګند دی.

سوما - يا - هوما

اريايي خوندور او قوي شربت، چې بوتې يې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

يوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اريايانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په گڼو اړخونو لکه ټولنيزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووايو، چې د افغانستان له غرونو سره يې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه يو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ويدي) او (اويستايي) عصر اريايانو په يو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکيبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکيب يې په غره کې يو خودرويه بوتې و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکيبونه يې په ډېره پېمانه شيدې او گبينه وو. پورته ياد شوی بوتې ته يې اصلا (سوما) ويلې، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلی، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ويدي) ژبې د (س) توري په اوستا کې په (ه) اوښتی، نو ويلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوتې دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راتوکيږي. په همدې وجه د سوما بوتې د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوستا کې يې يادونه شوې د افغانستان لپاره يو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوستا په دې برخه کې، چې (هوم يشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاينه پکې شوې.

وراندې له نورو مطالبو څخه يې داسې څرگندېږي، چې د (سوما) يا (هوما) بوټی د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانگړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د گوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شين کېږي. له دې سره سره د ويدي سندرو له يادونو او په اوپستا کې تر ليکلو وروسته دې نتيجه ته رسېږو. هغه وخت چې اريايان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه يې يو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي يې د افغانستان په منځنيو غرونو کې موندل او د هغې له ځانگړي خاصيت نه يې خبر وو، چې د شيدو او گبينه تر گډېدلو وروسته يې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اريايي ټولني (هند و ارياني) د ټاټوبي د څرگندولو لپاره يې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې يې د اريايانو د اوسېدلو له دلايلو څخه يو همدغه د سوما يا هوما د گياه موجوديت دی. په دې کې شک نه شته لکه څنگه چې د سوما شراب اريايانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدلې او په عين حال کې د مستي او نشې سبب هم گرځېدل.

اريايي شاعرانو يا (ريشي) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د بنکلو جينکو په گوتو د هغه بوټي شکول او په لويو او هوارو کاپو يې د هغې شيره ايستل بنودلي، د شيرې صافول يې د پسونو له وړيو جوړې ټوټې نه او بيا يې په پخو خټينو لوبنو کې تر اچولو وروسته اوبه، شيدې او گبينه ورسره گډ کړي، چې دا بيان هغوی په ډېره بنکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو بنځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ويلو د سوما بوټي ټولول، د ويدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بڅبونکي بوټي له ځوان غوايي (سخوندر) سره ورته باله او بيا د هغې شيره يې له اوبو سره د گډولو پر مهال د ځوان غوايي په چمن کې د ورگډېدلو سره تشبیه کوله، کله چې به يې سوما له شيدو او گبينه سره گډ کړ، نو يو ډول زېره، شيره يې يا سپوږمۍ ته ورته رنگ به يې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به يې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبیهاتي انداز کې يې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت له څكلونه به يې د خوړ او ارزښتمند ژوند انتظار كاوه او له همدې امله يې هغه د (ارتيا) يا تل پاتې خوشالي په نوم ياداوه او داسې تصور يې كاوه، چې د دې په څكلوبه د خيال په حال كې د يامايا (جمشيد) ترخوا رسېږي، جام وجم چې څومره زموږ په ادبياتو كې شهرت لري هغومره يې تر تاريخ دمخه دوره كې زموږ په ذهنيت، زړو او افكارو فكر مندي او زموږ پرچاپېريال يې اغېز درلود. د همدې لرغونتيا له مخې څو زره كاله كېږي، چې (جام) و (جم) په خپلو كې پېوست او دواړو نومونو زموږ د زرگونو كلو تاريخ نيولى او خوندي كړى دى.

په ځينو ويدي سندرو كې يې ((سوما)) د سپوږمۍ په مانا هم راوستې او داسې فكر يې كاوه، چې سپوږمۍ اصلا له شيدونه ډك يولونى دى او په همدې خاطر ډيره سپينه رڼا لري. اريايانو تصور كاوه، چې د ځمكې خلكو د خوبنى د محفل په څېر په اسمانونو كې هم د نوراني زراتو او ستورو له خوا محفلونه جوړېږي او د هغوى په عقیده د سپوږمۍ په كره، كره د وړكتوب وجه دا وه، چې له اسماني لويې كاسې نه د سوما مشروب څښل كېدل يا خوړل كېدل ترڅو د كاسې څنډه، چې د سپوږمۍ نړۍ دوره وي هم له سترگو پناه كېدله او بيا به لمر د ساقى نقش غوره كړ او بيا به يې لويه اسماني كاسه له سومانه ډكه كړه.

په هر حال د ويدي سندرو په مجموعه كې د سوما په نوم سندره او د اوپستا په يشتونو كې د (هوما) په نامه يوه يشتي موجوده ده او دا د اريايانو په پخوانيو افكارو كې د هغې ژوره اغېزه څرگندوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونو اريايانو دا بوټى او دا خوشالونكى او خوندي مشروب پېژانده او د دې بوټي د پېدا كېدلو منبع او د شين كېدلو ځاى د ټولو د ويناو له مخې د افغانستان غرونه وو او لكه څرنگه چې په دې غرنيو سيمو كې شيدې او گبينه ډېر و او دي، نو ځكه د دې مشروب جوړول د افغانستان په غرونو كې د اوسېدونكيو اريايانو په منځ كې ډېر دود و او تل به يې جوړاوه.

د مینې یوه لرغونې تاریخي کیسه

((زریادریس)) او ((اوداتیس))

د افغانستان ادبیات له لرغونو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، یو حماسي اوبله د مینې یا عشقی. د افغانستان د ادبیاتو تاریخ د (ویدی) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اریایانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پیل کړی وروسته تر هغې یې په سلگونو او زرگونو کلونو کې دا اغېزه څرگنده کړې او لکه څه رنگه، چې اولسي ادب پر لیکلي ادب لرغونتیا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې یو شمېر جنگي، حماسي او عشقي سندرې د عامیانه شعرونو په بڼه او تصنیفونو په څېر لکه د غږ انگازه (انگې) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر مور رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اریایانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مینه پال او خیال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بڅښونکي او بدرنگي یې لکه د یوې درنې تیرې او یا له یو دروند گرز سره، چې د انسان په سر ولږېږي، ورته باله. په اریایي سندرو کې د مینې کیسې ډېرې دي، چې د هغو خاطر او د تاریخي پېښو صحنې په څو ښکلیو درو لکه د کابل، کرم، گومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې یوه د دوه مینو کیسه ده، چې یو یې زریادریس او بله واداتیس نومېږي، لومړی یې یو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دویمه ښکلې او ښایسته پېغله وه، چې د هغو د مینې د کیسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس می تن لن) د خلورمی مخزیردی پبری په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

باید هېر نه کړو، چې د دې دوه مینو نومونه تر زیردي خلور پېری وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دي تللي، لکه څرنګه، چې په ویدی سندرو کې (اوداتیس) د یوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادی کې یاده شوې او همدارنګه د (زریادریس) نوم د (زیران) په بڼه په اوبستا کې راغلی، د (یاتکارزیران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلویک) یا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قیقي بلخي د هغوی خاطر په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس می تن لن) لیکي، چې د قوي ځوان او ښکلې پېغلې (زریادریس) او (روداتیس) چې دا پېغله د ساس د قبیلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مینې کیسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زریادریس) او (اوداتیس) دواړو یو بل په خوب کې لیدلي و او یو په بل مین شوي وو او د سوزونکې مینې په لرلو یو د بل د پیدا کولو هڅه او لته یې کوله. ډېره موده وکړېدل یو بل یې ولټول، خو سره ویې نه لیدل تردې پورې، چې (زریادریس) هغه ښکلې څېره چې په خوب یې لیدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالی په یوه غونډه کې په یو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې یې اغوستي وې خپل مطلوب ولید.

فارس د تشریفاتو رئیس لیکي، چې د (زریادریس) او (اوداتیس) د مینې کیسه په اسیایي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصویرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي ماڼۍ په دیوالونو او همداراز کولی شو په کورونو کې پیدا کړو. (فارس) د تشریفاتو رئیس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوېمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلې داستان یې اورېدلی و، له دې څخه څرګندېږي، چې د پخوانۍ دورې (ویدی) د مینې د کیسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کیسې یې د خلکو په ژبو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاریخي دورو له کیسو رزمي او عشقي کیسو سره اشنایي لري، پخپله پوهېږي، چې د یو شمېر داستانونو پیل لکه (خسرو او شیرین) (ویس او رامین) (لیلی و مجنون) او نور څومره د تاریخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي کیسې ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوستایي او ویدي دورونو کې او بیا تر هغې وړاندې هم د لرغونتیا له مخې تر تاریخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقیقې او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بیا یې د نظم په بڼه ویلي د اوستا او همدارنګه په ویدي سندرو کې یې، چې ترې یادونه کړې هغه عشقي کیسې هم ډېره لرغونتیا لري او هغه څه، چې یونانیانو د دریمې او څلورمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې اورېدلي دي، کولای شو دا د هغو کیسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانیو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ویل شوي دي، چې (اوداتیس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده. (کیدای شي)

ساس یا ساک قبيله عبارت له اسکایانو څخه وه، چې له مرکزي اسیا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبیر کوو، چې (زریادریس) د بلخ شهزاده دی دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د ځوان بلخي او د اسکایانو د پاچا لور ډېرې مینې دومره شهرت پیدا کړی وي.

لکه څرنګه، چې د باختریانو جنګونه له تورانیانو سره او اسمایان د هغوی پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبیاتو کې ستره پاڼه لري او هېڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مینې په نړۍ کې هم یو باختري ځوان له یوې اسکایي شهزادګۍ سره مینه کړې وي او د مینې او عشق داستان یې لکه په کوم ډول، چې وویل شو منځ ته راغلی وي.

د افغانستان موسیقي

د بشر د لطیفو او ښکلیو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متصرفه صنایعو د بېلا بېلو څانگو په بڼه منځ ته راغلي (موسیقي) ده، چې د شعر، انځورگری، مجسمه جوړونې او معماری پر عکس وزن او قافیې قلم او رنگ، خښتو او ډبرې ته اړتیا نه لري او د ژوند د خوشالیو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حیوان او الوتونکیو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسیقي تر شعر او موزونه وینا لومړۍ وگڼو، ځکه امیر خسرو بلخي دهلوي موسیقي ناوې او شعر د هغې زیور گڼي او ښکلې ناوې بیا گانې ته هم اړتیا نه لري.

سره له دې، چې د موسیقي غرب له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حیواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو یعنی شعر له موسیقي سره، موسیقي یې له یوې بې مانا نغمې څخه یوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسیقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسیقي په پرده کې د بشري ذهنیت د مدنیت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاریخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاریخي پیل لري، چې زموږ د هېواد او گاونډیو هېوادونو د موسیقي بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنګه چې افغانستان د ژبو، دینونو او د (هند او اریاني او مرکزي اسیا) ټولني فرهنگي مرکز بلل کېږي، نو بیا داسې هم ویلی شو، چې (اریايي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بیا یې پراختیا او پرمختیا وموندله، نو بیا ((اریايي

موسيقي)) هم همداسې دروگنه او دا موسيقي د ((باختر موسيقي)) په نوم يادولی شو، چې د هغو د پايښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس يې په کلاگانو د غرونو په لمنو او د سپين غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اريایي باختري موسيقي د هندي، ايراني او مرکزي اسيا د موسيقي پيل يا بنسټ دی، دې موسيقي خپله لومړۍ او ابتدايي بڼه (عبادتي موسيقي) او يا (مذهبي موسيقي) وه او له سندرو سره يې د اريايانو په کورونو کې پرمختيا کړې او بيا له مهاجرو سره، چې هند او ايران ته تلي لېږدېدلې ده. دې موسيقي د (ويدي) په وخت کې يوه بڼه درلوده او بيا يې په اوپستايي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسيقي لومړی رنگ او تاثير په هند او ايران کې د نويو ښوونځيو لپاره لاره پرانستله. (ويدي) سندرو د ياما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اريايي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسيقي په بڼه او (گاتونه) چې بل شکل يې (کات) او (گات) دی، چې د موسيقي د يوې پردې مانا يې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسيقي کې د پراوونو د بدلون څرگندويي کوي.

د ډنمارک د بشر پېژندنې د هئيت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانيانو کې چې د هندوکش د اريايانو وارثين دي يو ډول (گيتار) له يو ځانگړي غږ سره شته، چې لرغونتوب يې له څلورو زرو کالو څخه اوږي او يو چينايي داستان هم د دې څرگندوی دی، چې يونيم زر کاله وړاندې تر ميلاد يوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چين ته راوړل شوه دا نظريات څرگندويي، چې باختر د يو مرکزيت په حيث د موسيقي د يو مهم ښوونځي په حيث د اسيا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثير که هغه په هند او ايران کې وي او که په چين يا مرکزي اسيا کې ثابت او څرگند حقيقت دی.

د باختر مذهبي يا عبادتي موسيقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مگر په ايران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسيقي ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اريايي مذهبي موسيقي (حماسي موسيقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه. په افغانستان کې د يونانيانو تر يرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ يې زموږ موسيقي ته (د ډراماتيکي موسيقي) بڼه ورکړه او له

نخا سره د گډې موسيقي بنسټ يې کېښود، چې هغې ته (کونسرت بالت) وايي لکه چې د هغې موسيقي ځينې برخې د کوشانيانو د وخت مجسمه جوړونکيو هم ساتلې وې.

د بودايي دين له خپرېدو او د کوشاني ځواکمنې امپراتورۍ تر رامنځ ته کېدو وروسته په ځانگړې توگه په دريو لومړيو پېړيو کې، چې د کوشانيانو د فتوحاتو لمن تر هند او مرکزي اسيا پورې وغځېدله، نو موسيقي درې ځانگړې خواوې پېدا کړې:

الف: درباري موسيقي:

ب: مذهبي موسيقي:

ج: ولسي موسيقي:

په دې درې واړو مذهبي او نورو بودايي موسقيو، چې آرام او نرم روح يې درلود د بودايي دين له خپرېدو سره يې عموميت پېدا کړ او په ډله ايزه بڼه ساز او اواز ډېر شو او خلک يې د يوې داسې گوشه گيرۍ خوا ته رابنکل، چې د کنيشکا امپراتورۍ ووپرېده، چې مبادا دا خلک ټول تارک دنيا نه شي، چې بالاخره به له کور او ژوند نه لاس ومنيځي، په نتيجه کې د پتو عکس العملونو او د شهزاد گانو له خوا د ساساني ايران موسيقي ته نژدې ورته، چې درباري بڼه يې درلوده. همدارنگه هنري آرامه مذهبي موسيقي، د افغانستان درباري موسيقي او ولسي موسيقي يې هيجاني بڼه ځانته غوره کړه او د (بالقونو د کنسرت) ډېرې ډلې جوړې شوې.

د اسلامي دورې په پيل کې درباري موسيقي تقريبا له منځه تللې ده، خو کليواله يعنې (فولک سانگ) موسيقي په يېو هيجاني روح ژوندۍ او باقي پاتې شوه.

همغه شان، چې اسلامي نويو ادبياتو په لومړيو درې څلورو هجري پېړيو کې ورو، ورو نوې او تازه بڼه پېدا کړه، موسيقي هم ورسره په خپله ولسي بڼه ژوندۍ شوه او بيا يې ورو، ورو دربارونو ته لاره وموندله.

د غزنويانو له پرتم نه په ډکه دوره ۵-۶ هجري پېړۍ کې چې له ۱۱- ۱۲ مسيحي پېړۍ سره برابره ده بيا د (رزم) او (بزم) د روح له ژوندي کېدو سره حماسي او بزمي موسيقي د عاميانه يا کليوالي موسيقي تر څنگ راژوندۍ شوه مطرب غږونکي رامشگر او نخاکوونکي د چنگ او بانگ غږ له ډول او سلطاني سرنې سره پورته کړ او د نخاله خوږلنۍ نه ډک غږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لور اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماورالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غږونه مخصوصاً د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې بڼکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افياقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجو الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمينه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنگونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنگه يو شمېر هندي اهنگونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مگر زموږ کليواله موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځای پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقي د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مگر په افغانستان کې يې له کلويو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غږنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له مقابلو تاثيراتو سره، چې د گاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

پاراداتا یا پشدادیان

د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولني د ځينو برخو زړښت او د لرغونتوب نسبې د هغوی لرغونی نسل دی، چې د لرغونې زمانې وخت يې تاریخ نه شي مشخص کولی، مگر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بېلابېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې يې ډېرې مشهورې دي.

سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېشه وړوکی دی، مگر د هغه ژور تړون له مخې، چې له اریایي قبیلې او نژاد سره يې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانگړتیا لري.

اریایي ټولنه لاپه هغه وخت کې، چې هندي او ایراني ځانگې ترې نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنگه د هندوکش په شمال کې، د اموسیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او اموسیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اریانم ویگو) کې یا (اریاناویجه) یا (اران وچ) چې د ټولو مشترک زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطر په نوم يې یادې کړو.

د هند و اریایي ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پړاوو ټاکل له شکونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو گډو اریایي نېکونو هغه وخت، چې يې لاهجرت ته تن نه ورکاوه او د اموسیند په سیمه او یا يې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختر کې اوسېدل او د نیمه مالدارۍ او نیمه بزگرۍ په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطر و تر ننه پورې زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدی او اوپستایي سندري، چې دواړه د دې ټولني د پېداېښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له خپلمې د دې پاچاهانو نومونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پېدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرگندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین هغه پخوانی (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دی تللی، ځکه په هغو دورو کې چې اوپستا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بهرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبيله (پاراداتا) عبارت و له:

۱- هوشیانغا ۲- څمه او روپا ۳- (یما) یا (یاما) ۴- تريتونا او نور، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ ترې خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱- هوشنگ ۲- ظهورات ۳- جم یا جمشید ۴- فریدون او نور. په دې کې شک نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولني (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زمانې سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیک) او (نه اولي تیک) دورې یعنې د تیرې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلوت ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان که د اوښتا د پښتونو هغې سلسلې ته، چې د (پاراداتا) له پاچاهانو څخه بحث کوي په غور سره وگوري د کلماتو له منځ او طرز تفکر څخه د یوې بشري ټولنې ځانگړنې، د ژوند د اړتیاوو پېدا کول، د ښار نشینۍ، د کښت او کروندگري او د مملکت داری د یوې دورې پیل کتلای شي.

وبه ویني، چې خلک تازه پر ځمکو ځای پر ځای شوي د کلاگانو او کلیو په جوړولو بوخت دي، په ځمکو کې شلغم شیندي او ونې کري او د ژوند ټولو ټولنیزو اړتیاوو ته پاملرنه کوي، د ونو د ډولونو همداراز د څارویو او الوتونکیو په ډولونو او ښه کولو یوازې کوښښ نه کوي، بلکې پدې هم بوخت دي، چې خپله وینه، نژاد او تخم صاف، پاک او بې الایشه وساتي.

د (پاراداتا) یا (پیشدادیانو) کورنۍ له څو پاچاهيو څخه جوړه وه، چې ښایي د واکمنۍ ټوله دوره به یې له سلو یا دوه سوو کلو څخه نه اوږي. مگر ټول پوهېږو، چې اسطوري په کومه اندازه لکه چې ما څرگندې کړې، د دې کورنۍ د هر یو پاچا لپاره یې څو سوه کاله او یا یو زر کاله د عمر اوږدوالی او یا د سلطنت د دورې نسبت ورکوي، چې دا پخپله د اریایانو او په ځانگړې توگه د باختري ټولنې د اریایانو په ډېر ښه صورت د ډېرو ښو افسانوي تخیلاتو په حقیقت ولاړ د ټولنیز بدلون پورونه رابښي، چې کېدای شي څو زره کاله یې په برکې نیولي وي. دا چې د اوښتا د پښتونو څو لنډې پانې په حقیقت کې د تاریخ څو زره پانې دي، چې په فکر کولو، استدلال او منطق سره کولای شو (چې د دې هرې کلمې او هرې کرښې په شرح کې رسالې او غټ کتابونه یې په شرح او اجتماعي تحول د (هند او اریاني) ټولنې چې یو پلوته د بحیره خذر سواحل او ایران دی او بل پلوته زموږ د وطن د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته تیت شوی ولیکو تدوین او مطالعه یې کړو، نو کولای شو د ټولنیز بدلون د هرې کلمې او کرښې په شرحه کې یې غټ غټ کتابونه ولیکو، همدغه د (هند او اریاني) ټولنې، چې یو پلوته د بحیره خذر لری او ایران پروت دی او بل پلوته یې زموږ د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته خواره شوي ډېر څه لیکلای تدوین او مطالعه کولای شو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

ياما

د طالع د لمر زوی

(د اریایی ژوند د بدلونې د دورې یو ممثل)

سره له دې، چې افغانستان د لرغونتیا له مخې خوزه کلن تاریخ او تر هغه دمخه دورو د مشخص تاریخ په لرلو سره سره ډېرې نورې اوږدې دورې هم لري، چې پر هغې یې باید هر اړخیزې څېړنې وشي، دا ډېر د خوښۍ ځای دی، چې د دې هېواد ډېرو لریو، پخوانیو او تر تاریخ دمخه دورو مطالعه هم تر ډېره حده په هغو منابعو ولاړه ده، چې ډېر ارزښت لري. په دې کې شک نه شته، چې هر هېواد تر تاریخ دمخه د داستانونو او اسطورو دورې لري، مگر په جرئت سره ویلی شو، چې د افغانستان، ایران او هند د اسطورو، داستانونو او حماسیو دورې ډېرې پراخې او مستندې دي. د اسلامي دورو ادبیاتو، تاریخ او کیسو د (جم) او (جمشید) د نامه خو څو ځله یادونه کړې. د اریایی دوه لومړیو منابعو یعنی (ویدی) سندرو او اوپستا کتاب هغوی د (یاما) یا (یما) په نوم پېژني او په حقیقت کې د ټولې اسلامي دورې معلومات او منابع له همدغو دوه منابعو څخه سرچینه نیسي. ویدی سندرو هغه د (یاما) په نامه او د اوپستا کتاب هغه د (یما) په نوم یاد کړي. لومړی منبع د هغه پلار د «ویواسوات» او دویمې منبع د

(ويوانگارا) په نامه ياد کړې دی او هغه يې د (طالع لمر) ترجمه کړې او پستا هغه (يما کشابته) او ويدا (ياماراجان) بللی، چې د دواړو مانا (ياما بادشاه) کيږي. ياما په اوپستا او ويدا کې د څلېدونکي نور شپندونکي، نوراني، نورورکونکي او وړانگې لرونکي په مانا ياد شوی او جمشيد د دوه ترکيبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانۍ سره افاده کوي.

د ياما په باره کې د (ويدا) او (اوپستا) د معلوماتو روح تقريباً يو شان دی که له جزوياتو څخه ورتېر شو داسې څرگندېږي، چې ياما لومړی رئيس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اريايي طبقې، چې دهند او اريانا ټولني وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سيمې ته د دې ټولني د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سيمه کې يې ځای په ځای کېدلو د هغه او د هغه د نيکونو او لمسيانو خاطرې په ډېره اندازه په (بخدي) يا (بلخ) کې سره غونډې شوي او د يو لړ بلخي پاچايانو سلسلې خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ويدي) او (اوپستايي) متونو کې د تاريخي مدارجو د تثبيت له نظره وارد دي په اسانۍ سره پوهېږي، چې (يما) يا (ياما) د زردشت زمانې او عصر په پرتله ډېره لرغونتيا درلوده. د زردشتي خلکو دخبروله مفهوم او خدای ته يې له مناجاتو څخه په ډاگه څرگندېږي، چې د (ياما) دوره د زردشت له دورې ډېره پخوانۍ او لرغونې ده.

که د (ويد) او (اوپستا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په اسانۍ سره څرگندېږي، چې (ياما) او دهغه عصر د دوه منابعو له نظره د اريايي يا بشري مدني تاريخ له لومړي عقلايي دورې سره سمون خوري. د اوپستا د مندرجاتو له مخې مور ټول پوهېږو، چې څنگه (ياما) کرنې ته پاملرنه وکړه او همدارنگه د ونود ډېرولو، ابياري او د انسانانو د بڼه نسل د ډېروالي لپاره مقررات او همدارنگه د مرغانو او حيواناتو د نژاد له پاره پاملرنه او د لومړي ځل لپاره يې د ابادۍ بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افقي اړخ لري، چې په يوناڅاپي ډول د بشري دورې لومړي دورې او د اجتماعي ژوند لپاره يې اخیستي گامونه پکې ترسترگو کېږي او يا لږ تر لږه د اريايي ټولني د ژوند نظامي خاطرې په فکر کې راځي.

د «ياما» د کارونو پيل او دهغه زماني د کارونو تفصيل په حقيقت کې د اريايي قبایلو د ژوند د لومړي دورې تاريخچه ده او منطق هم همداسې حکم کوي، چې بايد (ويدي سندرې) او د (اوپستا) مندرجات، چې دواړه د اريايي دورې پخوانی اولومړنی منابع گڼل کېږي، د دې ټولني د ژوند د لومړيو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تاريخ په دورو کې د ډېرې پاملرنې وړ ده، چې (ياما) او د هغه دوره، چې هر څومره عمومي او افقي اړخ ولري، نو بيا هم زموږ د هېواد په شمال د باختريه سيمه کې د بلخ له ښار سره بې اړيکيو نه ده، هغه صفات، چې نوموړی (ياما) يې لري د بلخ لومړنی پاچا يې شمېرو، ځکه چې هغه له ډېرو قدرمنو پاچاهانو څخه چې بلخي پيشداديان يې بولي دی او پيش داديان همغه د (پاراداتا) کورنی يا قبيله ده، چې لغوي مانا يې کت مټ (پيش داديان) کېږي.

نو همغه (ياما) يا (يما) چې وروسته د اسلامي دورو په دري ادب کې يې د جمشيد په نوم شهرت ترلاسه کړی او د ده مربوطه زمانه يوپلو افقي او عمومي اړخ لري او له بل پلوه د ځانگړيو خصوصي اړخونو په لرلو سره زموږ خاورې او هېواد سره اړيکې پېدا کوي.

د (ياما) د وخت مطالعې د افغانستان، ايران او اريايي نړۍ د اسطوره يي دورو په تاريخ کې ډېر ارزښت لري، چې که چېرته يې په جزياتو ليکل وشي، نو ډېر پند کتابونه به ترې جوړ شي. په افغانستان، هند او ايران کې د اريايي تاريخ ټينگښت او خپرېدل په همدغه عصر او زمان پورې تړلي دي او ټول هندي، افغاني او ايراني ادبيات، رزمي او حماسي کيسې له همدغه لرغونيو اوسېدونکيو څخه الهام اخلي.

نو ویلی شو، چې د (ياما) د وخت او پخپله د (ياما) يا (جمشيد) مطالعه تر تاريخ دمخه خلکو، د ژوندون د اريايي د لومړي دورې، د هند و ارياني ټولني د بدلون پړاوونه سره په خپلو کې تړي او روښانوي.

دینې، اریایي روحاني حکیمان

او شاعران

اریایي ټولني د خپل ټولنيز ژوند له مراتبونو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرگونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښي د خپل ژوند په یوه حسابس پړاو کې ور داخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولني یا هند او اروپایي ټولني ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولني لومړی ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلوته وي او که سویل پلوته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوي په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشله، چې تر ټولو پخوانی ته (ریگ وید) وايي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووايو، چې که دا سندري د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنيز تصنيف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولني یا یو قوم مال گڼل کېږي، له دې سره سره د

دې سندرو موجد يا بنسټگر، موسس او يا يې ويوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې يې د (ريښې) په نوم ياد کړي.

په دې کې شک نه شته، چې د (ريښې) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم يوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله يې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به يې درلوده، د علم او فضل په درياب کې ډوب له نبوغ سره يې د روحانيت لاره نيولې و ښه فقيه عالم به و او په ټولنه کې به يې لکه د يو لارښود په څېر د ټولنيز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کليو کې گرځېدل، خلکو ته به يې د لارښوونې ترڅنګ نصيحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نيولې تر کليو او قبيلو پورې د دې ټولو ټولنيزې لارښوونې په رېښه يا شاعر پورې مربوطې وې.

تر کومه ځايه، چې له ويدي سندرو نه څرګندېږي، د (ريښې) کلمې د مفهوم جامعيت موږ ته اجازه راکوي، چې (ريشي) د (حکيم) او (حکيم فرزانه) ترجمه کړو.

همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او يا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنيز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبير کړو. په حقيقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ريښې) په کلمه کې ورګډ دي او دا ريښې هغه خلک وو، چې د يوې کورنۍ له دننيو لاجو او شخړو نه نيولې بيا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اريايي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لويو ټولنيزو مسايلو کې لکه جنگونه او مهاجرتونو او نورو کې يې وينا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه يې په اريايي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی يې پر ټولو لازم او ضروري گرځېدلی وو.

لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اريايي شاعران يا (ريښې) که په لومړيو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنيو په شکل رامنځ ته شول.

لکه څنګه چې د اريايانو اجتماعي وظيفه د کورنيو دننه د معنوي سیراث زده کړه وه، نو اريايي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي ميراث د

زده کړې ترڅنگ د کورنیو په منځ کې د مادي میراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړې او دلته (ریښې) یا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسیان داسې وروزي، چې معنوي میراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځایه، چې د اریایي سندرو له مطالعې څخه څرگندېږي (ریښې) یا شاعران ډله، ډله او یا کورنۍ کورنۍ یو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ریښې) هر جز د ریښې د یوې ډلې او یا یوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ریښې) د کتاب لس جزو، په عمومي ډول د یو رنگ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځایه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دویم څخه تر اووم پورې د گډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترک عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر، راځي، مدققین یې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنیو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اریایي کورنیو د ټولنیزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنیو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندري، چې د کورنۍ پلرونو ویلي دي سینه په سینه خوندي کړي او په دې ترتیب د دې لپاره، چې د سندرو ویونکي بېلابېل کسان وو، خو په یو کور کې د گډ ژوند په وجه هغه گډې ځانگړتیاوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ریښې) یا روحاني حکیمان هغه اریایي منش شاعران وو، چې د اریایي فرهنگ له مخې ټولنیزې رهبري او ټولنیز ژوند ته د خلکو تمایل هم د دوی دنده وه. دوی د اریایي قومونو د رئیسانو، سردارانو او ملکانو ترڅنگ ډېر ممتاز، محترم موقعیت او مقام درلود، د اریایي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاریخ یو منځ یې د اریایي سندرو په یو نظر روښانه کړی دی.

زردبنت او د بلخ له اسپه کورنۍ

سره د هغه اړیکې

زردبنت، زردهشت، زرتبنت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغونې زمانې په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود د ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغونې زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هندیانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړې، که د اریایي قبایلو په (ویدی) او (اوپستایي) دورو کې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي څرگندېږي، چې زردبنت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نوموړی وروستی ریښې گڼلی شو، ځکه چې د اوپستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې لویې ریښې یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندري ویل وو، مگر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاک د ټولني مصلحین او د قوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردبنت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنی د شاهانو له جملې څخه یوزر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپېدا شوی دی.

د زردبنت د کورنی اړیکې او کورنی تړون د بلخ له اسپه کورنی سره زموږ د هېواد په لرغوني تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې ټولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شک هم نه پرېږدي.

د زردبنت یا زراتشتر نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحی ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زېړ اوبن څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوبن څښتن) ویلی شو.

د زراتشتر د خسر نوم (فراشتر) و، چې لومړۍ کلمه (مقدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوبن ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحی ژبه ورته (صاحب اشتر اهور) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوبن کلمه په نظر راځي. له زردبنت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړۍ یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردبنت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنی پورې تړون لري او اسپه کورنی په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوبنانو د ګلو په لرلو یې د باخت په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنی څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنی د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنی څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه) د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردبنت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشناسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی ټولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زېږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زمانې لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخواني افغانستان د کروڼولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردبنت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسب په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشتر) سره د خپلوی اړیکې ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشتر) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچيست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکې ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردبنت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوبنانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې بڼه پېژندويي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا گشتاسب له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوی اړیکې په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت بڼه ثبوت دی.

زردبنت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنی) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحی صورت یې (پاک نهاد)، (پاک دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردبنت ته د یو کورني رنگ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

زراتشتر، سپين تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاريخي او ادبي متنونو کې خوځوځله د بلخ او زرتښت د نوم يادونه شوې، داسې يو شمېر ختيځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربايجان رابښي، مگر يو ډېر شمېر کسان شته، چې وايي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخواني اريايي د باختر د سيمې ديني قوانين، رسم او رواج د ده له خوا منع ته راغلي.

تر کومه ځايه، چې د زرتښت د نسب او نيکونو په هکله له څېړنو او د اوپستال له شهادتونو څخه څرگندېږي داسې ښکاري، چې د (گاتا) ويونکي نيکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زور بلخ په ډېرو نجيبو کورنيو کې شمېرل کېږي. همدارنگه د يوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبليغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزيرانو سره د خپلوۍ اړيکو د برقرار ساتلي.

د زردښتي دين د تبليغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبليغ په هغه ځای کې صورت نيولی، هېڅ څوک او هېڅ يوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شک نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې يو د عبادت کولو دين، چې اصلاً دا قانون د (مزديسنا) په نوم يادېده په بلخ کې د گشتاسپه په دربار کې د زرتشتر له خوا څرگند شو. له (گاتانو) نه

خرگند پري په هغه سيمه کې، چې خلك يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې گرځېدلي او ژوند ژواک يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو څيزونو ته عقیده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قربانۍ ته يې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او څرگند کړ.

مدقينو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سيمو کې د بخدي، باخترش او ياد بکتريان سيمه ده. لکه څرنگه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوک و؟ او چېرته يې سلطنت درلود؟

زراشترا په اوپستا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي گواکې له يو ژوندي پاچا سره گډېږي.

ځينې شرقي او غربي څېړونکي د گشتاسپه په ټاکنه کې تېروتي دي هغوی گشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوپستا قطعاً د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پایتخت يې بلخ، له باختر نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوپستا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقې د بلخ پياوړی روند او ناکام شاعر د گشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چويکچند گاهي برآمد برين - درختي پديد آمد اندر زمين
زايوان کشتاسب تا پيش کاخ - درختي کشن بيخ و بسيار شاخ
همه برگ او پندو پارش خرد - کسی کز چنان برخوردار کی مرد
يکی باک پيدا شد اندر زمان - بدست اندرش مجمر عود و پايان
خجسته پی و نام او زرد هشت - که اهر يمن بد کنش رابکشت
به شاه جهان گفت پيغبرم - تراسوی يزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (گاتها) له لارښوونو نه څرگندېږي، چې زرتښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلك زيات شمېر ارباب الاتواعو ته عقیده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الاتواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشتر، چې د ویدي دورو وروستی ریښي (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الاتواعو یې د باطل کېدلو کرښه رابښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوښتایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترېنه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترانه په بلخ کې دود و.

د زرتشتر نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولادا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیراوبن لرونکی) او یا د ګړندي اوبن روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشتر د خسر نوم (فراشتر) و هغه یې فرا یعنی مقدم او (اشترا) یعنی اوبن (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحی ډول د (ښه لاروي اوبن څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپننه) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنۍ) او (سپینه تومننه) ده، چې په اصطلاحی ډول کولای شو، هغه د سپېڅلي اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاک) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالباً د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردبنت د پلار نوم (پوروش) د نيکه نوم يې (سپيتمان) او د غور نيکه نوم يې (هيچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه يې کورنی نوم اخيستی دی. د هغه د نيکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرگندېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړيکي لري او د بلخ له يوې نجيبې ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړيکو پر اساس وروسته تردې، چې ددين تبليغ يې وکړ او اصلاحات يې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثينو سره يې خپلوي وکړه.

همدارنگه د بلخ د پاچا گشتاسپه د وزير (جم اسپه) د ورور (فراشتر) لور يې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچيست) يې د بلخ د پاچا وزير (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړيکي داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پېدا شوی او همدلته يې تبليغ پيل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانيانو د يوې حملې په ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

گاتا_ گاتا ياس

يو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکيم او پوه (زرانشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلي (اوپستا) ده، چې له (ويد) نه وروسته يې دويم اريايي کتاب گڼلی شو، اوپستا پر پېنځو برخو وېشل شوی دی:

۱_ لینا، ۲_ ويسپرد، ۳_ ونديداد، ۴_ يشت او خورده اوپستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (گاتا) څخه عبارت دی، دا د اوپستا پخوانۍ او اصيله برخه تشکيلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شک نه شته، چې اوپستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانيانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منشور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوپستا لومړی لکه د (ويدي) مجموعې په څېر منظوم ليکل شوی او ټول په نظم ويل شوی و. د اوپستا له نورو برخو سره د گاتا اساسي توپير دا دی، چې (گاتا) منظوم دی او د اوپستا نورو برخو خپل شعري رنگ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دی. بايد په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اريايانو د ژوند د لومړي دورې او تاريخ ته يې نسبت کيږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره يې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منشور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت يې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوپستا نه پرته د يوبل کتاب درک هم لرو، چې په مسيحي درېمه پېړۍ او يا ترهغې دمخه يې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانيانو پر وخت يې منشوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (ياتکار زيران) يا (يادگار زير)، چې په (برشوي) يا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بيا وروسته د ساسانيانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بيا تقريباً په عين بڼه بلخي شاعر دقيقې د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکيښ، نو ویلی شو، چې د (گاتا) او د اوستا د نورو برخو توپير په دې کې دی، چې (گاتا) منظوم او نوره برخه منشوره ده.

پوهان باوري دي، چې يشت يعنې د اوپستا څلورم جز، چې د دې کتاب يوه بله برخه ده د هغې د اوسني بڼې د شعري ترکيب روح هم احساسولی شي، لکه څرنگه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسير او تعبيرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د گډون په وجه يې شعري بڼې بدلون موندلی دی.

په هر حال (گاتا) په اوپستا کې يوازینی منظومه مجموعه ده او دا د گاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (گات) دی، چې د دې ترڅنگ (گاس) شوی او بيا په دري ژبه (گا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسیقي د اهنک په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقیده (گاتا) د اوپستا ډېره پخوانی برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکیب، شکل، ماهیت او د کلماتو قیافه ثابتوي. یو تن له فرانسوي ختیځ پېژندونکی (ډارمستېر) په دې عقیده لري، چې د (گاتا) اکثره لغات د (زند) په عامیانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې باید هېر نه کړو، چې د اوپستا او ورسره د (گاتا) ژبه د (زند) او یا د (اوپستا ژبه) گڼي.

د (ډارمستېر) په عقیده د (گاتا) اکثره لغات د زند په عامیانه ژبه کې له منځه تللي، مگر د اریایي سندرو په مجموعه کې د (ویدي) ژبې ورته کلمات او کورنی يې پاتې دي، چې دانه يوازې د (گاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائیدوي، چې د (ویدي) سندرو ویوونکي او هغه کسان، چې په (گاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په یوه سیمه کې يې گډ نژادي، فرهنگي او ادبي پیل درلود.

(گاتا) د تاریخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره یوه حلقه ده، چې د ویدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوپستا ته مربوطوي. داسې څرگندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ویوونکیو ترمنځ هم ډېر نژدې اړیکي موجود وو.

(گاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره یوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې یوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرینه کلمه ده. همدارنگه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم دیوتا کلي مقياس څو کلمې په برکې نیولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (گاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

د اوپستا له نظره د افغانستان د

خاروي لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتيا د پورونو د افق په پس منظر کې سوونه پېرې او زرگونه کلونه نغښتي دي.

تاريخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړيو دورو پېژندگلوي په ياد نه لري ترکومه ځايه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومياليو پهلوانانو په حماسيو او رزمي کارنامو پورې اړه لري مودته يې يو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه يو ځانگړی او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانيو منابعو په ډله کې، چې د اوسنيو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه يې د افغانستان د ځينو ځايونو د هويت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووايو، چې هغه (اريایي سندري) او يا اريایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې يې (اريایي خاطرې) گڼلی شو او بيا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ويدي) او اوپستايي خاطرې په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند يو مشترک طرز تفکر او د هغوی ادب رانښيي. د دواړو يانې ويدي او اوپستايي عصرونو په خاطرې کې د افغانستان د ځينو برخو يادونه شوې، خو بايد وويل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دويمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوپستا له ديني اړخ نه تېرېږو. بايد ووايو، چې دا د هغو خاطرې مجموعه ده، چې د يوزر کاله دمخه تر ميلاد د اريایي ټولني د اوسېدلو پر ځای او د ژوند په څرنگوالي رڼا اچوي.

د (اوپستا) د دريمې برخې په لومړي باب کې، چې (ونديداد) نومېږي د يو شکله انسان ته ورته شاديانو (بېزوگانو) او له نيکه مرغه دځمکې يادونه شوې ده، چې هره يوه يې د اريایي قبایلو استوگن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سيمه وه او په اوپستايي عصر کې يې اريایي هېواد تشکيل کړی و.

د اوبستايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځايه، چې پرې خپر نه شوي هغه سيمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځايونو څخه خړوبېدلې هغه د اوبستايي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره يوه يې په ځانگړې توگه يادوو:

۱- **آريانم ويجو**: د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آريايانو تخم ځای) دی او په اصطلاحی ډول کولای شو (آريايي تعليم ځای) ورته ووايو، چې پوهان دا ځای د امو سيند او سردريا پورتنۍ سيمه، چې اوسنی فرغانه ده، ټاکي.

۲- **سغره**: لکه څنگه، چې يې له نوم څخه څرگنده ده دا د سغديان سيمه ده، چې د امو سيند بنۍ څنډو ته پرته ده.

۳- **مورو**: دا د مروی له سيمې يا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچينه نيسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره بڼکلې او حاصلخېزه سيمه ده.

۴- **بخدي**: چې د بڼکلې خاورې په نوم ياده شوې ده دا همغه (بخل باميك) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او يا (بلخ گزمن) ده، چې د اوبستايي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵- **نيسايا**: دا د اوبستايي سيمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعيت يې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې يو شمېر خلك يې نيسايا، عشق اباد او يو شمېر يې ميمنه بولي.

۶- **هروي وه**: د دې قطعې ځمکې د موقعيت ټاکنې په هکله هېڅوک تردید نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقي څخه ده، چې معمولاً يې د هرې رود په نوم يادېږي په وروسته دورو کې د دې سيمې د اوبستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (ارې) يا (هرې) په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرگندېږي.

۷- **ويکړه ته**: هغه پوهان او مدققين، چې د لرغونې دورې په جغرافيه پوهېږي دا سيمه د کابل علاقه بولي.

۸- **اوروايا اوره**: يو شمېر مدققينو د دې سيمې د موقعيت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او يو شمېر نورو يې د ((طوس)) يا غزني سيمه پېشنهاد کړې ده. په ځينو ماخذونو کې ((ارگون)) او د هغې د چاپېريال ځمکې

مجموعه يې (روه) ياده کړې او (روه) يا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکيو ځانگړنې، غرور او ځان ويني وه.

۹- **ځنتا**: يو شمېر پوهانو دا ځای د (هیرکانیا) يا گرگان علاقه تعبير کړې ده.
۱۰- **هرې ويتي**: هرې ويتي يا (ارويتی) د ارغنداو د سيند گوټي نوم و، چې دا د کندهار د بنار له شمال او شمال لويديزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوښتا لسمه قطعه خاوره تشکيلوي.

۱۱- **ای تومننت**: ا تومننت همغه (ريتومندرس) ده، چې يوناني جغرافيه ليکونکي يې يادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لويې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې يې (نيمروز) باله يوله متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲- **راياگاياره گه**: د راگارا ځينې برخې يې (ری) بولي، چې کنډوالي يې د ايران تر شرقي سيمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم يوه علاقه لرو.
۱۳- **کخره**: د ارمستېر فرانسوي د دې سيمې موقعيت په خراسان او يا په غزني کې ښيي.

۱۴- **ورناياورنه**: د دې سيمې څرگند موقعيت معلوم نه دی.

۱۵- **هپته هندو**: يا اووه سيندونه يعنې اوسنی پنجاب.

۱۶- **رانگه يا رانگه گاه**: د اوښتا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بريالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنگه، چې د پخوانيو او اوسنيو نومونو له يادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځايه، چې پوهان د اوښتا د شپاړسو سيمو د موقعيت په ټاکلو بريالي شوي، تر ډېره ځايه د دې سيمو چاپېريال. د هندوکش چار چاپېره منطقي او د (اکسوس) اموسيند او (اندوس) يعنې سند د سيمو ترمنځ پرته وه او که چېرته يادې شوې سيمې يوله بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرگندېږي، چې د اوښتايي عصر اريايانو مسکن او استوگن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وگړو يې په خپلو کې په ښه توگه سره پېژندل.

په اوپستا کې د غرونو یادونه

(اوپستا) د اقليم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناك جغرافيايي معلومات لري اوپه يو سطحې نظر څرگندېږي، چې د اريايانو د ويدي عصر په نسبت د اوپستايي عصر د اوبو، خاورې او اقليم پېژندنه خو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوپستا په لومړۍ برخې يا لومړي فصل کې، چې (ونديداد) نومېږي ټول له جغرافيايي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوپستايي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوپستا د جغرافيايي په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده. ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوپستايي عصر د خلکو په منځ کې يو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنيو نقشو کې گورو، چې په غرنیو سيمو کې د ځايونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو د اوپستا د غرونو په اړه مفصل بحث رابښي، چې له غرنیو سيمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سيمه، چې اوپستا پېژندلېه او هغه برخه يې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نيسي.

اوپستا د (يشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي يو په (زمياديشت) يا (نولسم يشت) او بل په (هوم يشت) يا (لسم يسنای) له دې سره سره دا دواړه يشته په ځانگړې توگه لومړۍ (زمياديشت) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته يې یادونه شوې گڼه (شمېره) يې له څلوېښتو غرونو څخه اوږي.

زمیادیشته په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلور څلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګنده ده، (یشتي) ده، چې د هوما له بوتې نه بحث کوي هغه داسې یو بوتې و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده، کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړ شو. په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوتې به هلته شین یا زرغونېده.

په اوپستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوپستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپیریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشته) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلي رابښي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې رابنولې ده.

که چېرته نن هم څوک د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درک کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوپستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوپستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعي اوپستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره رابښي نو وایو چې کولای شو د

اوېستا ټول او يا اکره غرونه او يا د دې غرونولرې د افغانستان په خاوره کې وټاکو. دا دی د دې غرونو يوه برخه درېژندل کېږي:

۱- هریتي باز: دا لومړی غردی، چې په زمیاداشت کې يې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې يې اوږدوالی موندلی و. (گایگر الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لری ده، چې څوکې يې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیځ پر لور پروت دی.

۲- زردهازا: دویم اوچت او لوی غر، چې په زمیاداشت کې يې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غردی او د دې غره په اړه هم اوېستا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوېستا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لری نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر يې د (اوشیداشان) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهې او رنایي) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لتون کوي، خو لکه څرنګه، چې وايي د هلمند سیند ترېنه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه يې مقصد د بابا د غره لری ده.

۳- سیامکه: سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاک او مند) په نامه یاد شوی (سیاک او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده هغه تور غردی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلوته واقع دی.

۴- وفره یانت: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفار او مند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوره لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵- سپینه ورنه: کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶- سپيته گوناغيري: (سپينه) د سپين په مانا (گونا) د (گون) او (رنګ) په مانا همدارنگه و (غيري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپين گونی غر) کېږي، چې په پښتو کې تراوسه په سپين غر شهرت لري او دا د هغه غره لری ده، چې له شمال ختيځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننگرهار او پکتيا له ولايتونو څخه ډېر بڼه ليدل کېږي.

۷- يو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لری څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سيمې د ملاتېر تشکيلوي، په همدغه ترتيب، چې کتل کېږي، نو اوستا د افغانستان غرونه په بڼه توگه پېژندلي او د دې لری مشهورې او سترې برخې يې په نومونو او صفتونو لکه سپين او تور، واورين (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ ياد کړي دي، چې تراوسه يې گڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تیرېدلو لاره ده.

سکندر د ۳۳۰ مخزېږدي په پسرلي کې د هرې رود (روداریوس) سیمې ته راوړسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کوتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه ټاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شک نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه او یا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، ځکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا ووايو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولاً د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتمال نه لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کنډوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خواته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو نیسي پلوته ویلتهل وشي، دا چې اوس د کندهار د زور بنار شمالي پلو ته د اشوکا کتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم بنار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وگڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شک نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه بنار تر مخ تېره شوې ده.

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې رانښيي، چې سکندر د هري رود له سیمې تر ارغنداو پورې د افغاني سیستان په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه بنار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (قفقاز سکندریه) مشهوره ده، چې به اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) رانښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې بنار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ور داخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر، شتل، سالنگ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په یونوي ډول د لوی بنار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

سکندر دوه ځله په تلور اتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېریدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته منون شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) یې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د حاواک لاره هم یوه له همغولارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنگ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولا وایي، چې سکندر باختري ته د خاواک پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنگونو سکندر په باختري کې د هندوکش له جنوبي سکندريې نه پروان ته داخل شو او له دې ځایه یې د پنجشیر د درې سیند د ختیځ پلوت ته ونيوه او د ریزه کهستان، نجر او او تگاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) یا لغمان ته ورسېد.

ختیځ پلوت ته د سکندر په اوږه کې لغمان یوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باورني دی، چې دلته یې یو ښار د (یکیا) یا (مینه) په نوم جوړ کړ او هغه یې د یونانیانو د فتحې او بري ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختیځ پېژندونکي د دې ښار موقعیت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغیو) نه نژدې سیمه رابښي او وایي، چې دلته سکندر د یونانیانو د بري په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ وړاندې کړي او خپل عسکري یې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکي ډله یې خپله واخیسته او د کونړ د درې په لاره یې د سوات مخه ونيوه او بله ډله یې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرویگاس او هفستیون په مشرۍ د کابل د سیند لار ونيوله او جنوب پلوت ته لاړل، چې بیا دواړه ډلې د اندوس یا د (سند رود) په غاړه یو ځای شوي.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن یا پېچ دره کې د نوروستانیانو له پخوانیو نیکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بیا د اسمار له سیمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سیند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پرېږیو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سیند نه تېر شو. نور د هغه تعقیب د دې مقالې له هدف څخه دباندې دی.

په افغانستان کې سکندر

دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ گرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې ټاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانیست. دا حقیقت لکه څنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رېښتونی دی همدغه شان زموږ غرنی هېواد په اړه هم ډېر رېښتونی دی، ځکه چې د اریانا لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران دهخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پرېسړلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت اری، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې ښه راغلاست ووايه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باخت ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلوته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته گرځېدلو ته اړ ووست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارته کوافا) و او د هغه د اوسېدلو ځای د هرات موجوده ارگ او يا د اختيارالدين کلا وه. د هرات واکمن، چې د سکندر نظامي مشاور هم و، يو شمېر يونانيان يې وژلي او بنار يې په خپل لاس کې اخيستی و، خو کله چې سکندر راوگرځېد د هرات له واکمن سره تر خونړيو جگړو وروسته يې د (ارته کوافا بنار) فتح کړ، سکندر چې د هرات له خلکو نه په ويره کې و، اړ و، چې يوه نظامي کلا هلته جوړه کړي، چې دا يې د افغانستان په خاوره کې لومړۍ نظامي کلا وه، چې سکندريه اري په نوم يې شهرت پېدا کړ.

سکندر وروسته تردې پېښې بلخ ته له تللو يې ډډه وکړه او خپلې د تللو لارې ته يې جنوب پلوته بدلون ورکړ او د زرانگيايا، درانجيانا، ساکستانا ولايت ته داخل او له يشد سيستان څخه د ((پرونتازيا)) د بنار پر لور مخ په وړاندې لاړ. د دې بنار موقعيت په (پشاوران) کې ټاکي، چې کنډوالي يې د هامون يا د سيستان د سيند شمال لور ته نژدې پرته دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلو په واټن د هرات جنوب پلوته واقع دی. د سکندر دويم استوگن ځای يا پرونتيازيا سکندريه په همدغه پشاوران کې يادوي او گڼي.

سکندر د رانجيانا له ولايت څخه، چې دا د هامون سيمه وه او په هغه وخت کې اباده او ډېره گڼه گڼه يې درلوده له هيرمند نه په منحنې ډول ورتېر او د ارغنداو سيمې ته چې د اراکوزي ولايت و، ور داخل شو. دا ولايت اوس د کندهار په نوم ياديږي او دا هغه نوی بنار دی، چې د سدوزيانو د بنسټگر احمد شاه دراني له خوا جوړ کړای شوی. د کندهار د موجوده بنار لويديځ پلوته (له مرکز نه د پنځه کيلو مترو په فاصله) يو شمېر کنډوالي پرته دي، چې د کندهار زوړ بنار يې بولي. همدغه سرک، چې اوس د ارغنداو له يوې خوا د کوکران تر يوې برخې تېرېږي د کاروانونو د پخوانيو لارو استازيتوب کوي.

د اشوکا کيتبه، چې د (دويمې مخزېږدي پېړۍ په نيمايي کې) د موريا کورنۍ پاچا و، دا ثابتوي، چې دا بنار د هندي موريايانو همهالي او په ډېر احتمال د سکندر د راتلو په وخت اباد و او سکندر هلته خپله دريمه سکندريه پر ۳۳۹ مخزېږدي د اراکوزي په نامه جوړه کړه.

کولای شو، چې د سکندر د تگ لار له سکندريه اراکوزي يعنې د کندهار له زاړه بناره تر غزني او دهغو غرونو لمنو پورې، چې د موجوده سرک شمال ته واقع

دي وټاکو. ايناليایي لرغون پېژندونکی د هوايي عکاسی له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د يونانيانو يو ښار و او د غزني جغرافيايي مرکزيت هم دا نظر تائيدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندي څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپيسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجه سراي ته نژدې يو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشير شتل، سالنگ او غوربند سیندونه سره يو ځای شوي ورسېد او د بگرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرگندېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه يا پنځمه سکندريه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان يا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیند گوتو اوبه سره يو ځای شوي دي کولای شو ووايو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندريه او د پاروپاميزاد سکندريه هم شته. د سکندر يون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷ مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشير درې له لارې او د خاواک له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په يوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم ياد شوی دی، له دې ځايه وروسته د سکندر يون د بکتر تر ښار پورې په دقيق ډول معلوم نه دی.

د ايبک او تاشقرغان لاره غرنی او دقندوز پر لور پرته لاره جلگه يي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لويديځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجيان د سکندريې پاتې شوني د دې نظريې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندريې ته د سکندر راتگ غالباً د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندريې نه د ختيځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجر او، تگاو، لغمان او کونړ له کوزنی برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ور داخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه ليکنه کې تر دې ډېر او په دقيقه توگه تعقيبولی او څېړلی نه شو.

په اسیا کې د یوناني هڅوب د مرکزیت

له نظره د افغانستان اهمیت

افغانستان د اسیا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنگ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د گډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظریاتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسیا په تاریخ او که لږ په څرگنده ووايو د منځنۍ ختیځې او لویدیځې نړۍ په تاریخ کې یوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (یونان او شرق) ترمنځ رابطه یې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا یې د (ختیځ او لویدیځ) تماس وپولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقریباً ټول ختیځ او لویدیځ له هندوکش نه د مدیترانې تر جزیرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقیانو او غربیانو ته پرته له دې دوه یاد شوو سترو سیمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له ابادیو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې یو شمېر خلکو یو افسانوي شخصیت باله او پرته له ده بل څوک نه و، چې د یورپ له مجهولې دنیا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنیا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تیږو یې د یونانیانو په ذهن کې یوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره یو ځای شول. گني خلك، چې په ختیځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه یې دا ده، چې د ده د فتوحاتو په ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختیځ او لویدیځ ترمنځ مستقیم تماس پیدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختیځ کې ترسره شوي. یواځینی ځای، چې یونانیت په پېړیو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول یا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې یونانیانو دوه سوه کاله په باخترا او بیاله باخترا نه پر ټول افغانستان او د هند په یوه برخه یې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د یوناني تمدن، فرهنگ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تگ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسينده) څو سکندريې جوړې کړې. په دې سکندريو کې يو شمېر يونانيان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنگي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ څرنگوالی او د هغوی نور کره وړه او رواجونه هر پلوس ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطوري يوناني (میتولوژي) د زردبنتي له محلي اسطورو او وروسته له بودايي اسطورو سره ورگډې شوې. الفبا او يوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توگه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنيشکا کتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر ميلاد دمخه پېړيو کې د يوناني الفبايې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج يې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پيسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چينايي سيلاني «هيوان تسنگ» د يادونې له مخې ويلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول يې ليدلی، خو اوومې مسيحي پېړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې نژدې يوزر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزيم کې د بگرام نفيس اثار او په ځانگړې توگه يوناني گچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي، ليدلي وي اويا يې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرگونوله گچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی بڼه پوهېږي، چې په افغانستان کې يوناني مجسمې توپل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پېمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتيجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اريانا يا افغانستان د څو پېړيو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه يې د مسيح عهد پيل شوی و د فرهنگ، تمدن او يوناني هنر مرکز و، چې هغې ته گريس (اسيا) يا (اسيايي يونان) ويلای او د اسيا په تاريخ کې د دې خبرې ښکاره بيانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسيا په فرهنگي، هنري، ادبي او د تاريخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانگړې توگه، چې د مرکزي او ختيځي اسيا، هند، چين او نورو په تاريخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو څيزونو کې د يونان د ادب او هنر نښې نښانې گوري او تل يې دا پوښتنه په ذهن کې راگرځي، چې دا تاثير څنگه له يونان نه دلته راغلی؟

په دې کې خو شک نه شته، چې یونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسيا سره تماس پیدا کړ، خو کله چې سکندر مړ شو لویه امپراتوري یې تجزیه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د یونانیانو تماسونه لڼه منځنۍ اسيا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې یې د هندو کش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (یوناني باختري) سلطنت دوام او هلته یې د یو شمېر مېشتو یونانیانو سره د پخواني یونان د فرهنگ او تمدن روح پاتې شو، چې بیا په هغو وختونو کې، چې د یوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خود لوپو کوشانیانو په ټوله دوره کې هماغه د یونانیانو په صبغه، افکارو، ادبیاتو، فرهنگ، د الفبا رسم الخط مجسمه توپنې او نورو رواج وموند او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتیب مور چې د یوناني هنر او تمدن تاثیر په هند یا سنگیانگ، چین او حتی په جاپان کې گورو ډېره برخه یې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنگ او یوناني هنر ذخیره منځ ته راغلې وه. او لکه څنگه چې څرگنده ده د شرقي اقصي، مرکزي اسيا او نورو له یونان او مدیترانې سره اړیکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانیو دور له کړو وړو او رواجونو څخه یو هم همدغه د (یونانیت روح) درلودل دي، چې دلته یې په ډېره اندازه رینښې وځغلولې او تر ډېره وخت یې دوام وکړ، چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زموږ په عرف، عادتونو او کیسو کې پاتې دی.

د افغانستان گاونډي هېوادونه، چې د یونانیانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت یې د افغانستان جغرافیایي موقعیت او نه هغوی سره د نژدېوالي او قرابت وجه ده، چې د یو یوناني ثقافت د مرکز په توگه یې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څیزونو اغېزه کوله. په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له یوناني روح سره گډ شوی و او له همدغه گډون او تماس نه یو شمېر مشترک څیزونه هم منځ ته راغلي لکه، د هنر په برخه کې یو شمېر مدرسې د مثال په توگه «ایراني او یوناني»، «یوناني باختري»، «گریک او بکتریان» (یوناني و بودایي)، او «گریک او بودیک مدرسې یادولی شو.

چې بیا وروسته له هغې یې فرعي شاخونه، لکه «ایراني بودایي» یا «ساساني بودایي» رامنځ ته شوي دي.

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسیبه

یا اسواران

هېڅ داسې یو څوک نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنگونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبي طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنگي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنگي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول.

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د ځویونه راجمع وو، مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدل په بل ډول ووايو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اصیلو خلکو او قومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پېلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوږې، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پیدا کیدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلي ان سوارکاری پورې تړلي او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولني د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصا د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنونه د

باختر تر وروستيو لويديزو لويو برخو يې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصیلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسيا خلکو ((توریا)) او تور پوستان په ويدي کې يې هنديان د (اسيو) په نوم يادول.

اریایي باختری ټولني د هندوکش په شمالي برخو د امو سیند په سیمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له گلو سره يې ډېره بلدتیا درلوده او د امو سیند، فرغاني او باختری سېمو اصیل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اریا له ټولني سره داسې منسوب او پیوست دي، چې نه شو کولای یو له بله يې جلا کړو او لکه څنگه، چې يې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اریایي ټولني د تفکیک او اسیوالې له نښو نښانو څخه یوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانیو اریایي ټولنو کې د (اریاسپه) په شکل یوه ترکیبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اریا) او (اسپ) نه ترکیب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اریایي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (اریاسوار) یا اریایي سوارگان ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستيو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران) په بڼه څرگنده شوې ده او زموږ د ادبیاتو په تاریخ کې يې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجیبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته گڼل کېده، مگر په اروپایي ټولنه کې دهقان د شوالیه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهگان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجیبه طبقه حسابېدله، خو نه یوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنگي او زړورو اسونو گلي درلودلې دهقانان يې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولني فرهنگي طبقه يې تشکیلوله.

په دې کورنیو کې ډېر فرهنگي اثار، تاریخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنگي میراث وارثین گڼل کېدل. په افغانستان کې د نجیبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پیدا کړی او اوږد وخت لري. دباخترپه ځمکه کې د دوی دپیدا کېدلومراحل او اجتماعي پراختیا او پیاوړتیاکې دویدي په سرودونو او داوېستا په متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوبستایي عصر کې د لویو کورنیو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو گلله داري د ځینو کورنیو په منځ کې د شخصیت پیدا کولو عامل وگرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزیرانو او نومورکو پهلوانانو نوم ووست، لکه څنگه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه یې په اوبستایي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د یو شمېر وزیرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، گرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنایي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجیبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلې شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقی پاتې ده. له همدې امله د دې لنډې لیکنې له مخې ویلی شو، چې په افغانستان کې د شوالیه وو تاریخچه ډېره اوږده او لرغونې سوابق لري، چې د اریایانو په اجتماعي تحول او د اسونو د گلو په تربیه د سردریاب او اموسیند په سیمو کې پیل شوي دي، اریایي نجابت، زړورتیا او وسله والي د اس له کلمې سره یو ځای شوي په باختري ټولنه کې یې تبارز کړی پیاوړتیا او پرمختایي موندلې ده.

د اموسیند سیمې او بیا د باختراو زابلستان سیمې د اسیلو اسونو په لرلو، چې شهرت یې په لرغونو وختونو کې په ختیځ او لویدیځ کې خپور و، پیل یې د اریایي اسوارانو غورځنگ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانیو وختونو کې او که هغه په منځنیو پېړیو کې ښکاره او څرگند و، چې د اروپا د شوالیه وو په پرتله د هغوی تاریخچه، څرگندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتیا لري.

د سکندر مقدوني په مقابل کې

مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختيزو سيمو کې د ايراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو بريد وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې يوناني عسکر په څومره چټکتيا د مديتراني د سيند (بحر روم) له څنډو نه د هرې هروډ څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنگه د هخامنشي دريم داريوش په درې جنگونو (کراتيک)، (گوگامل)، (اربلس) کې ماته وخوړه او ځواکونه يې تيت و پرک شول.

پر دغه وخت له ختيزو ولايتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي اميران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولايت کې نايب الحکومه او يا حکمرانان وو.

لکه څنگه، چې د يوناني او رومي مؤرخينو له يادښتونو نه څرگندېږي، چې سکندر او يوناني لښکر د هرې رود (اريوس) د سېمې تر نيولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هرې رود له غاړې نه د اندوس (اباسين) تر غاړو پورې د کلاگانو په ساحو د لويو جلگو په ميدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختيزو غرنيو سيمو، تنگو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاسې ډېرېده، لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کيسو کې پاتې دی. د سکندر په مقابل کې لومړۍ مقاومت د اوسني هرات په «ارته کوانا» کې، چې له بنار سره يوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولايت حکمران، چې «ستي يرزن» نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنگه لرې په يوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنگل يې درلود د مدافعي لپاره ځای ونيو. دا چې سکندر په ځنگله کې پر ډېرو هراتيانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنگله ته يې اور واچاوه او په دې ترتيب يې د هغوی مقاومت حتم کړ د
دې لپاره. چې د بيا حملې مخه ونيسي، هلته يې يوه کلا د (سکندريه اريان) په
نامه جوړه کړه، خو سکندر لاد سويل پر لور ډېره فاصله نه و تللی. چې د هري
رود سيمې زړورو خلکو د يونانيانو پر ضد پاڅون وکړ او اناگزيپوس د سکندر
نظامي مشاور يې له يو ډېر شمېر يونانيانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سيستان پر لور بنکته راغی، چې هلته د
سکندر په خلاف يوه توطيئه د هغه د يو تن جنرال فيلوتاس له خوا کشف شوه. چې
د محاکمې په نتيجه کې له تهمت نه پاک او پر ځای يې د خپل گارد قوماندان
دمتريوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سيمې نه په
لږ څه اسانۍ سره تېر شو، ليکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا يې مخصوصاً د
هري رود په سيمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولايت حکمران
(ساتي برزنس) او د منطقي غبنتلي خلک پرله پسې د يونانيانو پر ضد پورته
کېدل، په کلاگانو او استوگن ځايونو به يې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سيمې ته رسېږي لومړی په مستقيمه توگه د
هندوکش د سپينو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل (اوسنی برج عبداللہ)
خوا ته او بيا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي
د هندوکش له اوسېدونکيو او د باختر له لويو سيمو نه د سکندر تېرېدل هغه
ته ډېرې ستونزې منع ته راوړي.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان يې کړی و د سکندر د مخنيوي
لپاره يې ډېر ترتيبات نيولي وو. وايي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و، چې د
خوراکي او ارتزاقی موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو گودامونه په تنگو ځايونو کې
بنکته کړي او څاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې يوناني عسکر د خوراکي
موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په
ډېرو ځايونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه يې سکندر ته ډېرې ستونزې
مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه
(اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او يو تن قومي مشر، چې ((گز پارتس))
نومېد خلک يې د يونانيانو مقابلې ته هڅول نو د يونانيانو کار يې دومره ستونزمن
کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان يې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سيند
هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بريالي کېدل.

باختر سوار کارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلی کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانگړې او یو ناڅاپي توگه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جگړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرگ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسانه د نجر او، تگا، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنگو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاني او لویې کلکې ډبرې او پرېښې راغورځولې او هغوی به یې په تنگو، تنگو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاگانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو تپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلک مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرگندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنگونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې تپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنگیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو يرغل، چې په هغه جمله کې زمور هېواد هم راځي او دا يرغل زمور په تاريخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مورخينو، چې د هغو په وخت او يا يې وروسته له هغه احياناً يې د پېښو گزارش په ځينو مواردو کې له يو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو، چې په ختيځ کې د سکندر په وړاندې پېښو دې څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړي و، دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله يې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د يوناني سلطنت د دوام په خاطر يې اووه يا اته کلاگانې (سکندريه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې، چې په کلي ډول د هغو له جملې نه د هري رود په سيمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځينو نورو برخو کې لکه پروان خبر يو او يو شمېر نورې يې د آمو سيند تر خوا سيران ته نژدې جوړې کړې وي، چې معمولاً د هغو ځينې پاتې شوني له ماروشاق (بالامرغاب) او د ريرش رودخانې يعنې کوکچه تر آمو سيند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې گڼ شمېر مقالې له راډيو افغانستان نه خپرې شوي دي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توگه پاتې شوی، لوی لوی دېوالونه يې چاپېر کړي، کلاگانې يې جوړې او څو سوه يا څو زره يوناني ټولي يې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه يې نوم، رسم الخط، فرهنگ ادبيات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمايش او روزښت زمور په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرگندوي يې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې يې يادونه کوم په عاميانه داستانونو او رواياتو کې د سکندر او د هغه د خاطر و يادونه ده، چې د اروپايانو په توگه يې اوسنی خوند اخيستی، چې د نظم او نثر ډولونه يې ځانگړی کتاب غواړي.

په دې کې شک نه شته، چې په ټوله نړۍ او بيا په ختيزو هېوادونو او په ځانگړې توگه په هند، ايران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

خوډي کېده او په دې کې هم شک نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې خای نیولی ((داراگان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان ويونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطر وڅخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاگانو او د لويو چاپېرو ديوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېر دېوال) چې دا سراي خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاگانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې د سکندر او د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيتسي، چې سرليک يې د (پاروپاميزاد مېرونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. موږ ټولو اورېدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنگ کې د سکندر اوددې نجلۍ د برخورده باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنگ کې د افغاني مېرمنو د زړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو او نور تاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ د هېواد په گوټ گوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو ښوونو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حیات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره. د سکندر مور د زړه جمۍ موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر څښ دی او داسې نورې کيسې. په دې کې خو هېڅ شک نه شته، چې د سکندر بړيو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه، خو بايد ووايو، چې بړيو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووهست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاگانو او لويو چاپېره ديوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وگرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۱/۱/۱۳۳۷

د سکندر او چنگیز د لښکرو په مقابل

کې د هرات د (اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د يرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاريخ له عنعنوي ځانگړنو څخه ده. تاريخي شواهد رانښيي، چې هر کله د يرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب يې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی. د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابله روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکيو په منځ کې يو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې دا خبره د پخوانيو وختونو په کيسو کې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده. د سکندر مقدوني او د چنگيز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاريخي ښار او د هري رود د سيمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکيو لپاره د اتلانو حيثيت لري.

کله چې سکندر مقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سيمې ته ورسېد د دې سيمې خلکو د (برزان) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په يوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم يادېده، چې دې ښار ډېر د ننگ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه يې د «آريامتروپسو» يا «آريا» د ولايت د مرکز په صفت هم ياد کړي دي.

په دې کې شک نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لويو ولايتونو، لکه بلخ، سيستان او د خراسان حکمرانانو د دريم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې يې لاس درلود، خو د سکندر په رارسيدلو سره هر يو له يونانيانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د بنار چاپېر بڼه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سيمې خلك هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له يوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسليمې ته حاضر شو او سکندر له ويرې خپل نظامي مشاور (اناکزيپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لافراه ته نه ورسېدلې، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکيو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور يې په قتل ورساوه. سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلويانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لويه کلا کې وو او که دباندي ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه يوسي چې ورته نژدې وو او گڼ ځنگل يې درلوده، له دې ځايه يې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې يونانيانو ځنگل ته اور ورته کړ، نو بيا هراتي سردار (برزان) تسلېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له يرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸) هـ ق کال چې ۱۲۲۱ م کال سره سمون خوري د چنگيز خان له دهشتي توپاني څپې هرات ته نژدې شوې. ټولې چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نيشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدين نکبريني له خوا ملک شمس الدين جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاريخي نامې د ليک او د روضة الصفا د څرگندونو په اساس د ۹۰ يا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنگي مېړونه د بنار د دفاع او د چنگيز له زوی سره د مقابلې لپاره جگړې ته آماده وو.

چنگيز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاگانو کې له ځان سره مقاومت ليدلې و او زيان ور اوښتی و، نو دا يې غوره گڼله ترپايه هڅه وکړي، چې له جگړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونيسي، ځکه هغوی غوښتل، چې بنارونه او لويې کلاگانې پرته له جگړې په آرامي سره ځانته تسليم کړي، نو ځکه يې لومړی استازي ورواستول، ملک شمس الدين تسليمي ته غاړ کښېښوده او ټول استازي يې ور ووزل، د هرات د لويې کلا شاوخوا د ټولي او ملک شمس الدين د لښکرو ترمنځ سخته جگړه ونښته، هراتيانو او ملک شمس الدين جوزجاني د ټولي له لښکرو سره پوره اووه ورځې جگړه وکړه او په اتمه ورځ ملک شمس الدين د يو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړينې وروسته د بنار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدي له مخې د بنار دروازي خلاصې شوې او تاتاري لښکر بنار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتيان، چې ډېر شمېر يې جنگي مېړونه، کارکوونکي او د فيصلو کولو صلاحيت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنگه چې د سکندر د يرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسليمي غوره گڼلې او بيا يې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزيپوس) يې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور يې تسليمي پرې منلې وه، سملاسي يې له کوټوال څخه سرغړونه او د بنار واکمن ملک ابوبکر منکتاي يې هم وواژه او د فيروزکوه د ملکانو له ډلې يې يو تن، چې اصلا سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملک په توگه وټاکه او بيا د بنار د ټينگښت او له چنگيزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنگه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار يافراه ته نژدې سيمې نه راوگرځېد او د (اورتاکانا) لويه کلا يې محاصره کړه، د هراتيانو او يونانيانو ترمنځ سختې جگړې پيل شوې، همدغه شان چنگيز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دويم زوی (ایلچکدای نويان) په مشرۍ يې اتيا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنگه چې د سکندر په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت يې ونيو، همدارنگه د (يلچکدای نويان) په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت او دريځ له لومړي ځل نه ډېر کلک، پياوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه مياشتې وخت د بنار محاصرې ونيو په پای کې يې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۴۱۹ هجري قمري کال د هرات بنار تسليم کړ او د تاتاريانو ويني توپونکيو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلک ووژل، ځايونه يې وسوځول او مالونه يې ترې يوړل. دې ضربې د يو قطعي هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځينو رواياتو له مخې د هرات په بنار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوک پاتې نه وو، خو لکه څنگه چې وروسته له سکندر نه د هرات بنار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنگيز تر مړينې د هغه د دريم زوی (اوگتاي قان) د سلطنت په دوره کې د هرات د بنار اوسېدونکيو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بيا ابادۍ ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

د هري رود په سيمه کې د سکندريې

بنار د آبادي په هکله د سکندر او د هغه

د مور مکاتبه

ټول په دې پوهېږو، چې سکندريېر ۳۲۸ مخزېږدي د ايران د هخامنشي ځواکونو له ماتې او د درېيم داريوش له وژنې وروسته د هري رود سيمې ته نژدې شو او ختيځ لور ته د يون پروخت لومړي په هرات کې له لرغونې کلا سره مخامخ شو، دا لرغونې کلا چې په يوناني ماخذونو کې د «اوتاکانا» په نامه شهرت لري ډېره ستره او کلکه کلا وه، چې د هرات د خلکو د مقاومت مرکز گڼل کېده، د هغې وينا له مخې چې پخپله يونانيانو ليکلې وايي، چې سکندر او د هغه جنرالان د لومړي ځل لپاره د يوې داسې مضبوطې کلا او جدي مقاومت سره مخامخ شوي دي.

د سکندر او د هرات د خلکو ترمنځ د جگړې، بري او ماتې کيسه او پېښه يوه ځانگړې موضوع ده، خو لکه څنگه چې په تاريخ کې يې يادونه شوې ده سکندر چې کله د دې خلکو مقاومت او بيا بيا پاڅونونه وليدل، په وېره کې شو او هوډ يې وکړ، چې دلته يوه سکندريه جوړه کړي، چې هغه د (سکندريه هريوس) او يا د هري رود په سکندريه شهرت لري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغونې ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کيسې موجودې دي، چې يقيني توګه تر اسلام دمخه د پخوانيو زمانو په اسطورو کې يې انعکاس او انځور پيدا کولی شو.

شېخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی او تر هغه وروسته سيف د محمد زوی او د يعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تاليفاتو کې را اخیستي او نقل کړي دي او بيا سيفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجيبه داده، چې سکندر د ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هنري رود له سيمې تر امو سيند او سند پورې په شفاهي او ليکلي ډول له لرغونو اوسېدونکيو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسيحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحريري ليکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپياس سره په يونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د يوه له منځ نه په تحريري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سيفي هروي په ذريعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سيمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاريخ د تعبيرونو په قالب کې ونيسو، نو بايد ووايو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پيل وکړي له خپلې مور سره يې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سيمې ته ورسېد او ويې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پيل کړي، د سيمې له خلکو نه يې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نازړه پاتې شو تر هغې وروسته يې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره يې خپلې مور (ملکه اولمپياس) ته وليکل، چې د دې سيمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هيله څرگنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو او کوڅو څخه يوه اندازه خاوره ورواستوي، چې دهغې له رنگ، بوی او خوند څخه د څه کیفیت تر معلومولو وروسته یو تدبیر ونیسي.

سکندر یوگډی خاوره په څو غوتو کې خپلې مورتې واستوله د دغه غوتو خاورې په مختلفه بڼه وې، یوه پسته خاوره یوه کلکه بڼه سپینه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپياس د هري رود د سیمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د یونان مشران او استازي راوبلل او دسکندر د انتظار مطابق يې په هري رود کې دسکندر له خوا د نوي سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د یونان مشرانو له سوچ او فکر کولو وروسته مخالفه رایه ورکړه او ویې ویل، چې د هري رود سیمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی.

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بیا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندر د انتظار پوښتنې يې مطرح کړه. دا پلټولو مشرانو د بېلې ورځې په خلاف په یوه خوله د هري رود په سیمه کې دسترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله گټه او مصلحت لیده.

ملکه اولمپياس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثیر شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو یاست ډېر عجیبه تاثیر دی، چې د هغه ځای خلک يې هر یو د رایې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لري اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندر څنگه غوښتل د کلا په جوړولو يې پیل وکړ او لکه څنگه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړی لویه، ستره او مضبوطه کلا د هري رود په سیمه کې جوړه کړه، چې په یوناني ماخذونو کې د (سکندریه

هريوس) او ياد (سکندريه هريون) په نامه شهرت لري او کولای شو، چې هغې ته د هري رود سيمې سکندريه ووايو. دا ستره متسحکه کلا د يو شمېر يونانيانو مرکز او استوگنځی شو او څه موده د سکندر نظامي سلاکار ((اناکزيپوس)) استوگنځی هم و، تر هغه وخته، چې سکندر د فراه رود پر لور لاړ او دا سلاکار د هرات د خلکو له خوا ووژل شو او دا ثابته شوه، چې د دې خاورې تاثير لکه، چې نمونه يې يونان ته استول شوې وه، د هري رود اوسېدونکي په خپله خاوره کې د پرديو په پاتې کېدو او اوسېدنه راضي نه وو او په بيا بيا پاڅونونو له دېمن سره جنگېدل.

لکه څنگه چې ما وويل دا داستان پرته د ماخذونو له متونو څخه د افغانستان د اوسېدونکو په خاطر وکې ثبت دی او خوله په خوله يې نقل کوي.

لکه څنگه چې مې ۱۸-۱۹ کاله دمخه هغه د لومړي ځل لپاره واورېده د هغې په اساس مې يو تاريخي ډرام د (مردان پاروپاميزاد) په نامه وليکه. دغه داستان پرته له دې، چې د سکندريه مقابل کې يې د ملي مقاومت انعکاس او د سکندريه ځوانو عسکرو د غرونو په لمنو کې څه تېر شوي و، ليا ئې څه چې زموږ غوږونو ته يې هم رارسوي.

هغه مخالفت او ممانعت، چې د هري رود پخوانيو اوسېدونکو د سکندريه مقابل کې د نوې سترې کلا د جوړولو په اړه کاوه رېښتيني وگنئ او له بله پلوه د تاريخ په لحاظ دا هم څرگنده ده، چې سکندر مقدوني لرغونې، ستره او مضبوطه کلا په هري رود کې جوړه کړه.

سکندري سار يا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصيت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او يا يې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د جېرانتيا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري يا هرات پر سيمه د حملې او يا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سيند) او اندوس (اباسين، سيند) پورې د دې سيمې د خلکو د شديد مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاگانې جوړې کړې چې د هغو کلاگانو ځايونه د حوزو په نوموړو سيندونو کې چې په تاريخي ماخذونو کې يې يادونه شوې او د ځينو ځای او موقعيت هم تر يو حده د لرغون پېژندونکيو له خوا ټاکل شوی دی او ځينې نورې خاطرې يې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار يا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاريخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې يې څرگنده ووايو په هېڅ يو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا يادونه شوې نه ده، مگر د سيمې اوسېدونکيو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره يې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې يې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او يا يې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپيسا په سيمه په اوسني کوه دامن کې) خواجي سراي ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښو لارې په نظر کې ونيسو، نو ويلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سراي ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نژدېوالي لري او د جنوب ختيځ پلو ته د (۲) کيلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو ليدلو سره علاقه لري، نو بايد د تلوراتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سيلانيانو او جهان گرځندو ته هم گټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کيلومتره وروسته د ختيځ پلو ته د انگورو باغونه، زراعتي ځمکې او يولر غونډۍ تر سترگو کېږي.

دغه ځای کې باید موټر ودرول شي او په پنبو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي یوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هواری زراعتي ځمکې او د انگورو باغونه کوز څرگندېږي او په پورته خوا کې نږدې کڼډوالې له ورايه بنکاري تر هغې، چې لویه ویاله یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کڼډوالې څرگندېږي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلک دغه د خاورو ډېری ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې څرگندېږي معمولاً (سار سکندري) وايي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلک هم شته، چې دې کڼډوالو ته (حصار سکندري) وايي او که چېرته د ستراتیژیکې او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعې توګه ویلی شو، چې دا کڼډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویاله یا خوړ چې د مخه مویادونه وکړه د کلا لویدیځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نوموړې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خندق او لاره ده او خپله کلا د یوې مورې د پاسه، چې دا مورې د ډبرو او خاورو لرونکي ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شاپه څېر بڼه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت بڼه تشخیص کېدلای شي او پرته له شک نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللي وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کڼډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلک د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډبرو ځایونو کې په دهلیزونو کې څرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بگرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بگرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمايي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحې پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کیږي، نوبیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو. دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بگرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نوبیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سارسکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وراندې مویادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخواني شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مری او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی مویو گیرشمن دي، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مویو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سارسکندري کنډوالو دپاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د «اورتسپانا» د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکی موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکړې او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړې بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سارسکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یواځې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او تر څنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یونانی پاچا

په باختري کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختري کې د یونان د خپلواکي شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټگر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختري کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختري کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مگر د هغه د تراک لاندې سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا ووايو، چې په باختري کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له هغه ټاکلو پولونه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې رابښي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختري د نوټشکيله یوناني دولت سره سیالي او د بنمني درلوده د یو شمېر نظریو له مخې دویم دیودوت د یو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د يوناني پاچاهانو په ډله کې ايوتيدم پياوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سياست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختيا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته گڼل شوی. کله چې ايوتيدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. يو د بلخ د سترې کلا ټينگښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافيايي واحد له نظره د اياتونو، ولايتونو او سيمو ترمنځ اړوندي اوتراو و.

استرابون يونانی جغرافيه لیکونکی، چې تقريبا د باختر يوناني پاچا (ايوتيدم) هممهالی و، بلخ يې د (اريانا مرغلرې) په صفت ياد کړی او د اريانا حدود يې د يو ستر هېواد په حيث ياد کړي د (اريانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ويل شوي، څرگندوي چې ايوتيدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولاياتو کې ډېر اوږده او تلپاتي کارونه کړي دي.

ايوتيدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له يو يا دوه خطرونو سره مخامخ و له يوې خوا د لويديځ له پلوه د سلوسي يوناني شامي دولت په ځانگړې توگه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موريايي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سيمې تر څنگ نژدې برخې يې نيولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جگړه وشوه انتيوکوش يوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر يوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سيمه او بيا يې د بلخ د لويې کلا په چاپېريال کې صورت ونيو او تقريبا دوه کاله د بلخ يوناني پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکيو د پر شا تللو په اړه صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتيوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لويديځ له لارو يې خپلې منطقي ته مراجعه وکړه. کابل ولايت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت يې د هندي موريایي ځواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سونگازنس) شاته کړ او دا ځایونه يې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز یرغلګر پر وړاندې تللو بريالی شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي يې ومنله او "ایوتیدم" چې ډېر وخت په لاسه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړو لویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه يې په ځان راټول کړل. په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت يې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلوت ته له پام نه هاخوا د سنگیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوت ته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بريالی شو. یو له نویو کارونو څخه يې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه يې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل. لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې څلورېشت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډیرې دي، چې د هغوله جملې څخه يې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه يې ګرده نقره يې سکه ده، چې یو پلوت ته يې له فولادي خولې سره د پاچا تصویر دی او بل پلوت ته يې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلايي سکه ده، چې په یو مخ يې د هر کول نیم بني خواته مخ بنکاري او په بل مخ کې يې اس په څفاسته دی او په هغې کې يې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

د کاپیسی - بگرام د بنار په پلان کې

د یوناني او محلي بنار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونو په شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسی په نامه لرغونی بنار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایرانی هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني بنار موقعیت په څرگند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شک نه شته، چې په بگرام کې به د برج عبدالله ترڅنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو او په وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه بنار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بگرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلې شو او تقریباً دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د «برج عبدالله» او بله یې د «بگرام» په نامه ګڼلې شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایبسی وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بگرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د رښتیني کتنې نه څرګنده شوې ده، چې دا بنار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د بنار جوړونې له نظره د بگرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو گیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بگرام د بنار پلان او تدافعي سیستم یې څرګند شو او معلومه شوه، چې د بنار پلان د یونان د کلاسیکو بنارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړې فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسی بنار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني بنارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د بنار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د بناري پلان له نظره د کاپیسی - بگرام بنار د یوناني بنار (دورا - اورویس) له بنار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني بنار جوړونې پر اساس د بگرام او دیورا بنارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو گیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو بنارونو کې هغه دېوال، چې د جلگې په لور واقع دی مضبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی په دواړو بنارونو کې هغه لارې، چې د سیند پلو ته وتلي دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو بنارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا ته د جلگې پلو ته ویستل شوي دي او د بنار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شک نه شته، چې د دې دواړو بنارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مگر د موسیو گیرشمن په نظر د دې دواړو بنارونو جوړونکیو د یوناني بنار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو بنارونو جوړونه یې د یوناني بنارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنگه چې دا نظر د (یورا) په بنار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسی - بگرام په اړه رسالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې ډ بگرام د بنار په تدافعي اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني بنارونو کې نه شته.

د (کاپیسی - بگرام) د بنار جنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نژدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې د بنار په کنجونو کې وضع شوي د سیمه ایزې تدافعي مفکوري استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کیږي. نوموړي فرانسوي لرغون پیژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو د ثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه د خوارزم یعنی هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند دښي خوا بنکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شک نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکی چې دافغانستان او شوروي د دوستۍ د ټولني مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څیړنې ترسره کړيدي لکه څنگه چې مې وویل د خوارزم ځمکه دامو سیند د کوزنۍ برخې پر لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شگه وړاندې راوړي اکثرا پخواني بنارونه یې پټ کړيدي او د بنارونو خرابې چې هرڅومره داموسیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرگنده کړې چې په درې لومړنیو مخزېږدو پېړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کښل شوي دي چې (جانباز کلا) یې ډیره بڼه بیلگه ده. لږ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرگندېږي او پرته له مربع او مستطیل ډولو کلاگانو څخه د گردو کلاگانو جوړول هم پیدا شوي. د دیوال په امتداد کې د برجونو فاصلې د خوارزم د کلاگانو اوبگرا ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

د بگرام ښار دستري کلا د برجونو او دیوالونو اثار د موسیو گیرشمن د کیندلو په وجه څرگند شو. د ښار دلویټې کلا اوږدوالی (۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. د ښار دستري کلا د پټو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ، لویديځ او سویل کې معلومیدل او د برجونو بنیادونه وروسته تر کوششونو څرگند شول. د ښار شمالي پلوته یو څو څوږونه د پنځشیر درودخاني پر لور متمایل وو، چې خامخا یې هغې خواته هم لاره درلوده چې اوس یې هورې د زراعتي ځمکې بڼه خپله کړې. د ښار دیوال په خپل اوږدوالي او سور کې وتلي ننوتی ځایونه درلودل چې د عسکرو د ځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه. د ښار جنوب غربي کڼج ډیر کلک و ځکه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې د شمال کڼج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

د ښار ستره دروازه چې د داخلیدلو اساسي لاره وه د جنوبي دیوال په منځ کې د کوه دامن د جلگې پر لور کښل شوې وه. له دغې لارې څخه د ښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او د جنوبي ضلع لورته د رودخاني پر غاړه د برج عبدالله تر څنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه د ښار اوسیدونکیو اوبه اخستي.

نولکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو د لرغون پیژندونکیو پر څیړنو، دلویديزې اسيا له پخوانیو کلاگانو اوبنارونو او خوارزم سره یې شرح او د مقایسې یادونه وشوه د کاپیسا - بگرام ښار د ډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني بنارونو سره یې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو او منطق باندې استوار و.

د انقطه ډیر ارزښت لري چې د یوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې د بگرام په پلان کې یې مطالعه کړو، پدې چې لویو کوشانیانو د یونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې د ښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي.

پروان يا جبل السراج کې

د قفقاز سکندريه

دمقدوني سکندر له عادتونو څخه يو د ختيځ پر لور فتح شويو ځايونو کې دمستحکمو کلاگانو او بناړونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندريه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندريه) له ۲۳۰۰ کلونو را په ديخوا په همدغه نوم موجود ده.

آلته ددغو کلکو بناړونو او کلاگانو په جوړولو کې داسيا دمختلفو نقطو او افريقائی جنگياليو او وسله لرونکيو خلکو دمقاومت روح ډير دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانی دخپلو عسکرو داستوگنې له پاره دمجبوريت او اړتيا له مخې جوړې کړي نه دشوق او بنکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخو کې دخپل تگ لوری له شمال لويديز برخو يعنې له اوسني هرات څخه دسند رود ترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاگانې جوړې کړي چې دتاريخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندريو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، يوله همدغو کلاگانو يا سکندريو نه همدغه د (قفقاز سکندريه) ده چې دهغې محل يا موقعيت دپوهانو دخپرنو په

رناکې دپخواني پروان يا په جبل السراج کې دسالنگ ددرې خولې ته نژدې سيمه ټاکلې شو.

ولې مورخينو او يوناني جغرافيه ليکونکيو دامستحکمه کلا د (سکندريه قفقاز) په نامه ياده کړې؟ په دې کې شک نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ دترکيې په شمال ختيځ، دایران آذربايجان او دشوروي آذربايجان په سرحداتو کې پرتې او ديونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او يونانيانو هغه بڼې پيژاندي.

کله چې ئې سترگې دهندوکش پرواورينه لوړه څوکه ولويدې نو دورته والی په وجه يې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسيا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات يو خارق العاده پرمختگ وښيي فکر يې کاوه چې ددنيا پاي ته رسيدلی او په حقيقت کې دسند رود اود رود ترصدختيزې علاقې ددنيا دختيځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) ديو غرني نامه پر بڼه په (اوبستا) کې ياد شوی دی چې هميشه سوږ باد چې دسالنگ له واورينو غرونو څخه راپورته کيږي لري او د(پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امير حبيب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې ديو ستر ارگ جوړول پيل کړل. که چيرته اولسي داستانونو ته پاملرنه وشي داسې بريښي چې دسکندر له يرغل او دهخامنشيانو له بريو دمخه مو په (پروان) او (بگرام) کې مستحکمې کلاگانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشير اوسالنگ سيندونو له اوبو څخه جوړېک سيند ددواړو کلاگانو په منځ کې تيریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په يو وخت کې دوه پاچاهانو چې يو (مروان) او بل (پروان) نوميد چې يو دگرام او بل دپروان واکمن و ددواړو کلاگانو ترمنځ يې درودخانې دپاسه يوڅنځير غځولی او ددواړو کلاگانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ويلې و چې کله ددښمن له خوايوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دڅنځير په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په گډه دښمن له منځه وړي.

وايي چې له دې دواړونه يو تن دبې احتياطي په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دڅنځير په واسطه ورکړ، کله چې به دويم گړی سره له لښکر مرستې ته ورسيد وبه يې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړيدي، کوم ځل چې په رښتيا

دبمن په کلا يرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځير په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسيدل، ځکه چې بيا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتيجه کې کلا سقوط وکړ. داويلی نشو چې دابې احتياطي دچا له خوا شوي وه خو نتيجه داشوه چې بگرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چيرته داداستان د سکندر دزمانې له يرغل او بریو سره تطبيق کړو نو ويلای شو چې لومړی بگرام او بيا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال دمنی پر موسم بگرام ته ورسيد او دپنجشیر درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بيا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سيمه دسالنگ ددرې په خوله کې په ډير تلوار ديوي مستحکمې کلا په جوړولو پيل وکړ.

څرنګه چې سوږ ژمی و او دهندوکش پر واورين غره داوبنتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر يې جوړولو له پاره ډيره هڅه او زيار ايستل پکار و. يوناني عسکرو اودکاپيسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې مياشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندر دخپلو يوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تير کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان يې کړی و دشمال پرخوا لاړ، يوشمېر عسکريې له دې ويرې چې دکاپيسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندريه کې پريښودل.

دپروان دسکندر يې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پېړيو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پيسې هلته موندل شوي او اوس هم پيدا کيږي څرګند وي چې دلته يو وخت دژوند کولو يومهم مرکز و.

په افغانستان کې يوناني

میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوزي) یعنی افسانه، داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندگلوي د زړې زمانې د قومونو کیسې د معشوقو او ودونو داستانونه، قهر و غضب، دوستي او مخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنگین دي چې د پخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر او مختلفو څانګو لکه انځورګرۍ، پرېګرۍ، موزیک او نورو کې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتو کې بې پدله نه ده.

یو له هغو موضوعاتو نه چې په ختیځ کې د سکندر له بریواو د افغانستان په سکندریو کې دیونانیانو ترپایښت وروسته ددې دواړو په روابطو دیونان خاوره د دقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو د ډولونو د کبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یو د افغانستان د اوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژي، افسانوي، اسطوره ئي او داستاني خاطر و انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې د پهلوانانو او سیمه ایزې میترا زړۍ او اسطوري اود داستانونو تاثیر او انتشار دی، چې دلته یواځې د لومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو د ډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یا وروسته له هغه نه د افغانستان په سکندریو کې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر د امپراطورۍ او دیونانیانو په اسیایي او افریقايي خاورو کې د سلطنتي تشکیلونو تر تجزیې اوړنګیدلو وروسته د هغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه او ډیر شمېر یې د افغانستان په غرونو کې لکه د محاصرې په ډول یاتې شول او زموږ د سیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، د همدغه یو ځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افكار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلكو په منځ كې وړ داخل شول او كم كم ديوناني ميتولوژي، كيسو، دخدايانو دډولونو نومونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو كيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتگرانو، لكه مجسمه جوړونكيوانځورگرانو ددې داستانونو په رواجولو كې مهمه ونډه ترسره كړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سكه لرونكې پيسې چې لاس په لاس گرځيدلي ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره ډيره بڼه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواكمنۍ په مستقله دوره كې يعنې دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونكيو طبقو په منځ كې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي كورنۍ بنسټگران ديودوت زوي او پلار وو چې په خپلو سېكو كې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخداي سكه وهله او بيا هيلو كلس يوناني باختر پاچا چې دهندوكش په شمال كې پاچاهي كړې وروستۍ واكمن و، چې د (زوس) سكه يې په داسې حال كې چې په تخت ناست دی په خپلو سكو كې وهلې ده. همداراز ديوكراتيدس ديونان باختري سلطنتي كورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان، طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانگړې خداي باله دخپلو سكو پر مخ وهلې دی. او ديوناني، باختري دويمې شاهي كورنۍ غړو بياد (هركول) تصوير ته په خپلو سكو كې ترجيح ورکړې.

لكه څنگه چې (هركول) دپهلوانۍ او حماسې جنبه درلوده په افغانستان كې يې ډير محبوبيت ترلاسه كړی و، دهغه تصوير پرته له سكونه په بدخشان كې پريو نقره يي جام موندل شويدي، چې اوس دلندن په برتس موزيم كې موجوددی او په دې جام كې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانگورو ځانگړی خداي گڼل كيده يوځای ليدل كيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان كې حتی له سکندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فكر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دبنار ځانگړی خداي او حامي و، چې ددې بنار موقعيت يوشمير په بگرام يوشمير يې دلغمان په مندرور او همدارنگه يوشمير نور يې د هډې په سيمه كې ټاكي. ديونيسه يا (ديونيزوس) دانگورو او شرابو ځانگړي خداي ددهقانانو اوانگورتاك لرونكيو په منځ كې ډير شهرت پيدا كړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په كاپيسا او ننگرهار كې و، همدارنگه دباختر اوبدخشان خلكو هم بڼه پيژانده، ديو شمير پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې كيداى شي په سيمه كې چې نوم

اونښان يې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانگړی خدای به و چې دیونان د شرابو له ځانگړي خدای سره به ډیر ورته و نو ځکه به يې دافغانستان په خاوره کې د ډیر شهرت باعث گرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اگاتوکلس چې د هندوکش جنوب پلوتو واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانگورتاک شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دي نه وي چې دوه سوه کاله وروسته "پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنی د کابل په غرنۍ سیمه کې پریوغره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلي او لکه څنگه چې يې تشریح کوي د عبادت ځای چارچاپیروني ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انگورتاک او پر ونو ختونکي بوتې پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترڅانگو لاندې د همدغه یادشوي ځانگړي خدای مجسمه يې له سپینې تیرې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرگندیږي چې (دیونیزوس) دانگورو او شرابو ځانگړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا د خپل عبادت ځای چاپیر به يې انگورتاکونه کښینول او د ځانگړي خدای مجسمه به يې هلته ایښودله، خودهغه ځای د موقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې د عبادت ځای جوړ و. مگر له احتمال نه دباندې نه ده چې دا ځای به دکاپیسا او ننگرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انگور لرو، په کوم ځای کې و. باید هیر نکرو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بگرام کې د کیندلو پز وخت په لاس راغلي چې دیونښینه يې لوبني دپاسه دگدا په حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې گڼې ډیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاس راغلي ده.

لکه څنگه چې مو وړاندې ورته اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وايي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې د فردوسي له شهنامې سره يې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورود حماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنگه چې له یوناني کیسو څخه راڅرگندیږي زمونږ هیواد ته دهغوي دراتللو پر وخت يې ددې وطن په لوړو غرونو کې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷/۶/۲۴

په پخواني افغانستان کې

ديوناني ليک دود رواج

سکندر مقدوني د (۳۳۱-۳۳۶) مخزېږديو کلونو په اوږدو کې افغانستان له لويديځه ترختيځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسيدونکيوله خواله سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډيرو فتوحاتوبريالی شو.

سکندر مقدوني ددې بريو په جريان کې که هغه دسيمې دخلکو دمقاومت په وجه و او که دنظامي اړتياوو او غوښتنو په اثر و. او که دعسکرو دستريا ياناروغتياپه وجه خو يو شمېر مستحکمې کلاگانې يې د(سکندريه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځايونوکې جوړې کړې چې دتاريخ په پاڼو کې دسکندريه هري، سکندريه پروفزازي، سکندريه اراکوزي، سکندريه قفقاز او دسکندريه اورنيس په نامه ثبت شوي. دپورتنيو کلاگانو له جملې نه يواځې ددوو کلاگانو ځاي اوموقعيت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبيت شوي دي. يونانيان په نسبتاً ډير شمېر په دې سکندريوکې پاتې او مېشت شول چې ديونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدي پورې په دوه سوه کلنه دوره کې يې فرهنگ، معارف اويوناني هنر داموقع وموندله چې ديوناني باختري حکومت تراغيز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختيا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې ديوناني ژبې دليکنې له پاره خامخا ديوناني الفبا توري کاريدل او پرته دده له وهل شويوسکوڅخه دمشهور (اشوکا) ډبر ليک چې دکندهار په چهل زينه کې کشف شوی په ښکاره څرگندوي چې ددريمې مخزېږدي پيړۍ په لومړيو کې يوناني ليک دود زمونږ په هيواد کې څرنگه رواج موندلی و.

په افغانسنان کې ديوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې يوناني ليک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پيړيو کې دلويو کوشانيانو او ورو کوشانيانو په دورو کې پاتې شو لکه څنگه چې يې ليک ساده او اسان و نوځکه يې ليک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وگرځيد.

اصلا يوناني الفبا پخپله په خپل ذات كې ۲۴ حرفه وه. خو د لويو كوشانيانو پر وخت د داسې يوې سيمه ايزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه د صوتي اړتيا له مخې يې د (ش) حرف د مخرج دادا كولو له پاره په الفبا كې ورزيات كړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونكې شوه.

لكه څنگه چې بناغلي لوستونكي او اوريدونكي خبر دي چې په دې وروستيو ۸ كلونو كې د سره کوتل په كيندلو كې يو شمېر دپام وړ ډبرليكونه له يوديوال څخه لاس ته راغلي چې له تېرو او خښتو جوړ وو. يو له دې ډبرليكونونه په يوه ستره تېره كې حك شوي دي چې ۴۵ كرنې وركې شاملې دي چې دادلوې ډبرليک په نامه مشهور شوی، يوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرينو پرچو څخه مركبه ده له يوه كوهي نه په لاس راغلي چې په پخوانۍ دوره كې د عادي تېرو په حيث ترې د كوهي په ديوال كې كار اخستل شوی و.

د سړ كال په كيندلو كې څو بيلابيل ډبرليكونه چې په ديولونو كې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه د سره کوتل د كشفولو پر وخت په جلا ډول څو د خښتو نورې توتې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبرليكونو غربي پوهان د څه مودې لپاره په ځان مشغول كړي وو خو په پای كې فرانسوي پوه موسيو (بن ونيسټ) په دې بريالی شو چې د دغو ټولو ډبرليكونو څخه په لاندې ډول څلور ډبرليكونه وڅيړي.

لومړی : هغه ستر ډبر ليک چې په يوه كاني ليكل شوی.

دويم : دهغه ۳۲ كاپو مجموعه ده چې له كوهي څخه ايستل شوی او يو ډول ډبر ليک تشكيلوي.

درېيم : دهنو نورو ۲۱ كاپو مجموعه ده چې هغه هم له كوهي څخه ويستل شوي.

او يو بل ځانگړی ډبر ليک تشكيلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په ديوال كې لگيدلي دهغو خښتو سره چې د كيندلو پر وخت په پراگنده ډول پرته وې. څلورم ډبر ليک تشكيلوي.

دا ډبرليكونه چې د كوشانيانو په وخت پورې اړه لري ټولې ديونانيانو په الفباء او ليك دود ليكل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لگيږي چې يوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانگړې توگه د لويو كوشانيانو پر وخت د ډيري استفادې وړ و، د چينايي گرځنده (هيوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدي پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې يې هم رواج درلود.

په افغانستان کې يوناني لويي

سکې

افغانستان د سکندر له فتوحاتو او دده دامپراطوري تر تجزيې اوتباهي د دريمي مخزېږدي پيري له نيمائي وروسته د مسيح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله د اسيایي يونانيانو د تمدن او فرهنگ مرکز و.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر ميلاده د باختر واکمن (ديودوتس) د يوناني باختري سلطنت مستقل تشکيل اعلان کړ د هندوکش په شمال او جنوب کې يې يو ډول بنکلي سکه ووهله چې د ځينو ځانگړتياو له امله له هغوسکو نه هم ډيره بنکلي وه چې يونان کې وهل شوي وي.

يوناني باختري پاچاهانو چې د واکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتريا) يا بلخ و د دوی يوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوي و، او ډير شمېر يې لکه د بنکليو مډالونو په ډول له سپينو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالو څليري، د دې غټو سکو په منځ کې يوشمير ډيرې لويې دي چې قطر يې دوه نيم انچه او وزن يې تر ۱۶۸ گرامو پورې رسېږي او دامير حبيب الله خان دوخت له پنځه گونو څخه ډير غټ دی. بنايې چې گران و طنوال خبر وي چې د پاریس په ملي کتابخانه کې يوه د سرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ گرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري چې داسکه د يونان باختري سلطنتي کورنۍ د دريم موسس (ايکوراتيدس) پورې اړه

لری چې د ۱۶۵-۱۶۰ مخزېږدیزو کلونو په منځ کې د بلخ سلطنت ته رسیدلی او د ټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یوناني دسروزرو سکه چې د غټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري د بلخ د واکمن ((ایوکراتیدس)) ځانگړې سبکه ده او حتماً پر دې سکه نقش د افغانستان په خاوره کې وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکه یواځې په افغانستان کې لیدل شوي او د دې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کاله وړاندې دامیر دوست محمد خان د واکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار او وزیر یار محمد خان پرهرات حکومت کاوه افغانستان ته راغی، هرات، بلخ او کندهار ته یې سفرونه وکړل، نوموړی په (قره باغ) کې چې (شهرک) ته نژدې او د غور شمال پلوته واقع دي د ډیر غټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یې د نوعیت د څرنګوالي په باره کې معلومات نشته.

جنرال قریه د دې سیمې د ملک (سعادت ملوک) له قوله وائي چې د (قره باغ) په کنډوالو کې ډیرې غټې طلايي او نقره یې سکه پیدا کيږي چې زمونږ دوخت له سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۱،۳ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کال په شاوخوا کې چې ((میجرتات)) انګلیس په هرات کې اوسیده همدغه سعادت ملوک ده ته یوه یادوه درنې سکه ورنښودلې وې نوموړي ویلي و چې په هغو سکو کې د سکندر نقش څرګندیده. دا په زړه پورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملک (سعادت ملوک) ته او هغه څه چې سعادت ملوک یې دانګلیس میجر له قوله بیانوي داسې څرګند کيږي چې د (شهرک) ختیځ لورته به خامخا کوم ښار و چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونو کې د دې ځای او د دې سکو د څرنګوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه او دامهمه موضوع تر اوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه د کابل په موزیم کې د پنځو غټو نقره یې سکو شتوالی دی چې د ایوناني نقره یې سکه په جهان کې تر ټولو غټې سکه وې، د دې سکه په یوه خوا کې نیم مخ او نیمه شاهي تنه څرګند کيږي او داکټر مت د (ایواتیدس) یوناني باخترې پاچاهغې سکه په څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. د دې سکو په نقش کې څرګند کيږي فولادي (کسک) ژۍ لرونکې خوله یې په سرنوم یې (امین تاس) او

د فاتح پاچا په نامه يې ياد کړی. د ایاچا په افغانستان کې د يوناني پاچاهانو په ډله کې ډير مجهول شخص نه دی. ځکه چې دهغه وړې سکې لرو. کاله دمخه تر زيږدي يې دهندوکش جنوب پلو ته او د گندهارا پر ډيرو ختيرينو سيمو يې واکمني درلوده، نوموړی خو تريوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول يې همدغه غټې سکې گورو چې «امين تاس فاتح پاچا» پرې لولو.

داد (امين تاس) پنځه غټې د سپينو زروسکې چې د يوناني نړۍ سترې سکې گڼل شوي، که له هغو سکو سره يو ځای شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او يا په دې خاوره کې ليدل کېږي د اثباتوي چې په دې هيواد کې د يونانيانو د واکمنۍ په لومړۍ دويمې او دريمې مخزېږدي پيړۍ کې د سرو او سپينو زرو پر غټو مدالونو او سکو نقش لگول کيده. د دې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځايه، څه وخت او په څه ډول د کابل موزيم ته راوړل شوي دي؟ په کابل موزيم کې دنورو سکوپه ترڅ کې د سکو يوه لويه مجموعه يا کلکسيون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او د مجموعه د څرنګوالي، کميت او کيفيت له نظره په باختر کې دهغو يوناني پاچاهانو د سکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته يې واکمنۍ درلوده ډيره په زړه پورې او لويه مجموعه ده. چې د مجموعه د کندز د کلکسيون په نامه شهرت لري چې څو کاله وړاندې د يو رسمي ليک په واسطه د قطغن د نائب الحکومه له خوا څرگنده شوې وه. داد کندز په بالاحصار کې د يو موټروان له خوا کشف کړای شوې وه، چې ټولې سکې يې له سپينو زرو جوړې او په مختلفو يوناني پاچاهانو پورې يې اړه درلوده چې دغه وخت يې فرانسوي متخصصين په پاکولو مشغول دي. چې د دغه لوی کلکسيون په منځ کې پنځه سکې چې له سپينو زرو جوړې دي، هره يوه يې (۹۱) گرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري.

مرکزي اسيا او چين ته د افغانستان

د گريک او بوديک د مدرسې خپریدل

د (گريک او بوديک) صنعتي مدرسې د اسلام د ظهور له دورو دمخه د مسيح دوخت په څلور پنځو لومړيو پيړيو کې په يو خاص مفهوم ټاکلی ځای لري، يا داسې ووايو چې ددې هنري مدرسې ترکيبي اجزاء له ختيځ ولويديځ، يونان او هند څخه د افغانستان خاورې ته ور داخل شوي او بيا دلته د افغانستان د هنرمندانو په لاس اخته شوي، ترکيب شوي او همدلته يې روزنه شوې وه، ځکه خودهمدغې کتنې له مخې يو شمېر پوهانو او د بنکلو هنرونو کارپوهانو د (هندو افغان) د مدرسې په نامه ياده کړې ده.

وروسته له دې چې بودائي دين د دريمې مخزېږدې پيړۍ له نيمائې څخه وروسته په افغانستان کې خپور شو، د مسيحي دلومړۍ او دريمې پيړۍ په اوږدو کې د اهيواد د بودائي دين او هنريو ستر مرکز وگرځيد. د افغانستان په وياړلي تاريخ کې دا وخت مرکزي اسيا، ختن، کاشغر او چين ته د مبلغينو او صنعتگرانو داستولو وخت دی لکه څنگه چې دلويو کوشانيانو په وخت کې د مرکزي اسيا د خاورې دويشنې پر مهال ((سنگيانک)) او ((ختن)) ازاد شول، د دين، فرهنگ او هنر لاره هم خلاصه شوه، په دې مقاله کې همدغه مطالعه کوو چې څنگه له افغانستان څخه يادو شوو سيمو ته د گريک او بوديک هنري مدرسې خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دين له دوو خواوو دامو سيند د (سغد) له لارې او واخان ته يې د پامير د شرق لوري لاره پرانسته د (يونان او بودائي) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقيب قدم په قدم د پورته يادو شويو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنگيانگ)) نورو نقاطو ته يا په پخوانۍ اصطلاح چيني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنگه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ويرانو کې د ((گريک او بوديک)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرگند شوي هغه (روک) ده چې دختن په ختيځ هغه بودائي رنگه تصويرونوچې دعبادت ځايې په ديوالونوکې موندل شوي او سراويل استين انگليس دهغو نقل او عکس اخستی، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننگرهار ولايت له هډې لاس ته راغلي دي ورته والی لري. ددهې اثار په افغانستان او درواک اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسيحي لومړيو پيريو پورې اړه لري.

وراندې دختيځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استين انگريز مدقق دديوال تصويرونه موندل چې د (گريک اوردمن) له نمايش سره چې بې شکه په ۳-۴ مسيحي پيريو پورې تعلق نيسي ورته والی لري، او گندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډير نژديوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفیاتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دگودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، باميان او بگرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسيائي خاورو (گريکورومن) يعني دلبنان، شام او عراق له سيمو څخه يې داکلاسيک صفت دگوبي سيمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (گريک او بوديک) سبک او مدرسه ده.

دباميان او هډې دمجمو گچين سرونه او رنگين تصويرونه او دمرکزي اسيا دبيلا بيلو برخو له هنري اثارو سره لکه د (رواک) او (ميدان) اولرڅه لرې دگوبي په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچين مر (تورن هوانگ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقيد ختيځ پيژندونکي ((رونه گروسه)) په عقیده دهې دديوال انځورونه دمرکزي اسيا له اثارو سره دروم دامپراطوري دوروستی دورې داثارو ترمنځ دارتباط نيسي. همداډول دميران په تصويرونوکې د باميانو دمجمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دبنکليواو رنگينو تصويرونوډيره اغيزه څرگنديږي اوپه مجسمه توږنه کې هم همدغه مطالب څرگنديږي.

هغه له گچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې د کابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې بنکلې دي رانيسي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواک) څخه موندل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداي.

دگندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پيړۍ پورې ځانگړي نه دي، بلکه هغه څيړنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي، الماني اوانگليسي يعني (پول پليو) (فن لوكوك) او (سراورول ستين) له خوا د کاشغر په شمال (تمشک)، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموماً ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پيړۍ محصول گڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاي، هډې او تیکسلا دورو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه ترستوگو کيږي اود گندهارا دمدرسي د نفوذ کولو بڼه او برجسته مثال دی چې دوام يې دمركزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پيړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توپنې او د ديوال پر مخ دنقاشۍ سپک چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و، پر مرکزي اسيا کې هم ځاي په ځاي ونه درېد بلکه دبودايي دين له پرمختگ سره پرمخ ولاړ.

د(تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتگ)) او ((بازاکليق)) کې دگندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترگو ليدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکی (رونه گروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زېږدې پيړۍ پورې دهډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوی دی اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډې او تکسيلا، اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودگوبي صحرا جنوبي خواو ته ځيني برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانگړي توگه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئياتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاي شوووايو او ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونو مدرسې چې دعبادت ځاي پر ديوالونو دود وي هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدريج سره کاشغر، ختن او ترچين پورې سرايت کړی دی.

۱۳۳۷۱۵۱۲۲

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقی درې آلې

د خلکو پیژندنې څیرنو، فیلوژوي او تدقیق د بشري ټولنو په منځ کې دخبرو پیل له آهنگونو او شپیلو څخه ثابتوي، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنگ، پوستکي او جغرافیایي سیمو دخپل ژوند په پخوانۍ او لومړیو پورو کې د سندرو د ډولونو دیو ډول په ویلو روږدي وو او ددې طبیعي ورکړې خانگرتیا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنگه چې انسانان د ژبو له ډیرو ډولونو په یوه ژبه گریږي نو خپلو کلمو ته یې وزن او آهنگ هم ورکړی، کله چې یې څو کلمې د وزن او آهنگ پیدا کړې ورسره جوخت یې د سندرو ویلو لاره چاره هم پیدا کړې ده.

د افغانستان په هیواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې د غار اوسیدونکیو بنکاریانو د ژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې د غار اوسیدونکي بنکاریان له غرونو او کمرونو څخه بڼکته راغلي دي او دلویو خانو پر غاړو لکه: هیرمند واکسوس (آمودریا) اندوس (سند) هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل رود میشت شوي نو د مالدارۍ او کرهڼې دورې یې تیرې کړي دي چې عجالتاً د کندهار د (منديگک) د تپې د کیندلو جریان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاریخ یې د ژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

داریایي ادبي اثارو د شهادت له مخې ویلی شو چې په ویدي عصر کې یعنی وړاندې تر هجرت کولو او د هجرت کولو په دوران کې سندري ویل نڅا او اتني کول په افغانستان کې داوسیدونکیو ترمنځ دود وو.

لکه څنگه چې شعر ویل د کورنیو په منځ کې یوه عنعنوي دنده ده، نو ځکه یې د سندرو انتقال له یونسول نه بل نسل ته یو معنوي میراث گڼل کیده نو خامخا دخلکو په منځ کې د سندرو ویل دود و.

(ویدي) سرودونه او اوبستایي (زرتشتي) گاتا (سندري) چې دهغو ډیره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داخپله ددې څرگندویه ده چې سندره له سندرو غاړې او سندرو غاړې دموسیقی له یوې آلې سره تړلي توکي دي. پروفیسر (گیت)

اروپایي ختيځ پيژندونکي په دې عقیده دي چې "په ويدي زمانه کې موسيقي خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

د پروفیسر گیت په نظر اریایان په هغو پیریو کې چې د دوو لویو سیندونو امو او اباسین ترمنځ یې ژوند کاوه، نه یواځې دا چې د موسيقي مفکوره یې په دماغ کې پیدا شوې وه، بلکې په دې برخه کې یې یو پر هم وهلی و، تر کومه ځایه چې له سندرو څرگند یږي د موسيقي درې ګوني الات یعنی هغه الات چې په پوکونه غږول کېږي، هغه الات چې تار لرونکي دي او دریم بې تاره الات د اتول په ويدي زمانه کې د اریایانو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر یو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي) (وانا) او (یونا).

د ریګ وید له شاعرانو څخه یو تن وايي چې "د شپیلۍ غږ د یاما یعنی جمشید له استوګن ځای څخه اوریدل کېږي"

د ټولو داستانونو او اسطورو پر اساس د یاما یا جمشید استوګن ځای په بلخ کې و او دا لومړی پاچا و چې په بلخ کې یې پلازمینه درلوده.

شپیلۍ د موسيقي یوه ډیره ساده اله ده چې د افغانستان د غرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانګړې توګه د ځوانانو د موسيقي اله ده چې د مالدارۍ په لومړیو وختونو کې د شپنو، هلکانو او ځوانانو لخوا منځ ته راغلې. شپیلۍ په افغانستان کې د ملي موسيقي یو اله شمیر و او ارتباط یې له بلخ او باخترا سره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې د شپیلۍ یادونه کوي دهغې له جملې څخه د چین زور داستان د یادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وايي د چین پخوانی امپراطور (هیوان - تي) چې تر میلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې یې ژوند کاوه، نو زړې (لنګکین) د (یوانیو) شمال پلوت ته واستاوه تر هغې وروسته شپیلۍ د چین د موسيقي اساس وګرځید.

د فرانسې د یو مدقق شوان له نظره (یوان - یو) د باختريو برخه او یا ووايو چې د افغانستان په شمالي برخو کې یوه سیمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرګند یږي چې ۴ زره کاله دمخه تر میلاده دنل شپیلۍ دود له باخترا نه چین ته تللی دی او بیا هلته د چيني موسيقي اساس ګرځیدلی دی.

د تار لرونکو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانی څرک اودرک د هندو کش د غرونو له لمنو کې لګوو دا هغه (سرود) دی چې په ډیر ساده او بسیط ډول جوړ او د دوه تارونو لرونکی دی چې نمونې یې اوس هم د افغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنګه د کابل په موزیم کې یې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلأوی له څیړنو څخه څرګند یږي چې وائي د ادموسيقي اله وړاندې له (سومریانو) یعنی له نن څخه څلور زره کاله دمخه یې د افغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي څیړنو څخه دا څرګنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانيان په خپلو موسيقي الاتو کې غږوي دادخلور زره کلو دمخه اهنگونو ياد دی چې په دې ترتيب يې اهنگونو او سرودونوله خلور زره کلورا په دې خوايې خپله لرغونې بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتيب سره ويلاي شو چې شپيلی او دموسيقي په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم تر کم خلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسيقي په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکيو پرته په دريمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نيولي ترويالو کيندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتن سره هميشه و او دی او لرغونتيا يې دموسيقي ددوه نورو يادو شويو آلو په خير زرگونه کاله دمخه يادولی شو.

دمسيحي دورې په پيل او درې خلورو لومړيو پيريو کې چې پزگري تپکر توږنې او دعبادت ځايونو پر ديوالونو نقاشي دود شوې وه يعنې چې دلويو کوشانيانو په دوره کې يې لکه دډيرو ادبي مظاهرو، موسيقي هم ډير پرمختگ وکړ، اصلاً دکوشانيانو دوره چې له نيکه مرغه اوس يې د ډيرو جزئياتو سره اشنا يو، داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سيوري لاندې يې دخانگړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبياتو اوموسيقي ډير پياوړتيا او پراختيا تر لاسه کړه.

دننگرهار ولايت دهې داسې توږل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسيقي غږونکي يې يواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمايش کوي. نخا کوونکي او موسيقي غږونکي يې له ډول او دبلي سره په ميدان کې بنکاري دنخاکوونکيو دحرکاتو شرننگ او دموسيقي غږوونکيو موزون اهننگ اوپه ډله ايزه توگه ددوي غږونه بې له هغو بې سادېروڅخه زمور ژونديو غږونو ته رسوي. لنډه داچې دموسيقي له اساسي ډلو څه درې نمونې شپيلی، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلونه را په دې خوا دافغانستان له غره ييزو اباديو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره يې سمه پياوړتيا او پراختيا کړې او دلومړنيو ابتدائي وختونو بيلگې يې تر اوسه دغرونو په تنگو او ژورو درو او همدارنگه دغرونو دننه په کلکو کلاگانو کې شته او حتی يوشمير لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توگه هيرې شوي نه دي اوانعکاس يې غږونوته رسيدی.

په لغمان او کندهار کې

داشوګا ډیر لیکونه

«اشوګا» د «بندوسارا» زوی د «چندراګوپنا موریا» لمسی دهندي (موریايي) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دتریمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د «کلنګا» د مشهورې جګړې، چې له یونیم لک تنو څخه د یو پکې مړه شول د وینو ویاله او څیرې څیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو او خواهشاتو څخه تیر شو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او د یو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې د فقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړو په وجه چې دده نیکه «چندراګوپنا» او یوناني «سلوکوس نیکاتور» ترمنځ پېښې شوې وې، او «سلوکوس نیکاتور» پکې دافغانستان جنوبي سیمو ته په شا راغی داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموړیا دامپراطورۍ تر تاثیر او نفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکا د (موریا) په تخت کبیناست دموریا دکورنی نفوذ لا
دافغانستان په جنوبی برخو کې لږ ډیر برلاسی و.

خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه داندوس په لویدیځ کې فتح
شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنگه چې ټول په دې پوهیږو چې
ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعنی ددریمي
مخزېږدې پېړۍ دلومړۍ نیمایي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې
خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار
اوس هم په افغانستان کې پاتې دی.

دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه
اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتېرو پر ستونونقش کړای شوي چې (وهمه کمبھاني)
یعني (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو
نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعنې په (ډرونټه) دجلال آباد او لغمان ترمنځ
او بله دکندهار په زور ښار کې پیدا شوي دي.

هغه ډبر لیک چې پکې دآشوکا دزیرېدنې ځای ډرونټه ښودل شوې ده. د مثلث
په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بریښي اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په
موزیم کې خوندي دی. ددې ډبر لیک عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه
گڼه کې خپور شو او نارویژي پروفیسر مارگنستین دلومړي ځل له پاره هغه په اروپا
کې لویدیزو پوهانو ته وروپېژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې
لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال
پروفیسر (هنیک) (په لغمان کې داشوکا د (آرامی) ډبر لیک کشفول) تر عنوان
لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.

دا ډبر لیک په آرامي لیک دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنگه
چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې
نیمگړې شوي دي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له
دې هم داخلاقي درس روح ترې څرگندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیک
څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیدا شوی و اخستلای شو.

دکندهار ډبر لیک چې دچهل زیني سیمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار
دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار - کواکران) اوسنی سرک ته نژدې کشف شویده دا په
دوه ژبو او دوه لیک دودو مشتمل او جوړ ډبر لیک دی، یعنې په یوناني ژبه او لیک
دود او همدارنگه په آرامي ژبه او لیک دود لیکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او گڼو اخلاقي ښيگڼوله مخې خلك دحيواناتو له زورولو او وژلو همدارنگه دماهيانو له ښکار نه منع کړل او وايي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخيست شاهي ښکاريان دې دحيواناتو او ماهيانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دمورياپاچا خلك د مور، پلار او مشرانو اطاعت ته رابولي دنفسياتي خواهشاتو دله منع وړلو او ټولو ژونديو ته ددرناوي بلنه ورکوي دا جمله هم په ډبر ليک کې راغلې چې دده (پيواسي) دترحم او مهرباني له مخې دځمکې په مخ ټول انسانان نيکمرغه او خوشحاله شول.....

(پيواسي) چې دلته دکندهار په ډبر ليک کې يې يادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په يو شمېر نورو ډبر ليکونو کې هم ليدل شوی دی. په همدې ترتيب دډبر ليک په متن کې کومه ناڅرگنده خبره نشته او معلومېږي چې دموريا پاچا که په لغمان کې چې دگندهارا يوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنگ دختيځ له ډيرو پخوانيو ښارونو څخه دی په دواړو ځايونو کې يې يادښت پر ډبرو ليکونو شته چې يو يې يواځې په (آرامي) ژبه او ليک دود دی او بل يې په دوه ژبو اودوه ليک دودونو يوناني او آرامي باندې ليکل شوی دی.

اشوکا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زياتره دکاروانونو لارو ته نژدې دتيريدونکيو دليدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتيريدونکيو خلکو دپاملرنې وړ وگرځي.

تر کومه ځايه چې ليدل کېږي د (درونتې) او کندهار ډبر ليکونه ددوه لويو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانيو ښارونو ترڅنگ يو په گندهارا کې پخوانی هډې ته نژدې او بل په کندهار کې دلويې لارې په سر زور ښارته نژدې په يوه لويه تيرې کې کيندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر ليکونو څخه څرگنديږي چې له ميلاد نه دمخه ددريمي پيړۍ په اوږدو کې، هډې او اوسنی جلال اباد ته نژدې او همدارنگه کندهار ته نژدې دوه لويې مرکزونه اوښارونه اباد و او دکاروانونو تگ راتگ هم تقريباً له همدغو لارو ترسره کيده.

دکندهار ډبر ليک په يو لوړ ځای دلارې په لور مايل ډول واقع دی ترڅو يې لا روښانو وگوري، ددې ډبر ليک له وضعې نه پخپله څرگنديږي چې ديو مشخص

ترتيب له مخې د لارويانو د ليدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه كړاي شوي ده.

ددې ډبر ليك له مخې په څرگنده ويلاي شو چې د درېيمې مخزېږدي پيړۍ په اوږدو كې آرامي ليك دود په افغانستان او په ځانگړي توگه په جنوبي افغانستان كې معمول او رواج و او يو بل ډبر ليك هم په همدغه ژبه او ليك دوه په (تيكسلا) كې كشف شوی دی، ترټولو مهمه په دريمه م ز پيړۍ كې ديوناني ليك دود ارزښت او څرگنديدل دي.

مونږ هميشه فكر كاوه چې دا ژبه او ليك دود ديوناني باختري پاچاهانو دواكمنۍ په دوره كې تر (۲۵۰) مخزېږدي وروسته ورو ورو معمول او دود شوې ده، خو گورو چې په دريمه مخزېږدي پيړۍ كې او يالږ تر لږه د دريمې مخزېږدي پيړۍ په نيمايي كې نوموړې ژبه او ليك دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان كې معمول او خوره ده او دومره ارزښت يې درلود چې هغه به يې د ډبر ليكونو د ليكنې پر مهال له آرامې ژبې او ليك دود څخه مخكې گڼله.

۱۳۳۷ / ۴ / ۲۰

په کندهار کې داشوکا دډبر

لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیک کشف شو چې د تاریخ له نظره په افغانستان کې د بودايي دین د پراخوالي، فرهنگ او ادبیاتو له مخې ډیر ارزښتناک و.

دا ډبر لیک په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) او همدارنگه په دوه لیک دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې د دواړو ژبو او لیک دودو د خپریدلو له امله هم د ډیر ارزښت وړ ده، چې دادی لومړی یې د کشف د څرنګوالي په اړه څو کرښې لیکو او بیا پخپله د ډبر لیک او دهغې د یوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمایي کې مې یو شخصي لیک دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خوا چې پخوا په کندهار کې د احمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې د کندهار له یوه سپین ږیرې سره د خپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه د حمل په ۱۵ نیټه لیکلې و. چې د کندهار په ښار کې د سرپوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیک کیندل

شوی اودسپین بریږي په ملگرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنگه چې د بناغلي اشنا د لیک نه څرگندیدله ډبر لیک په کندهار کې چېل زینې ته نژدې د سرپوزې د غره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوي او تر اوسه خاورو او خټو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تیریدلو د سیمې بزگرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیک کشف او راڅرگند شو.

دا ډبر لیک چې خبر مې ورته د کابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې د پېژندگلوی وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. دا ډبر لیک د کندهار د زاړه بناړ دننه د سرپوزي کلي ته په څوسوه مترې دپوزې دپاي په برخه کې یو توپل شوی ستر کانی دی چې له چېل زینې وړاندې ددوه کانو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. دا ډبر لیک هغه سرک ته ډیر نژدې دی چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرک ته هم ډیر نژدې دی چې له عمومي سرک نه د کندهار د زاړه بناړ د کنډوالو پر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږدوالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسوریې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې د مربع په شکل غیر منظمه سطحه د (۵۵) سانتي په اوږدوالي او د (۴۵) سانتي بر او همدارنگه (۵۰) سانتي بنکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیک متن په دوه لیک دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. د ډبر لیک په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیک دودلیکل شوی چې ټوله شمیره یې د یارلس نیمې کرنې ده او بیا دارامي لیک راځي چې شمیره یې اوه نیمې کرنې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیک نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسیري ما صرف دهغه ډبر لیک د موقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت د کاروانونو د پخوانۍ لارې تر څنگ واقع دی اودا چې په دوه لیک دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي بڼه اټکل کړي و چې دا ډبر لیک دریمې ق م پیرې پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوی پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنگه چې پر نوموړي ډبر لیک کې په یوناني ژبه لیک شوي دالیک نسبت آرامي لیک ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپاڼه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپري شوي دي.

اشوکا دهندي (موريا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ وروسته يې افغانستان ته دبودايي دين دتبليغ له پاره مبلغين راواستول دا هغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې يوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پيل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نيکاتور) يوناني پاچا ترماتې وروسته دموريا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې يې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر ليک مضمون سراسر اخلاقي او عبارت دنوموړي پاچا له نصيحتونو څخه دی.

څنگه چې ټول پوهيږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصيحتونه به يې دفرمانونو په بڼه په ډبر وليکل اوتیتول لکه چې ډير دډبرو فرمانونه يې په هند کې کشف شوي دي. اويوله دغو فرمانونو څخه دجلال اباد په ډرونټه کې پر يوه توپل شوې ستره ډبره موجود و چې يوه ناقصه پارچه يې دکابل موزيم ته رسيدلي او هلته خوندي ده.

موسيوروبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر ليک داکاډمي غړی اوداروپا دختيخ مجلې مدير دواړه دې نتجې ته رسيدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر ليک کې په خپل مستعار نوم (پيوداسي) يادشوی او څرنگه چې يې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی بايد چې دهيواد ټول بنکاريان او صيادان دحيواناتو له وژلو او دماهيانو له نيولو څخه لاس واخلي چې په ځمکه کې لا خوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسياتي خواهشاتو مخنيوی دې وشي او په ځانگړی توگه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتيب داشوکا کوم ډبر ليک چې تازه دکندهار زاړه بناړ ته نژدې کشف شوی ديو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه ليکل شوی.

دارامي ډبر ليک متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډير احتمال لري چې دمضمون متن يې ديوناني ډبر ليک له متن سره توپير ونه لری اوددواړومتونو مضمون يوشی وي.

د(اشوکا) يا د(کندهار دسرپوزي) ډبر ليک لومړنی يوناني ډبر ليک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر ليک کشف شوی و چې يواځې په يوناني ليک دودليکل شوی او ژبه يې دافغانستان

دژبو له ډلې يوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر ليک لومړنی ډبر ليک دی چې زمونږ په هيواد کې په يوناني ژبه او ليک دود ليکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته گڼل شوی څرگند يږي چې زمونږ په هيواد کې ديوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزېږدې پېړۍ په نیمایي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر ليک لومړنی ډبر ليک دی چې په دوه يوناني او آرامي ژبو ليکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر ليک په دوه ژبو او دوه ليک دودونو ليکل شوی په همدغه وجې يې ارزښت ډیر زیات دی او ديوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دليکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هيله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر ليک د (آرامي) متن په لوستلو بريالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر ليک کې راغلي چې د (پيوداسي) دترحم او مهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نيکمرغه او خوشاله شول.

په کندهار کې ديوناني ډبر ليک دمتن اساسي مفهوم لکه څنگه چې يې وړاندې يادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر ليک (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص يا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر ليک ديوناني برخې سره يوشان وي.

داروپايي علمي حلقي په روما او پاریس کې هغه ډبر ليک ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او دا ډبر ليک په لرغوني افغانستان کې دتاریخ، ادیبانو، ژبې پيژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې دالومړي ځل دی چې يو ډبر ليک په دوو ژبو (يوناني) او (آرامي) ليکل شوی او زمونږ د هيواد له يوې مشخصې سيمې نه په لاس راځي.

په افغانستان کې د بودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې د افغانستان تاریخ د لومړي ټوک په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیک لاندې ولیکل چې "دا شوکا له سترو کارونو څخه چې د واکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزېږدې) اټکل کېږي د مذهبي محفل ریاست، د شاهي بنکار موقوف کول، یادعیاشی منع کول او تر ټولو لوی د مبلغینو داستولو مفکوره ده" دا محفل په (پتالي پوترا) چې عبارت له (پتنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونيو چې د بودایي دین د خپریدلو لپاره به دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال د یوناني شامي سلوکوس نیکاتور د موریا کورنۍ د موسس چندرا گوپتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې د مقابلې په ترڅ کې ماته خوړلې وه اوله گندهارا څخه تر اراکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې د موریا کورنۍ بری موندلی و او اشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نو د همدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کیته) (د همهاره کیته) او (مهاره کیته) په نامه څو تنه مبلغین د کابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو د دریمې م ز پېړۍ له نیمایي نه وروسته بودایي دین د افغانستان په خاوره کې له لمر خاته تر کاپیسا اوله کابل نه د شمال په لور تر بلخ پورې او همدا راز د جنوب لور ته د ارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې د نوموړي دین د خپریدلو وخت نظر جنوب ختیځ ته د لویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده ځکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنی ترلاس لاندې و او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن و. بودايي دین له کندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا)

په وخت ددریمې م ز پېړۍ په نیمايي کې خپور شوی دی.

چيني گرځنده (هيوان - تسنگ) چې کله داوومې عيسوي پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې له (کاپيسا) نه ننگرهار ته ورغی په بگرام او دجلال اباد په هډه کې ورته يو شمېر دعبادت وړ څيزونه اټکلیده ځکه چې دمبلغينو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځايونو تر جوړولو پورې ډيروخت پکار و، مگر داشوکا داخلاقي ډېر ليک په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډېر ليک له مخې چې ۲۵ - ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرگنديږي، څومره چې دبوديزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تيزو، او يو شمېر عبادت ځايونه په ننگرهار او کاپيسا کې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پېړۍ په نيمايي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پيداشوي څيزونه يې دچيني گرځنده (هيوان تسنگ) تر وخت اوومې مسيحي پېړۍ پورې له منځه تللی نه و.

اصلاً داشوکا له خوا په يوستره مذهبي غونډه کې فيصله وشوه، ترڅو د هندوکش جنوب ته دغربي هيوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی يو شمېر دبودايي دين مبلغين واستوي، داغونډه د ۲۵۸-۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دپېهار په ضلع د (پتنه) دښار په (پتاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې يې يادونه وشوه يوشمير مبلغين دافغانستان په لور هم واستول شول. اشوکا استولي بودايي مبلغين يواځې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلويديځ پر لور يوناني شامي شاهانو او دلويديزې اسيا شاهانو ته لارل او لار هغې لري دافريقا په شمال کې دمصريوناني واکمنو ته هم ورغلل او دهغو پاچاهانو دنومونو په استناد، چې يادونه يې داشوکا په پنځم نمبر ډېر ليک کې شوی، ويلاي شو چې دبودايي دين مبلغينو دمدیترانې په ختيزه سېمه کې داسياني اروپايي او افريقايي هيوادونو لکه مصر، يونان او شام کې يې خپل تبليغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لري داسيا لويديځ لور ته يې چندان تاثير ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نيمه ختيزه خواد (کندهار - بلخ) دخط ختيځ لور ته دادين ومنل شو او په هغه نيمه لويديزه خوا کې زردشتي دين لږ ډیر باقي پاتې شو او بيا داسلام

دمقدس دين دمبلغينو تر رارسيدلو هم ځايي پر ځاي و. لکه چې ددې مرحلو کليات مور ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډبر ليک کې داسيا له يوناني واکمنو سره دبودائي دين دمبلغينو داستولو په اړه کې خبرې کوي ديونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (ديودوتس) په باره کې څه نه وايي له دې وينا څرگنديږي چې تر دې وخته لباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنگه چې په ډبر ليکونو کې دسلوسي شامي کورنۍ ديوتن (انتياکا) يعنې دويم انتيوکوش دنوم يادونه شوې، په ښکاره څرگنديږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کيده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلويديز په لور دبودايي دين دمبلغينو په استولو لاس پورې کړی و او "ديودوتس" پر ۲۵۸ م ز ديوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتيب ددې دواړو پيښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالني واټن دی اووراندې تر دې چې يوناني باختري خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغينو دافغانستان په ختيځ او جنوب لويديځ کې له گندهارا څخه دارغنداو تر سيمې پورې دبودايي دين په تبليغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په يوه برخه کې دموريايانو دبريو ارزښتناکه پايله همدغه دبودائي دين د نظرياتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسياسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو يې ډير دوام ونکړ. بوديزم ځای په ځای پاتې شوريښي يې وځغلولي پرمختيا يې وکړه او پراختيا يې وموندله او زر کاله يې ډير يې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسيحي پيړۍ په پای کې ددويمې پيړۍ په پيل کې دبودائي دين ديو ستر مرکز په حيث وپيژندل شو چې مبلغين يې کاشغر، سنگيانگ او چين ته ورسيدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسيحي پيړۍ تر پيل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷/۳/۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت خاي"

هغه مقالې چې "د شابهار په دښته کې د غزنوي عسکرو درسم گذشت میدان" او د "شابهار میدان اونغاړه خانه" په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته وليکلې، دا دواړه مقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹-۱۳۳۷ نيتوله راديو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوک کې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بيهقي دليکنو، امير فرخي او امير عنصري له قصيدو څخه د عسکرو درسم گذشت په میدان او د غزنوي عسکرو د عرض په خاي کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) د غزنويانو له دورې دمخه او همداراز له اسلامي دورو وړاندې اصلاً د بودايي دين لويې عبادت خاي و. چې د موجوديت ريښتينوالي يې پر ۱۳۳۸ کال د لرغون پيژندونکي دهخو په نتيجه کې کشف شو.

د سلطان محمود غزنوي دارامگاه باغ او دروښي دکلي جنوب لويديځ ته په درې کيلو مترې کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه د غزنويانو دوخت مشهور د شابهار دښته ده) يوه دډبرو غونډۍ پرته ده چې نن د عوامو په ژبه

(تپه سردار) (تپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو يادېږي داهر يو نوم فولكوري توضیح لري چې دلته يې د شرحه كولو امکان نشته او يواځې د (بتخانې) وجه نسبيه د پاملرنې وړ ده او رانښيي چې د زمانې په تيريدو ، وړانيو او كندهوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر كې د بوايي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی .

(شابهار) يو تركيبې نوم دی او له دوه ويو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) د كلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې دا كلمه د سنسگریت (بهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت يې بودايي عبادت ځای ته كیده چې په سلگونو او زرگونو (ويهار) كلمې مو د افغانستان په بيلا بيلو برخو كې لکه هده ، كاپيسا ، كابل ، باميان ، غزني ، بلخ ، فرخار ، سمنگان ، كندهار او نورو ځايونو كې درلودلې چې له هغو څخه يو د بلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډير شهرت لري ، چې د اهم تركي نوم دی او اصلاً له دوه كلمو (نوا) او (بهاره) څخه جوړه ده چې لومړۍ د (نوي) او دويم هماغه د بودايي عبادت ځای مانا درلوده او دا (نوا ويهاره) په دري ادب كې (نوبهار) شو كه تردې پكې نوره زياته څيرنه وكړو د (نوبهار بلخ) په شهرت به بسيا شو .

تركومه ځايه چې د گرځنده چينا يانو له يادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرگندېږي د سلگونو او زرگونو ويهارونو او بهارونو ترڅنگ مو ډيرې او شاهي عبادتگاوي درلودې چې يو شمېر يې د شابهار په نامه او صفت مشهورې وې . پرتله له شكه په كابل ، هده ، بگرام ، غزني ، باميان او حتماً په نورو هغو ځايونو كې چې پورته مې يادونه وكړه (شاويهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعيت ټاكنه به دلرغون پيژندونكيو هڅې او څيرنې روښانه كړې . لكه څنگه چې ددې اتو كلونو په ترڅ كې دايتاليا دلرغون پيژندنې پلاوى د غزني (شابهار) له كيندنواو څيرنو وروسته دهغه ځای موقعيت ، شكل او ابادۍ د طرز ترڅنگ نور ډير جزئيات روښانه شوي دي ددې كشفياتو په ترڅ كې برهمي ليكنې چې دريمې يا څلورمې مسيحي پيړيو پورې مربوطېږي او نورې له ختيني بودايي وړې مجسمې او ددې ترڅنگ د ۱۰ - ۱۲ مترۍ لويو مجسمو دشواهدو پيدا كيدل اونور ددې عبادت ځای د جزئياتو نور اړخونه دي چې څرگند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه ليكنه كې امکان نه لري .

دغزني د شاه بهار عبادت ځای د لویې صوفي چارچاپیره خونوري وړې صوفي هم کشف شوي چې څلورو خواو ته زمينې لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيرو بيهوده کيسو ترڅنگ فکر کاوه چې (کله چې بودا د هوا له څپو رابنکته شو په همدغه ځای کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځای دی کيوت، البته چې په بودايي داستانونو کې يې دبنکته کيدو ځای د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده بنودل شوی دی.

په دې وړو کې مقاله کې اساسي مقصد دادی چې (شابهار) دغزنويانو په دوره کې درسم گذشت او مذهبي جشنونو شريك ميدان و، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونکو بودايي دين عبادت ځای و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځای په نامه يادیده او ددې ډبرينې غونډۍ څخه دغزني بنار ډير لري بنکاریده.

لکه څنگه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوک ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې او همدارنگه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوک چې پر ۱۳۳۶ کال دتاريخ ټولني له خوا چاپ شوی شرحه ورکړې چې يوله شابهارونو څخه دکاپيسا يا بگرام او يا هم دگل بهار په لمنو کې دغوربند ددرې په خوله کې واقع و چې دجبريل دزوي ابراهيم په امر دیحی دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ هـ ش کال وران کړای شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوڅکه ډير دجزئیاتو په نتایجونو پسې نه گرځم او هیله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخي مقالې وليکو.

په افغانستان کې بودايي

مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هیوادونو په څیر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بیلا بیلو تاریخي مواردو کې یې یو پر بل نفوذ او اغیزه درلودلې چې اثار اونبې نښانې یې په دواړو هیوادونو کې محسوسیږي.

په افغانستان او هند دواړو هیوادونو کې متقابل اثار او اغیزې ډیرې غښتلې دي چې شواهد او نښې نښانې یې ډیرې څرگند یږي.

پر افغانستان هندي بنسټیز او پراخ اغیز د بودیزم خپریدل دي چې دسند داندوس له رود خانې څخه یې دراتمیریدوله ورځې څخه په افغانستان کې د دوام د وروستی ورځې پورې له زر کلونو څخه واوښت او ددې یوزر کلونو په اوږدو کې یې ددې هیواد داوسیدونکو په فکر او دودانیو په جوړښت کې ژور او پراخ اغیز ترسره کړی دی.

داچې څنگه، څه ډول او کله بودايي دین په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هیواد پر برخلیک یې یو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، دپوهیدلو او پلټنې وړ ده.

ټول پوهنيزو چې بودايي دين په ۶ م ز پيړۍ کې له (ساكياموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرگند شو، چې نژدې درې پيړۍ دادين دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موريا) يا په پخواني هند کې د لومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراگوپتا موريا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ د دويم پاچا (پاندوسارا) تر مرگ وروسته يې زوي (اشوکا) واکمنۍ ته ورسيد او نوموړی د واکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دين ته ور داخل شو چې ددې دين د پرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زمانې له مهمو پيښو څخه يوه هغه ديوي لوی مذهبي غونډې جوړيدل وو چې په (پتالي پوترا) يعني اوسنۍ (پتنه) کې چې هغه مهال د موريا د امپراطورۍ پلازمينه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کيده ترسره شوه.

غونډه د مشهور عالم (موگالي پوتاتيسا) په رياست او د روحاني مشر او پاچا (اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډير ارزښتمن تصميمونه ونيول شول، ذبيلكي په توگه د مذهبي قوانينو تنظيم، ترتيب او د بودايي دين د خپریدلو د پاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې د مبلغينو استول په هند کې د مذهبي غونډې ډير پام جنوب پلو په ځانگړي توگه د "سيلان" خاورو ته و لکه څنگه چې اوس بودايي دين په هندوستان کې له منځه تللی مگر د سيلان په جزيره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هيواد رسمي دين پيژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته د پاملرنې وړ ده هغه د اندوس (سند) درود لويديزې خوا سيمې يعني داوسنۍ افغانستان خاورې وې چې هغه وخت يې د جنوب يوه برخه دارغنداو تر سيمې پورې د موريايانو له خوا فتح شوې وه او په نيمه نوربرخه کې شمال لور ته يونانيان مېشت وو. کشمير او گندهارا ته د مبلغينو داستولو د موضوع يادونه داشوکا په يو شمېر ډبرليکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان د مبلغينو داستولو په باره کې دی او کومو ځايونو ته چې يې استولي هم لوستل کيږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنورو ځايونو په ترڅ کې د "گندهارا" د نامه يادونه هم شوې ده، تر کومه ځايه چې له دې منابعو څخه څرگنديږي، يو له دې مبلغينو څخه چې د کشمير او گندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تيكا يامدهيان تيكا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې
دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراكي تا" او "مهراكي تا" چې دهمغه په جغرافیایي اصطلاح یو یې
"لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی و.

لکه څنگه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او
یونانیانودهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې
واکمنۍ په کړۍ کې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لگېږي چې داشوکا
مبلغین گندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور
وراندي تللي دي.

په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونو کې په ویارې چې مبلغین یې
"یاوانا" یعنی یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیک
په کندهار کې کشف شوی نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مگر اوس څرگنده
شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغندا او رودخانې ته نژدې ده ډیر
شمېر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بودایي دین کې
داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیک ورته کیندلی و چې
تازه دچهل زیني تر څنگ موندل شوی دی.

نوویلایي شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م زپېرۍ په
لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبی برخو ته راغلي او دغه
دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یوزر کاله دادین په
دې خاوره کې تم شوی.

کوشانيان د افغانستان په

تاريخ کې

دخيرني دلمني په پراخيدو او ددرسي، منلکي او افغاني کتابونو دخپريدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوک نه وي چې هغه د (کوشان) يا (کوشاني) نوم نه وي اوريدلی دالور او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دگاونډيو هيوادنو لريوسيمو ته هم رسيدلی دی.

کوشانيان د (سيستي) يا (يوچي) په نامه توکی له مرکزي اسيا څخه پورته شوی، په افغانستان کې يې ديو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکيل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نيمې قارې په فتوحاتو بريالي شوي دي.

له دې سره سره د کوشانيانو تاريخ درې پړاوونه لري چې لومړی يې په مرکزي اسيا او دريم يې په نيمه قاره هند او پاکستان کې تيرېږي او هغه ستره اومهمه مرحله يې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تيره کړې ده، اوداد کوشانيانومهمه او تاريخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنيت خيزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تير کړ او دباختر دتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس يې دسلطنت نظام جوړ ددين، فرهنگ، رسم الخط ادبياتو، هنر صنايع او پرتمينو ودانيو خاوندان شول.

لکه څرنگه چې ختيزې چيني (منابع) او لويديزې يوناني منابع رابښيي کوشانيان دهغو سختو جگړو په ترڅ کې چې له هيوانگنو يا (هنونو) سره منع ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سيند نه راتير او په باختر کې يې ديوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونيوله، ددوي داوسيدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې د بغلان سيمه ده، چې د کوشانيانو د دين او فرهنگ اثار او نښې نښانې يې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانيان پنځوس کاله دمخه تر ميلاده د کابل او کاپيسا حوزو ته ور داخل شول او ديونانيانو د وروستي پاچا ځاي (کابل) يې ونيو، او په بگرام کې يې ديوناني ښار تر څنگ يو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ او د اښار د لويو کوشانيانو د کورنۍ ددوبي پلازمينه شوه.

ددوي پلازمينه (پايتخت) مود دې له پاره ياد کړ چې لويو کوشانيانو پرته له بگرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې يو يې په (پاروشاپورا) يعنې پيښور کې او بل يې د گندهارا په يوه منځنۍ نقطه کې و.

دلويو کوشانيانو دوره د مسيح له پيل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او د دريمې مسيحي پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې دوه پيړۍ وخت نيسي او دا دوه پيړۍ د پخواني افغانستان په تاريخ کې له لويو دورو څخه شمېرل کيږي.

له څنگه چې ساساني ايران د ساسانيانو پر وخت (ايران شهر) نومول شوی و همدارنگه افغانستان د کوشانيانو پر وخت پر کوشانشهر يې شهرت تر لاسه کړی و. وروسته له هغې چې کوشانيانو په کوشانشهر کې مېشت او ځای په ځای شول دنورو هيوادونو د فتح کولو له پاره يې د شمال شرق په لور چيني ترکستان يا سنگيانگ ته او د شرق په لور يې دهندنيمي قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلويو کوشانيانو دوره يوه لويه عمراني (آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد د سکو، عبادت ځايونو لوړو چوترو، توپل شويو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شوني ډلې مطالعه ځانگړي څپرکي رسالي او کتابونه غواړي.

د کوشانيانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حياتي، مدني، مذهبي او فرهنگي چارو کې ډير بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر (دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شویو سیمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډیر پرتمین بودايي عبادت ځایونه په ګندهارا (هډه او پېښور) په کاپیسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بگرام کې، دچاریکا د لویدیځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډیرو سیمو کې جوړ کړای شوي دي، داعبادت ځایونه یواځې دبودیزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډیرو مذهبونو آزادي درلوده، یوله هغو کلونو عبادت ځایونو څخه چې بودیزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې له شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغینو بودايي دین دختیزي اسیا تر وروستیو ځایونو خپور کړ، همدارنګه ګلکاری په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډیرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه یې جوړ کړي چې ديو شمېر پاتې شونو په لیدلو یې نن ورځ هم خلك حیرانېږي.

په افغانستان کې دیوناني بودايي مجسمه توپنې مدرسې ډیر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانیانو په دوره کې ددوه پېړیو په اوږدو کې یې بې شانه پرمختیا او پیاروتیا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډیرو لویو مجسمو جوړول دود و. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توپولو ته ډیر زیات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بیلابیلو سیمو څخه ددې حقایقو شواهد راڅرګندېږي.

دافغانستان په پخواني تاریخ کې دسیاست او اداري چارو له نظره دکوشانیانو دوره یوه لویه دوره ګڼل کېږي اوهره ورځ دنویو توپلو شویو مجسمو، ډبر لیکونو، سکو اومدالونو موندل په پخوانیو اسنادو ورزیاتېږي چې دلویو کوشانیانو ددورې عظمت دافغانستان، ختیځ او اسیا په تاریخ کې ثبت او سجل کېږي.

کجولو کد فیزس

د افغانستان لومړنی کوشانی پاچا

کوشانیان چې د (پوچي) قبیلې په نامه د مرکزي اسیا د (سیستي) له کتلي څخه بیل شوي او د ډیرو فتوحاتو د ترسره کولو په وجه یې د ختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانگړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې د لرغونې افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

د اکوشانیان چې د (پوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنی او پاچاهان لري چې د هغو لومړی سلطنتي کورنی د (کد فیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کد فیزس" یا "کوزولا کد فیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰ مسیحي) کې ژوندی و، زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان د آمو له سیند نه راپورې وتل او دهندو کش شمال لور ته د باختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولو کد فیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته د پاچاهي اعلان وکړ دهغه نوم په چيني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کد فیزس) یا (کوزولو کد فیزس) په بڼه یاد شوی دی. دده نوم داوول یا لومړني مانا

ورکوي (کوزولو) يا (کوزولا) اویاهم (کجولو). همدارنگه دویمه کلمه دده دکورنی
نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کد فیزس) په نوم هم یادشوی،
کله چې دوي له امو سیند نه دهندو کش شمال لوري ته راتیر شول د پنځو
واړو قبیلو مشرانو د ملوک الطوائفی په ډول واکمنی درلودې تر هغې چې د (کوي
شوانگ) د قبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند او په ۲۴۰ م
کال کې یې دپاچاهی اعلان وکړ. داوخت دباختراصلي اوسیدونکی چې دچيني
منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداگر او مالدار خلك و چې دهغوي
مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهی اعلان وکړ، دخپل نفوذ ډیر والي
لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا)
په لور او بل دهندو کش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعنی
دکاپیسا، (کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولا کد فیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني
پاچا (هرمایوس) څخه ونيوله او داخبره دهغه وخت سکې په بڼه ډول څرگند وي.
ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا
(کجولا کد فیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هرمایوس) نومونه
لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې
دیونان واکمن ترماتي وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم
یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس
پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم (هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم
یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو
دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرگندیږي چې کوشانیان دقومي
عنعنوي عادت له مخې دپاچاهی پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باک نه بولي.
خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنی لمن پراخه
کړه، نو خپل القاب یې له لوی نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه
شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنگه چې ټولو ته معلومه ده دادگانډیو
هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچين دامپراطورانو القاب وو.

د کوشانيانو لومړۍ پاچا کجولا کدفيزس چې کله په کابل کې ديوناني وروستی واکمن د نفوذ ساحه تنگه کړه او ټول ځايونه يې ترې ونيول نو بيا يې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وراندې مو وويل چې (کجولا کدفيزس) خپل ځان د (ديندار) په صفت هم ياد کړی، بايد ووايو چې کوشانيان له هغه وخته چې دامو پر سيند د هندوکش شمال لور ته راتير شول ديندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو د دين د اصلاح او پياوړتيا لپاره ډيرې هڅې کړي او ددوي لومړۍ پاچا (کجولا کدفيزس) هم يو ډير ديندار شخص و.

د چينايي منابعو له مخې لومړۍ کدفيزس څه د پاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي يې ټاکي بايد په ۷۸ م کال کې مړ شوي وي، ځکه چې دواکمنۍ نيټه يې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به يې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولا کدفيزس د هندوکش جنوب پلو ته راغی د کاپيسا او کابل په سيمو يې بسيا ونکړه او دخپلې واکمنۍ ساحه يې په هيواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحده او همداشان لويديځ لور ته تر وروستي سرحده وغځوله.

د کجولا کدفيزس مرکز او پلازمينه (کاپيسا) يا بگرام و او دسکو په کيندلو کې يې ديوناني ((هرمايوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اگوست)) ((کونستانتن)) او ((کلوديس)) دسکو تقليد کړی دی. دابايد هير نه کړو چې درومي امپراطوري سکې د تجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کيدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کيندلو کې دهغو له سکو نه تقليد کړی دی.

کنیشکا تاریخي پاچا او

امیر اطور

کنیشکا دافغانستان، هند او مرکزي اسيا په لرغوني تاريخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلومات نظر په زمان او مکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسيا په پخوانیو منابعو کې کنیشکا دبودایي دین دمبلغ په توګه او مشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودایي کیسو له مخې ديو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

په دې کې شک نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بگرام او ګندهارا څخه لومړی ځان دپینور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی و.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، د بنارس، ډهلی او گنگا د سیمې هنديانو نوموړی دیو هندی پاچا په توگه پیژندلی، خود مرکزي اسيا او هندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کلي ډول لویدلی او هغه دا چې کنیشکا په افغانستان د کوشانیانو یو مقتدر پاچا و.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې د سره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې د کنیشکا په اړوند چې څنگه، هندي بودايي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجود یې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو د هندوکش په شمال کې د پخواني بغلان له ولایت څخه لوی عمراني اثار، سکې، مجسمې او دهغه ډبر لیکونه تر اوسه کړي دي، نو ځکه هغه یو ځل بیا د تاریخ په پاڼو کې په واقعي څیره دیو مقتدر او با عظمته پاچا په حیث گورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه د سره کوتل د کیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرگنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا د دویمې مسیحي پېړۍ په دویمه نیمايي کې د هندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان د ډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کېږي.

د تازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن گڼلی نه شو، بلکه هغه باید په صحیح او اساسي ډول د افغانستان کوشاني پاچا او د هندوستان فاتح وگڼو.

لکه څنگه چې محمود زابلي، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر او پیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره د هندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه او تر ټولو سرحداتو پورې یې یو مقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې تر کنیشکا نور هم په کوشانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو د کنیشکا پر وخت د کوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

د علمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو دڅيړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسیده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالباً په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه د حکمرانۍ يو ستر مرکز يې داوسني پلخمري جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميټري کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واک او ځواک موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو او دچين د فغفورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويوختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره د دوستانه اړيکو احتياج محسوساوه. نو ويلاي شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانوله ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيري سيمې يې فتح او د کوشاني افغانستان فرهنگ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واک چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

۱۲_۱_۱۳۳۹

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدېخوا نه څو کاله کيږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنيو او بهرنيو جرايدو او علمي مجلو کې اخستل کيږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کيږي. ولې دانوم دفرهنگ، لرغون پيژندنې اوتاريخ ډگر ته راووت؟ سور کوتل، لکه دتيروشويو سلگونو کلونوپه څير کوتل نه دی، بلکه دلرغون پيژندنې او دافغانستان دتاريخ يوه حيرانو کې نقطه ده او نه اوياکاله کيږي چې هلته دافغانستان دمذهبي ميراث بنکلي او پرتمينې بيلگې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاريخ او ادبياتوکې دبلخ او گشتاسپه، زردشت او دقيقې، زردشتي دين او دبرزين مهر اومهر برزين عبادت ځايونه، مزديسنادين، زردتشتي حکيمان (طيبان) او همدارنگه دتوران او دتورانيانو دحملې کولو او په نتيجه کې يې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوک نشته چې دنظم او يا نثر دلوستلوپر مهال يې دا نومونه اوريدلي نه وي له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له يوه عصره تر بل عصره اوله يوه نسله تر بل نسله په تکرار تر موږ رارسيدلي دي.

مونږ ټولو اوريدلي وو چې په بلخ او دباختر په سيمو کې يو شمېر عبادت ځايونه وو مگر هيچا ويلي نشول چې چيرته؟ نه اوياکاله دمخه په يوناخاپي ډول يوه يادوه داسې خبنتې چې ديوناني الفباء حروف پرې ليکل شوي وو ديو لړ علمي

هڅو ترڅنگ د لوي مذهبي عبادت ځای آثار د سره کوتل ترڅنگ غونډۍ کې څرگندي شوي، چې بيا وروسته د کيندلو په دوام سره لانوره هم څرگنده شوه چې دايو لوي عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز يا داور تانه له ايرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرگند شول چې په پای کې دغه عبادت ځای تقريبا رښتيني بڼه غوره کړه.

ايادغه اورتون يا عبادت ځای د پخوانۍ باختري مزدیسنايي دين پورې چې عوام يې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

د کوشاني دورې د يوشمير آثارو له مخې چې د ډير شمير يې په کنيشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې د کوشانيانو د کورنۍ د غړو انځورونه پرې جوړ دي، څرگنديږي چې د سره کوتل عبادت ځای په دويمې زېږدې پيړۍ او په ځانگړي توگه دمقتدرپاچا کنيشکا او دهغه يوتن وارث هوویشکا پورې اړه لري، پردغه ترتيب د زرتشت او د کنيشکا او هوویشکا د زمانې ترمنځ زړ يا يوزر دوه سوه کال فاصله ده.

نوويلاي شو چې داد کوشانيانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر د زرتشتي عصر خاطرې ترې څرگنديږي خو هغه يو ځانگړی دين و او په دې دين کې ډيرو سلطنتي سپېڅلتياوو او پاکيزگۍ يا (کولت ديناستک) په لوړه کچه يوځای والی او گډون موندلی و.

د کاپيسا د پخوانيو کيسو نه يوه کيسه چې چينائي گرځنده هیوان تسنگ هغه په اوومه مسيحي پيړۍ کې اوريدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنيشکا په قهر شو ټول ځان به يې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه د جلا کوونکې علامې په توگه هم شمېرل کيده، لنډه دا چې کوم مزدک يا عبادت ځای چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدک شهرت دلويو کوشانيانو پر دوره دويمه مسيحي پيړۍ کې د کنيشکا او هوویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسيدلی و، او ديوډول ځانگړي دين نمايندگي يې کوله، چې په آتش پرستۍ کې د کوشاني سلطنتي کورنۍ د پاکۍ او پاکيزگۍ له پاره يو اخلاص موجود و چې ددې عبادت ځای په حساسو برخو کې د کوشاني شاهانو د مجسمو موجوديت پورتنی مفکوره تائيدوي.

د اور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخواني نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللی شو. دايولوی او باعظمته ځای و ځکه «بکولانگو» يا بغلان چې يو لوی ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته او مجلل عبادت ځاي دمرکز ختيځ لورې ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زینې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پایې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې دبغلان دجلگي له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالی په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسيدونکیو حتی دلريوسيمو خلکو هم دالمبې ليدلای شوای او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه څرگنديدې.

هغه لوی ډبرليک چې له نوموړي ځای څخه په لاس راغلي دکوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليکلی شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشکا دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلای شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اوديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده گڼله، او ددې عبادت ځاي په جوړولو کې مستقيم دخيل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او ديز ته په ځانگړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير بنکلي او پرتمين کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانگو) بغلان دخپل جغرافيايي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړي فرهنگي مرکز حيثيت درلود، او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرگنديږي او په افغانستان کې چې دکوشاني دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

هخامنشیان اودتاریخ پرمخ

د افغانستان خاوردې

هر هیواد تاریخي، دمخه تر تاریخ، لرغونې (پروتو هستوار) داستاني اونیمه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې څومره چې دراديو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه گنله رڼاچولې ده.

اوردې دورې، تاریخي، تر تاریخ دمخه درسم الخط اولیکنې دورې دي، چې زمونږ د هیواد لیکلي تاریخ د اریایانو دیوې قبیلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیل کیږي.

اصلاً اریائي قبیلې چې هند، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې د سردریا او د خزر په څنډو کې یوځای اوسیدلې، او بیا وروسته له بیلابیلو لارو څخه د جنوب پر لوري بنکته راغلي دي، چې دلویدیخ پر لوري د زگروس له غرونو او بنټي اودختیخ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویدیخ لور ته له غیر اریائي وگړو سامیانو (آشوریانو) سره او همدارنگه دختیخ پر لور د اندوس یاسند پر لور له (دراویدی) وگړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جگړې یې ترمنځ پېښې شوې. چې دلویدیخ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (اشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې د ایران جنوب پلو ته د فارس په سیمه کې دیو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالی شوې، او

ددې تېر مونسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و چې دلرغونې زمانې دسترو شخصیتونو اوناغه وو په ډله کې شمېرل کېږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمنی ته رسیدلی دی، او پایخوږ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په وړاندو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې خوتنه (داریوش) او (خشایارث) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې د فارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې دختیخ اولویدیخ پر لور پراخوالی وموند، تر دې پورې چې دولایتوسو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته او د پراخوالي ساحه یې دهغه وخت دخلورو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراختیا وموندله او دغه وخت لومړنۍ اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله.

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کېږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کالو کې دځینو ځایونو اودهغوسیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي، نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پېړۍ نیمایي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډبر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پېښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دناریخي دورې پیل وگنو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیخ، لویدیخ، شمال، جنوب پلوت ته ټول خلک آباد وو او ډیر زراعتي، معدني او حیواني پیداواریې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول څیزونه له یوناني او ایراني منابعو دهخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتی (هرمند حوزه) زرنګا یادارانجیان (سیستان) تت گوش (غرني مرکزی سیمې) او گندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تریولر یرغلونو وروسته واک وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشيانو د ادارې ډول ، څرنگوالی ، د مالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب
مفصلې رسالې غواړي ، خو یو عمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو
سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به
د همدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې .

ددې مقالې د لیکلو اساسي مقصد دادي چې د افغانستان د خاوري د مختلفو
ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنگه ددې خاوري ډیو شمېر
تاریخي پېښو شرح په همدغه د هخامنشيانو په دوره کې لیکل شوې ، او
د افغانستان د تاریخ ډولونه له همدغه وخت نه پیل کېږي .

دولایتونو د نومونو له یادونې د مشهورو شخصیتونو له کتنې او د ځانگړو
حيواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلك له خپلو سیمه ایزو جاموسره پر جمشید
تخت یاد هخامنشيانو پر پلازمینه په لویو توبرل شویو مجسمو کې ثبت او نقش
شوي دي .

د افغانستان په لرغوني تاریخ کې د هخامنشيانو دوه سوه کلنه دوره د فرهنگ ،
معماری سبک مطالعه ، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري .

مونږ د فرهنگ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یوناني دورې پورې تړو .
دا څرگنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري او فرهنگي برخو
اغیز لري ، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې د هخامنشيانو دوه سوه کلنه دوره هیره
نکړو . ځکه چې د ډیرو فرهنگي ، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه
لري . د ایراني یوناني هنر ، آرامي او خروشتي لیک دود ، یوشمیر معماری سبکونه
د عمومي لارو جوړول ، د لارو په اوږدو کې د کاروان سرايونو د جوړولو مفکوره .
د اړیکو پراخول د بحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري .
باید ووايو چې دیونانیانو د دورې پیل له همدې دورې څخه کېږي .

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانيانو لومړنی اداري اوفرهنگي مرکز

دنړۍ ختيځ پيژندونکی او په ځانگړي توگه هغه چې په اسيا کې دناخرگندو سيمو په اړه لږ ډير معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسيا په شمال دبيکران په لويو دښتو کې کوچيان يا دخيمو اوسيدونکي وو او دمسيح له وخت نه خو پيرې وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سيت) او ياد(سيتي قومونو) په نامه يې يادوي.

مور د خپلو او گاونډيو په فرهنگي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسيحيت له خرگنديدو څخه پيرې دمخه زمور دهيواد شمالي پولو بعني دامو دسيند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانيانو) په نامه يې يادولي شو.

هغه خلك چې مور يې تورانيان او غربيان يې سيتې بولي دآس په سپرلي کې ډير ماهر، غشي ويشتونکي، جنگيالي، کېږدي اوسيدونکي او دنورو ډير صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پيژندلي ډيرو دغسې قومونو دژوند په بيلا بيلو دورونو کې مدنيت هم درلود چې تر ډيره حده يې ديرغل، بنکار اوسوارکاري جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواک ترڅنگ يې ستړتيا هم درلوده، دسرورزو ځيني څيزونو، نورو گانو او دهغوي وسلو به ډيرک وهلو په وجه سترگې برېښولي دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په گنبدي ډول دخاورو له ډيريو نه جوړ دي دزيوراتو، وسلو او حتی په هغو ځايونو کې چې هوا ډيره سره ده، لکه سائيبريا کې دبافت ځنې ټوټې او يو شمېر قالينچې چې اکثرا داستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي . داتولنه جوپه پر جوپه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سند دريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوی دي .

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يو کتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زموږ د هيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) ياد کړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي . حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختري کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانگ) نومیده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځای يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول .

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانيانې ځای ونيو (يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بگرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينگ کړ . کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بگرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دخواکونو دلاير والي په وجه دافغانستات په شمال کې دباختري په لويديزو برخو کې پاتې شول، او په مختلفو سيمو کې په ځانگړي توگه دبلخ او کندوز ترمنځ يې دجنگي کلاگانو او بنارونو په جوړولو لاس پورې کړ .

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لر علمي هڅو په ترڅ کې د کوشاني دورې اثار ددې وينا ثبوت دي .

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرگند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري، ودانيز او فرهنگي مرکز بغلان پيژندنه ده .

په دې کې شک نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرگند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيسکا او هوویشکادېبر ليک له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی دا خبره لا ثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوی عبادت ځای په همدغه ځای (بغولانگو) کې آباد و . بغولانگو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا يې د (اورمرکز) او (اور ځای) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه يې د ټول ولايت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنگه چې دهخو، علمي څيړنو او يوناخاپي کشفیاتو نه اندازه لگيږي دکوشاني عصر دودانيزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې يوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانگړي نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شير) په برکې نيولې ده. دغونډيو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلويو کوشانيانو د عصر دآبادۍ شواهد په پټ و څرگند ډول محسوسيږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تيرو وختونو کې (کافه ستاره) جوړه شوې يوه مجسمه په لاس راغلي دبغلان دبزکشي دميدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچيانو لپاره ځای هواریده دعقاب په بڼه يوه توپل شوې مجسمه او نور څيزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کيلو متره لرې ختيځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې يوه صفة چې له تيرو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جگوالي يې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی يې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی يې (۱۴ متره) دی. ددې صفي دپاسه يو شمېر پايې او دمجسمو ټوټې وليدل شوې چې دتناسب له مخې ويلاى شو چې دغې مجسمو پنځه متره جگوالی درلود او تر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفة کې ځای پر ځای شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کيلو مترو په فاصله ايسته لويو مجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډير ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهد ورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سيمه يې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونو کې داسې شواهد لاس ته راځي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي، دتاريخ دنيا تر اوسه دلويو کوشانيانو دژوند له فصل نه په هيڅ خبر نه دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانيانو دوراندې وختونو عظمت او لويوالی تر سترگو کيږي.

د بغلان ارزښت د لرغون

پېژندنې له نظره

لرغون پېژندنې په دغه وروستيو پنځوس کلونو کې د کشفیاتو او کیندلو په نتیجه کې څرگنده کړه چې په عمومي توګه د افغانستان خاوره د لرغونو آثارو او بیلابیلو دورو د خرابیو له نظره ډیره غني ده.

په دغو وروستيو پنځوس کلونو کې د دې هیواد په ځینو ځایونو کې څیړنې او کیندنې شوي دي او یو شمېر سیمو لکه هډه، بگرام، بامیان بلخ، شترک، فندقستان، ککرک، ایبک، کندوز او نورو شهرت پیدا کړی او له هغو سیمو څخه کشف کړای شوي آثار د کابل په موزیم کې موجود دي.

په دې کې شک نشته چې د دغو ټولو سیمو کشف کړای شوي آثار د تاریخي او فرهنگي دورو له نظره یوشان نه دي یوشمیر آبادی چې هغه د بودايي دین عبادت ځایونه وو مشهور شوي، لکه هډه او بامیان، همدارنګه په ځینو نورو ځایونو کې د اسلامي مدنیت د آبادیو شواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته یې په اړه لږ څه بحث کوو هغه سیمه ده چې په دغه وروستيو کلونو کې یې ډیر ارزښت پیدا کړی او په هغه شرح چې ورته د پای ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې د لویو کوشانیانو په عصر کې د فرهنگ او آبادی له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سیمې نوم دی چې د پلخمرې شمال ختیځ لور ته یې ۶۰ یا ۷۰ کیلو متره مربع ځای نیولی دی او درې نوی نارونه د پیل خمرې، بغلان صنعتي او بغلان ادارې پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې یادونه یې وشوه د قطن ولایت پورې اړوندو اودنویو اداري تشکیلاتو له مخې یو ځانگړی ولایت وپېژندل شو او اداري مرکز یې دیو لږتغیراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او د موجوده قطن ولایت اداري مرکز بغلان اداري یابغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا په نامه یادېږي .

داوسني بغلان جنوب لویدیځ لور ته د غوري په نامه یوه بله سیمه لرو چې په داسې ډول د پلخمري کوچنی ښار ددې دواړو سیمو تر منځ پروت دی. له دهن غوري څخه دهغې لوی لارې په سر چې له غوري څخه دایبک تاشقرغان اومزار شریف په لور ورځي دخاورو اوډبرو دیوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پېژندونکی پلاوي دیوې لوی آبادۍ په کشفولو بریالی شول چې دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکیندلو او سپرلو دپلاوي مدیر موسیو شلوم برژه دسره کوتل دکیندلو او نتایجو په باره کې مقالې خپرې کړې. خو لکه څرنګه چې سړ کال په دغه ځای کې دکیندلو مرحله پای ته ورسیده پوښتنه پیدا کیږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې دکیندلو اوسپرلو کار پیل کیږي؟

دبغلان په یوه برخه (سره کوتل) کې خوپه ښکاره ډول یو عبادت ځای څرګند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې، معماری او په ځانگړې توګه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتیږي چې دا ولایت داسیمه او دانقطه د لویو کوشانیانو پړوخت دمسیحي په دریو لومړیو پېړیو کې ډیره آباءه او پرمخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کیندنې به دکوشانیانو په عصر نوره ډیره رڼا هم واچوي.

په دې کې شک نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شویو څیزونو کې هغه څه چې ډیر ارزښت لري یو شمېر ډبرلیکونه دي چې دافغانستان په هیڅ یوه نقطه کې داسې یو ډبرلیک نه دی کشف شوی چې دکمیت له مخې له دې ډبرلیک سره سیالي وکړي .

پوښتنه داده چې ایا په دغو کشف کړای شویو ډبرلیکونو کې داسې یو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوی وي؟ هویوتن داکسفور له استادانو څخه متسر هیننګ په دې بریالی شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي. همدارنګه په یو بل ډبرلیک کې دکوشانیانو دلوی پاچا کنیشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښایي دا ډبرلیک پخپله دکنیشکا مربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري دایکنه په هویشکا اویادلوی کنیشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشین پورې اړه ولري نوهغه څه چې بڼه څرگندوي هغه څه د پاسه ۶۰ ډبرليکونه دي چې ټول په کوشاني دورې او په خانگري توگه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري. زمور د هیواد په تاریخ اولرغون پیژندنه کې ددې ډبر لیکونو پیداکیدل چې ټول د لویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري د ډیر ارزښت وړ دي. حتی ویلی شو چې ددې کشفیاتو ارزښت نه یواځې د افغانستان لپاره، بلکې د گاونډیو هیوادونو هند، ایران او ماوراءالنهر لپاره هم ډیر دی.

ددې ډبر لیکونو په رڼا کې د کوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کیږي او کومه کومه ژبه چې په دې ډبر لیکونو کې کارول شوې ده هغه سیمه ایزه لهجه ده چې اروپایي پوهانو د باختري یا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسیو هیننگ باور لري چې د سره کوتل د ډبر لیک ژبه له خوارزمي، سفدي او پارتی ژبې سره قرابت او نژدې والی لري.

ددې ډبر لیکونو رسم الخط یوناني دی چې د کوشانیانو په وخت کې یې پوره روان درلود، د سره کوتل د کیندنې له نتایجو او په بغلان او نورو برخو کې تر اوسینده د خاورو له کتنو څخه ډیر داسې عوامل څرگند شوي دي چې دهغې له مخې ویلای شو چې د افغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې د کوشاني عصر تمدن او فرهنگ ډیر پراخوالی درلود.

په همدغه سیمه کې د سره کوتل په خیر نوري غونډۍ هم شته چې د ډیرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه یوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې د اداري بغلان په لس کیلومترۍ کې د جمیر دنهر شمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت کې چم کلا د مربع په شکل یوه غونډۍ ده چې هره ضلع یې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او یواځې په جنوبي ضلع کې یوه گرده وتلې برخه لیدل کیږي چې ددې غونډۍ کیندل به یې شکه د کوشانیانو په برخه کې ډیر معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه یوه د آی خانم غونډۍ ده چې هغه بیا د آمو سیند خواته نژدې پرته ده او له هغه ځایه لوی د تیرو سرتاقونه موندل شوي دي نو طبعاً د کیندلو او څیړنو په نتیجه کې به د کوشانیانو او یونانیانو په دوره ډیره رڼا واچوي. نو ویلای شو چې بغلان او دهغه ځای کیندنې او څیړنې په افغانستان کې د کوشانیانو د عصر د تمدن د څرگندولو لپاره ډیر زیاتې ارزښتمنې دي.

۱-۱-۱۳۴۱

سره کوتل نړيوال هنري باخترې مقام .

تثبیت کر

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویډیز او ختیز پوهان دهنداواافغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني گندهاراده) په یوناخاپي توگه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (گریک وبودیک) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړی مکتب دهندي دودیزواثارو، سبکونو او خیروبرعکس نوې څیرې درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کره وړه ډیر څرگند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دگندهارایې صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (گندهارگریک وبودیک) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلگونو زرگونو اودلس زره گونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسنددروود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پینبور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه، دامکتب د نوم، صفتونو، ځانگړو مشخصاتو

او جغرافيايي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه د پاسه يوه پيړۍ تيره شوه، مگر اصلي مبداء يې د پردې دننه پته پاتې ده. ددې څه د پاسه يوې پيړۍ په اوږدو کې بيلوختيز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب د پيل په اړه ډول ډول مفکورې او نظريات منځ ته راغلل چې په پای کې دوه ډلې شوې او حتی په مقابلې يې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه يې په راس کې واقع وه وويل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې د بحر الرومي د غاړو يوناني هنر دخيل دی او دويمې ډلې چې دانگلساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه يې د فوشه نظر رد کړ او زياته يې کړه چې د گندهارا د هنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخيل دی چې دروميانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت يې د تجارتي تلو راتلو په مهال دختيځ په دې سيمه کې ترسره کړي دي، او بيا دانگريز (مسترويلز) د بگرام په آثارو ډيره اتکاء کوي او د گندهارا د مکتب په مبداء کې دروميانو نقش قاطع گڼي.

ددې دواړو نظريو طرفداران په يوه خبره کې سره متفق دي، او هغه دا چې پخپله باختري په هيڅ وجه د گندهارا د مکتب په تشکيل کې کوم اغيز او دخالت نه درلود او نه يې لري.

په سره کوتل کې کيندلو، ختینو او د تيرو مجسمو او په ځانگړي توگه دکوشاني شهزاده گانو د ډبرين مجسمو ترکشفولو وروسته چې په يو ناڅاپي توگه يې د دواړو پلويانو په ادعاگانو د باطل کرښه رانښکله او دا يې څرگنده کړه چې نه يواځې ددوي دادعاگانو پر خلاف د گندهارا د مکتب په تشکيل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحيح توگه د دورو په ترتيب سره (يونان باختري) او (يونان کوشاني) دمکتبونو په نومو يادولای شو.

موسيوهاکن له دويمې نړۍ والې جگړې دمخه او په کندز کې له يوعبادت ځای نه دراپيدا شوو يو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظريه رامنځ ته کړه چې د گريک وبوديك دمکتب مبداء بايد دهندوکش په شمال د باختري په سيمو کې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختيځ پيژندونکيو نه يواځې دا چې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته يې وگڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونو کې له سره

کوتل څخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې او په غوڅه توګه یې
څرګنده کړه چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر
له سیمو څخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوټل دآثارو ورتنه والی چې
دګنگا د (مات) او (ماتورا) په سیمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او
ارتباط یې له هیڅ یوې هندي مدرسې یا مکتب سره نه و، نو دامفکوره
پیاوړې کوي چې کوشاني باختري هنر د مسیحي په لومړۍ او دویمه پېړۍ
کې دومره پیاوړی او پراخه شوی و چې دآمو سیند له سیمې څخه ترګنگا
پورې یې عمومیت حاصل کړی و چې دهغې تاثیر په مختلفو هنري
مکتبونو لکه دګندهارا په ګریک او بودایي مکتب باندې ثابت و. په بل
عبارت دګندهارا دګریک او بودیک مکتب همغه دباختري کوشانيانو مکتب
دی چې بودایي دین او فلسفې ددین له نظره هغې ته یوه خاصه جنبه
ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنیشکا او هونشکا
دنظامي قدرت او سیاسي حمایت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره یې
ترسره کړیدی، چې په هغه جمله کې دبودایي دین په باختر کې دیونان
کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځای

په بودایي کيسو کي راغلي دي چې (کنیشکا) لکه دموريالوي پاچا (اشوکا) په خير اتيازره خيريه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سيموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشميره دمبالغې جنبه لري، خودکوشانيانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نيکې هيلې او اراده ترې څرگنديږي. لکه څرنگه چې کنیشکا دکوشانيانو ترټولو لوی او ترټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخايې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډيرې پرتمينې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنگه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې يې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې يې له ټولو مذهبونو او اديانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او اديانو لپاره يې عبادت ځايونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او يقيني توگه يې نسبت پخپله کنیشکا ته کيږي هغه دپيښور په علاقه کې دبودايي دين يوه لويه عبادتگاه وه چې دهغې استوپې دخ لورو سوو قدمونو په شاوخوا کې جگوالی درلود او دډبرينو لوړو سوپو دپاسه په ديارلس طبقو کې له لرگي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹). کال ديو اوسپنيز صندوق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم اوصورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چي ددي لوي کوشاني پاچاله خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته وروپيژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه ديخوا دادی دعلم نړۍ ديوبل خبر په اخستلو بريالی کيږي چي دايوبل عبادت ځای دی او داهم دکنيشکا په وخت کي جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی، داودانی د بغلان له عبادت ځای څخه عبارت ده چي هغه (د بغلان عبادت ځای) دکنيشکا عبادت ځای) او په نورو نومونو يې هم يادولی شو.

او په عامه توگه يې د (سره کوتل مزدک) په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چي ما په دې باره کي پرله پسې مقالې دانيس په ورځپاڼه، ژوندون او آريانا مجلو کي ليکلي دي.

هغه لاسوند چي داوينا دهغي په اتکا ليکل شوي ده، عبارت له يوستر ډبر ليک څخه دی چي په يوه ناڅرگنده نيټه کي په باختر "بلخ" کي په يوناني ليک دود ليکل شوی دی او دوه ځله پکي دکوشاني پاچا کنيشکا دنامه يادونه شوې ده *سزه له دې چي تراوسه متاسفانه د ۱۵ مياشتو په اوږدو کي موسيو "ماريگ" بلژيکي متخصص چي نوموړی دفرانسې دکيندلو ديپلاوي غړی دی، ددې تاريخي سند په لوستلو او بنسټيزه ژباړه بريالی شوی نه دی، خو ددې ډبر ليک ديوي يادوو کړنو لوستل څرگند وي چي دالويه ودانی دکوشاني کنيشکا په امر او اراده جوړه کړای شوې ده، په دې ډبر ليک کي کنيشکا دفاتح پاچا په توگه ياد شوی دی او داسې څرگنديږي چي کله يې دعبادت ځای دجوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه يې ونوماوه يعنې کنيشکا عبادت ځای يې وباله.

لکه څنگه چي مې وړاندې يادونه وکړه دکنيشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کي ديو وړو کي اوسپنيز صندوق پرمخ ولوستل شو چي دپيښور په عبادت ځای کي وموندل شو، همدارنگه بايد يادونه وکړو چي دکنيشکا نوم دهغي مجسمې پر لمن هم ليکل شوی دی چي ددهلي په جنوب کي د "ماتورا" په سيمه کي موندل شوې او اوس د "ماتورا" په موزيم کي ځای په ځای ده خو هغه څه چي ډير او په ځانگړي توگه دعبادت ځای دجوړولو له پاره څرگند وي، همدغه په بغلان کي دسره کوتل ډبر ليک دی چي دعبادت ځای او

* دکنيشکا رساله، ددې مقالو دليکوال تاليف کړي اثر ته دې مراجعه وشي

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه يې شهرت درلود، په همدغه مو
هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دڅېړنو پيل دسره کوتل له کشفیاتو څخه
کيږي د "کنیشکا عبادت ځای" په نامه یاد کړ.

لکه څرنگه چې په سره کوتل کې د کیندنو دکار وخت له یونیم کال
څخه نه ډیریري، اوتر اوسه په دوه درېیو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره
شوي نو ځکه دیادي شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپاي په هکله څه
ویلای نه شو اوشاید دډبر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس
چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایو او مقصد ترې دیو
لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان
داوریدونکو خبرول دی، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره
کوتل کې چې دپلخمرې شمال لویدیځ پلوت ته په ۱۸ کیلومترې کې پرهغه
لویه لاره چې بغلان، سمنگان او مزارشريف ته تللی پریوه غونډی، حتماً
یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه.
اودهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادی
درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډی، دپاسه په خپل نامه یوه ستره
عبادت خانه جوړه کړې وه.

د کنيشکا مجسمه

د افغانستان دمختفلو کورينو د پاچاهانو له جملې څخه له پخوانيو زمانو څخه تر اوسه يواځې د يوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونيشکا) نامه په څرگنده دمجسمې په لمن کې ليکلي شوي ده.

کوشانيان په عام مفهوم د کوچي قبائلو او د مرکزي آسيا د صحرا گشتو په توگه چې کله دامو سيند حوزې ته رانوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې د لومړي ق م پيړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل، نو يوناڅاپه له يوې زرخيزې او زړو مدنيت لرونکې خاورې سره چې داوخت ديونانيانو له تهذيب او تمدن نه ډيره متاثره وه، مخامخ شول.

کوشانيان په باختر کې تر مېشت کيدلو وروسته د دې ځای له خلکو سره يوځای شول او هغه څه چې په دوی کې د يادونې وړ دي ځانته دخلکو راپورته او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنگي، ديني او هنري برخو کې يې وښودل.

کله چې کوشانيانو په باختر کې استوگنه غوره کړه نه يواځې له يونان باختري څخه يې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني، هنري او

فرهنگي کره وړه يې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولر څيرنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر گنگا پورې منځ ته راغلي دي، پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بگرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې د يوشمير شهزاده گانوله تصويرونو او مجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي، څرگنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده.

دادود او سلیقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سريې څرگنديږي او که کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرگنديږي او دهیڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکو کې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خوددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرگند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينگار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدو کې ددوی کره وړه، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دگنگا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه گلابي رنگه تيره جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم ترلاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده گانو ته شوی دی.

د اښکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او دزشتي څرگنديږي دلمني په لور و ژورو کې يې گلبذروي په مرواريدوسنگار کې او دکوڅيو په څيرول ول لوی کميس نه يې شاهانه سترتيا له ورايه څرگنديږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په بني لاس کې درنه توره په داسې حال کې ليدل کيږي چې دتيکې څوکه يې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ ليدل کيږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نويو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستيو کې په شمال دآمو سيند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنگه دهنددگنگا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشاني په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهغه شان عبادت ځای چې يې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنۍ له پاره (ماتورا) کې يې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانگړي توگه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنۍ يو قدرمن واکمن و، په دواړو ځايونو کې ځای پر ځای کړای شوي ده.

دسلطنتي کورنۍ دمقام او موقعيت په ساتلو کې دشاهي مجسمو جوړولو او دتورلو مفکورې ډير ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنۍ او په ځانگړي توگه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډيره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوي پاچا دمجسمو ننداره کوو.

هغه استوپه چې بنسټگر يې

کنيشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاريخ کې د لويو کوشانيانو کورنۍ چې دمسيح (ع) دوخت له پيل نه يې را په دې خوا درې پيرۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنيو ته ډير شهرت لري. دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنيشکا نامه ډيرې وړانگې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاريخي حقايق لږ څرگند نه دي. خوله دې سره سره يې دنامه هنگامه ډيره لوړه ده او ديو پاچا اويوامپراطور په توگه يې پريوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې يې داکسوس (آموسيند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرگنده بريښي چې کنيشکا دهغه وخت (لومړۍ او دويمې مسيحي پېړيو) په اوږدو کې په افغانستان کې ټول مروج اديان آزاد بريښي وو او ټولو ته يې احترام درلود، خوبيا هم هغه دبودايي عبادت ځايونو او استوپو بنسټگر، لارښود او ميننه وال بولي، تر دې پورې چې هنديان يې د مذهبي چارو له نظره دموريا کورنۍ له اشوکا سره اودمسيحي دين پلويان يې له کلوديس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهيږو چې په افغانستان او په ځانگړي توگه دبلخ اودکندهار په نيمه ختيزه کرښه کې په سلگونو بودايي عبادت ځايونه شته چې تر اوسه لالرغون پيژندونکي دهغو ټولو په پيژندنه بريالي شوي نه دي او دادحيرانتيا ځای نه دی چې دډيرو عبادت ځايونو او مذهبي ودانيو

نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته کیري، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډیرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مگر سمدلاسه باید ووايو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانی رینې لري او بیا لرغون پیژندونکیو په ځینو برخو کې دې کیسو ته رینتینې بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې د ډیرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځای کې یې ډیرې ودانۍ لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو د جوړونې نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې ووايو چې له بلخ نه تر ایبک، بامیان، بگرام، هده، پینبور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه تر جمننا پورې په ټولو سیمو کې د بودایي سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پینبور کې یې څو فوت جگه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې؟ او په اوومه عیسوي پېړۍ کې چینایي گرځنده هیوان تسنگ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې د کیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندوق چې د ورې استوپې بڼه لري او د همدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی د کنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي گرځنده له بامیانو څخه د تیریدلو په وخت نه دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هوا کې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنګ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروندو کې شته دیوپخواني پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخواني پاچا یې د اټکل له مخې کنیشکا نه دی ښودلی؟! ایادسره کوتل عبادت ځای د کنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیک چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله د کنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرگندیري چې امپراطور کنیشکا د مذهبي عبادت ځایونو په جوړولو کې ځانګړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډیر شمېر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډیرو لویو استوپو څخه چې په ځانګړي توګه د کنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه د توپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده، او په چاریکارو کې ددوه درېیو سوه مترو په فاصله سرک ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې يې تر خپلې استوېې پورې نوی سرک هم جوړ کړای شوی دی.

د کنیشکا له خواددې استوېې د جوړونې په رابطه، چینائي ګرځند هیوان تسنگ هغه وخت چې یوه میاشت يې د بگرام په لوان غره کې د (شترک) په پوزه د چنياني يرغملو په عبادت ځای کې استوګنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډيز يې دلته تشریح کوو. اوناښونې نه ده چې دا داستان به په گلېهار کې د کوم عبادت ځای په اړه وي.

د کاپيسا (بگرام د کنیشکا د اوږي پلازمینه) شمال لويديځ لور ته د پغمان د واورين غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوډمارانو پاچا ژوند کاوه، یوه ورځ د یوډوایي راهب د یوشاګرد په بنیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونيو. دویم پاچا له روحانیونو څخه د انتقام په خاطر ټول داوډو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واک کې وو امر وکړ ترڅو باد، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې د غره په لمنه کې اباد و، وران کړي.

دا وخت امپراطور کنیشکا د ایوناڅاپي باد او باران ته حیران شو او د علت پوښتنه يې وکړه، خو کله چې داوډو دمارانو (ناګا) له مداخلې څخه خبر شو نو په دې هڅه کې شو چې د غره په لمن کې یوه لویه استوېه او عبادت ځای چې سل فته جګوالی ولري، جوړ کړي، نو سمدلاسه يې معمار او نوره امله او کارګران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مګر هر څومره چې به يې جوړ کړ دمارانو پاچا به وراناوه، تر دې پورې چې شپږ ځله يې هلته آبادي وکړه او دمارانو پاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلنښکر سره د غره سر ته وخوت او امر يې وکړ، چې دمارانو د پاچا ډنډ ډک کړي دا وخت ناګا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره د پاچا مخې ته ودرید او په عذر يې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلي نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې د ډنډ د ډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یو ډیر شدید طوفان او سیلی راغله، باران پیل وکړ باد د ونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نژدې و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا و، یوناڅاپه يې دا وراد په ویلو پیل وکړ

او خپل نیک او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه
گرځیدلی و.

داوخت (ناگا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران
ودراوه، او بیا دیو زاره برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل:
زه داوبو دمارانو پاچا یم او دې ته حاضر شوی یم، چې دپاچا داطاعت
کړې په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا
ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهی او
سر کشی ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم
چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو
لوي زنگ دې په پلازمینه "بگرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو
دغرونو پر سرو وریخ لیده نو زنگ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او
مخرب کسان په وړانکارۍ لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوي زنگ په
بگرام کې وڅراوه، او کله به دزنگ غږ دغرونو په درو کې انگ واخیست
کارگارانو به په کار پیل وکړ او دغره په لمن کې دپلازمینې لويديځ لوري ته
یې لوي عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه دگل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې
دمنځنۍ برخې اوږودوالی دی او خامخایې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره
جگوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویو مجسمو په څیر
مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له
ډلې څخه شمیرل کېږي. له بگرام څخه دهغه ځای اتن ۱۲ کیلومتره او له
چاریکارو څخه ۳ کیلومتره دی.

ددې کله چې په اساس چې وشوه چینایي گرځنده هیوان تسنگ هغه په
خپله کنیشکا گني او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې
په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته
دکنیشکا استوپه ووايو او داخلي او خارجي گرځندویان او پوهان
یې لیدلو ته وهڅوه.

ديوناني اوباخترې هنري مکتب

يوناني او کوشاني سبک

له دويمې نړيوالې جگړې څخه دمخه يوې روسۍ ميرمنې (مدام تره ور) د (يونان اوباختر صنعت) په نامه يو کتاب خپور کړ چې په هغه کې ديو سلسله هغو اثارو په استناد چې د مرکزي اسيا له بيلا بيلو برخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره يې د هنر په نړۍ کې يو ځانگړی مکتب د (يونان اوباخترې مکتب) يا (گريک وبکتريان) ثابت کړ، خو دلويديځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنوموړې ميرمنې نظريه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتي شوه.

لکه څرنگه چې د هنر په دنيا کې دافغانستان ددې بنکليو او بنايسته صنايعو شتوالي ځانگړی ارزښت درلود، نو ځکه دافغانستان دتاريخ په دويم ټوک يوناني اوباخترې څپرکي کې اود (گريک او بوديک) بيا يونان او بودايي صنعت په څپرکي کې ورته ځانگړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کيندنو چې په ډيرو بيلابيلو تاريخي، ادبي او هنري برخو کې يې ډير پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر د دنيا په پيل کې دافغانستان او گاونډيو هيوادونو مختلف مکتبونو او سبکونو راځي،

دانوي خيزونه دي چې دهغو په منځ کې د (يونان اوباخترې) او دځانگړي سبک (يونان او کوشاني) څرنگوالي يې د ډيرې پاملرنې وړ دی. دباختر زړې پخوانۍ سيمې اودامو دسيند سيمې دتاريخ دمخه مدنيت او دکيسو اوداستانونو ددورې دبنسټونو له مخې دهخامنشيانو او يونانيانو انځور گړۍ او معمارۍ ته يې لوړتيا ور وبخښله. سکندر ته يوناني افکارو دروم بحر له غاړو څخه دختيځ زړه ته لاره وموندله او ديونانيانو دوه سوه کلن سلطنت دايراني او سيمه ايزې باخترې او يوناني عناصرو سره په گډون او مرکب صنعت (ايران يوناني) او (يونان باخترې) دهندوکش په شمال کې منځ ته راغی، وده يې وکړه او وغورږيده چې ديونان باخترې بنکلي او زړه وړونکې سکې يې پيژندنه او بيلگې دي.

کوشانيانو چې په افغانستان کې ديونانيانوځای ونيو، لکه څنگه چې يې ديوناني ژبې له الفباء څخه دباختر ژبې په ليکنه کې کار اخسته، همدارنگه يې دبيلابيلو نظرياتو دعبادت ځايونو چې دسيمه ايزو بيلابيلو نظرياتو چې اور پرستې او بودائي واکمنو کورنيو دنمانځنې له پاره ترې کار اخستل کيده دودانيو په جوړولو کې يې له يوناني باخترې سبک څخه اغيزمن شوي وو په نتيجه کې ټولې هنري جوړونې، هيکل تراشي، معمارۍ اودنقاشۍ ډير سبکونه منځ ته راغلل چې هغه بايد د (يونان اوکوشاني) يا (کوشاني او باخترې) اوبايواځې کوشاني وبولو.

ديونان اوباختر هنري سبک د (يونان کوشاني) له فرعي سبک سره او دهيواد له هغه پراخوالي سره چې له اکسوس (اموسيند) څخه تر اندوس (سند رود) او گنگا تر حوزې پورې رسیده نور هم پراخوالی وموند.

دډيردقت او پاملرنې ځای دی چې څوکاله دمخه په جمنا (ماتورا) او د (مات) په قريه کې چې ورته نژدې واقع ده، دلوي کوشاني فاتح امپراطور کنيشکا لويه دتيرې مجسمه وموندل شوه او په دې لړ کې يوشمېر غوره مجسمې هم په لاس راغلي.

دامجسمې په ځانگړي توگه توپل شوې وې چې معمولا دلويديځ هنر پيژندونکي يې د (گريک او بوديک) يا (يونان او بودايي) مشهورې مدرسې ته اړوند بولي، مگر په دې نه پوهيدل چې څرنگه داځانگړي سبک په يوناځاپي توگه دجمنا په حوزه کې منځ ته راغی.

په سره کوتل کې دمجمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې
 دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو
 پرده پورته کړه او په یوناخاپي توگه څرگنده شوه چې دلویو کوشانیانو په
 عصر کې یوهنري سبک په دوه لیرې پرتو برخو داموسیند په حوزه او
 دجنا په حوزه کې پرمختیا او پیا وړتیا موندلې ده.
 داسبک همغه د ((یونان او کوشاني)) اویاد کوشاني باختري سبک دی
 چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي څانگه ده او د کوشانیانو په ځانگړي
 توگه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې
 موندلی دی چې دگنگا په حوزه کې د (ماتورا) دمجمو تورپنې او دسره
 کوتل یابغلان سبک چې سرچینه یې دیونان باختري مدرسې اساساتوله
 مخې طرح شوی وه. دگریک اوبودیک مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر
 پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره
 دسوداگری راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره گانه، ملتفت شول چې
 باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په
 مکتب کې ولټوڼي. په حقیقت کې دگریک اوبودیک دمکتب پیلامه
 نوموړي مکتبونه دي چې په ځانگړې توگه یې دبودایي دین خدمت له
 پاره څرگندویي کړې ده او په هغې کې دافغانستان د کوشانیانو او کوشان
 اوباختري سبک مهمه او اساسي ونډه لري.

افغانستان د گریک او بودیک

مجسمه تورني مکتب

هر هغه چا چې د کابل او پېښور د موزیمونو محتویات په غور کتلي دي، په دې پوهیږي چې د دې دواړو موزیمونو د مجسمو او هیکل تراشنو لویه برخه د هنروسبک په لحاظ د گریک او بودیک د هیکل تراشنې د مکتب په نامه یادېږي. لکه څنګه چې څرګندېږي دانوم یو ترکیبي نوم دی چې له دوو ځانګړو عناصرو (گریک) او (بودیک) یا (یونان) او (بودایي) څخه منځ ته راغلي دي.

د گریک او بودیک صنعت لکه څنګه چې یې دنوم او ترکیب او وضعې نه څرګندېږي هغه هنري مکتب دی چې د دوه روحونو د تماس په اثر، د دوه فرهنگونو په جوړښت، د دوه تهذیبونو په ترکیب، د دوه عقیدو په یوځای والي، او په یوټاکلي ځای کې د دوو سلسله یزو افکارو له جریان څخه منځ ته راغلي دي د گریک او بودیک د مکتب روش له داسې صنعت څخه نمایندګی کوي چې هغه ترکیبي دی چې بودایي مذهبي افکار د یوناني هنر له روح سره د یوځای والي په نتیجه کې د افغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زیږیدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منع ته راغلي دي.

ددريمې او څلورمې پيړۍ په اوږدو کې چې سکندر مقدوني ختيځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادو کې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېر جریانونه منع ته راغلل چې دنوو هنري او مذهبي نظریاتو راپیدا کولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) دیوناني روح خپریدل.

(۲) دبودایي دین خپریدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختيځ اولويديځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپیریال اودهند له زړه څخه نژدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي ټول په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخوا کې تاسیس شو، اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریایي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودایي دین له گندهارا نه نیولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري، تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانگړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابلو توگه یو دبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودایي دین دبکتریان سیمه سراسر نیولې او لیک دود او دبودایي هنر روح دگندهارا اود کابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنگ او هنر درلود، دپورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیک دود او هنر په لحاظ دهندی بودایي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړی و په خپل ځان کې یې تحلیل، تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منع ته راوړی دی چې نه هندی و او نه یوناني مگر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده

او همدا مشترکه بڼه ده چې د مسیح له وخت نه دوه پېړۍ دمخه اودوه پېړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (گریک اوبودیک) دمکتب په نامه یادېږي اود بدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پېړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنگونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیدا کولو په مورد کې رېښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی ددېږي پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یواځې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي اوتماس څخه دې دیونوي فرهنگي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیدا کیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی دصورت اوبنکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او داهم څرگنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئی ته نژدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنی نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په گندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني او هندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنگه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هو هغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تراقتباس وروسته یې

دخپل فرهنگ له دود سره يوځاي او له هغې څخه يې نوي فكري او هنري
مکتبونه او مدرسې منځ ته راوړې .

که چيرته هغو زرگونو مجسمو ته چې يواځې په هډه کې کشف شوي
دي، دقت وسې نوپوهيدلی شو چې په يوعبادت ځای کې دزرگونو بنکليو
مجسمو جوړول ديويادوه تنوکار نه دی، په دې کې سلگونواو زرگونو
ماهر و کسانو لاس درلود چې دومره ډيرې دحيرانتيا وړ مجسمې يې منځ
ته راوړي دي .

په هر حال دگريک اوبودينک مدرسه يا ديونان بودايي مکتب دپخواني
افغانستان دهیکل جوړونې اوهیکل تراشنې هنري مکتب دی چې دوه
پيرې دمخه ترميلاد اودوه پيرې وروسته تر مسيح يې دهندو کش په دواړو
خواوو کې رواج او پرمختگ درلود چې تر اوسه يې دکميت او کيفيت په
لحاظ دهې له سترې غونډې نه نښې نښانې په لاس راځي .

۱۳۳۷-۴-۱۵

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

څښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځای کې کیندنې اوڅیرنې ادامه لري، هغه څوک چې په افغانستان کې دلرغون پیژندنې دڅیرنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کې څومره پلټنې وشوې نو په ځانگړي توگه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنگه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی ځکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولایت دپلخمرې جنوب لویديځ خواته په ۱۷ کیلومتري کې چې کومه سیمه واقع ده دهن غوري یې بولي او هلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) گاه له نورو ابادیو سره یوځای په مفصله توگه کشف کړای شوه او دپلټنولرې یې لادوام لري.

پدې کې شک نشته چې د ۷ کالو په اوږدو کې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې راډیخوا شوي او د ابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او د حیواناتو دمجموعو توتې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼا اچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړې ځای دی چې هلته دکتیبو یا ډبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړی ډبر لیک وموندل شو هغه د ډبرو په څښتو لیکنې دي چې یوه یادوه دانې یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې د کیندلو کار پیل شي دغونډۍ دلمنې دپای په برخه کې دسړک نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه څښتو دلرغون پیژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه څښتې نورې هم په لاس راغلي چې
مجموعاً اووه څښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو څښتو چې په
يوناني ليک دود پرې (توري) ليکل شوي دي دسره کوتل دکيندلو
عجائب تشکيلوي.

دهرې څښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنگه چې دڅښتو
اصلي ترتيب گډ وې شوی دی نو ځکه يې اصلي شميره هم نه څرگنديږي
چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو يې فعلاً لوستل معطل دي او
دحروفو دڅرنگوالي او يا نورو مطالعاتو کار په دې باره
کې ځنډيدلی دی.

په سره کوتل کې دويم ډبر ليک ديواهکي جنس ډبرې په تخته باندې
ديوشمير حروفو څخه عبارت دی چې رنگ يې سپين زير ته نژدې دی او
داډبره ددې اورتون داور له ځانگړې کوتې څخه په لاس راغلي ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه لږه توپل شوې څرگنديږي او دافرضي
پايې يې درلودې او لکه څنگه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته
شوی، نو ځکه يې توپلي ځايونه څرگنديږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه
هم اووه توري کيندل شوي دي. اوداډبر ليک ناتمام پاتې شوی دی،
اونابشپړ تيایې له دې څخه څرگنديږي چې دکيندل شوو تورو په امتداد
دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرگنديږي اوکيندونکي يا
حکاک دحک کولو يا کيندلو له پاره وخت نه دی پيدا کړی.

دسرخ کوتل دريم ډبر ليک دداسې يوې ډبرې په مخ ليک دی چې
دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر
دډبرو څښتوته او هغه تخته کاني ته چې وړاندې يې يادونه وشوه په مفصله
توگه ليکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه يې درې کرښې کيږي.

موسيو کوريل دفرانسې دکيندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره
کوتل کې دکيندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرگندونه
کوي او وايي چې دډبر ليک ټول توري يوناني دي، مگر له کومې ژبې څخه
چې کار اخستل شوي هم يوناني ده او هم دباختر يوه سيمه ايزه ژبه ده چې
هغې ته کولای شو (کوشاني) اوياهم تخاري ژبه ووايو.

دنوموړي څيړونکي دنظر له مخې دډبر ليک ددرې کرښو له جملې
څخه دريمه کرښه يې يوناني ده او په هغې کې په څرگنده ديواسم خاص

تشخيص شوی په لاندې بڼه به يې تلفظ کړو دا خاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول يې تعبير او ترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه څرگنديږي چې د (پالامد) په نامه يوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې يې کوم ماموریت درلود، لکه ناظم، ناظر او ياهم متولي باشي چې د معمارۍ کارونو يې تر پاملرنې لاندې تر سره کيدل. له دې ډبر ليک څخه څرگنديږي چې يونانيانو د کوشانيانو تر وخت پورې هم په ځينو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نورو کړنو ژبه دباختر دناڅرگندي نيتې سيمه ايزه ژبه ده چې سمدلاسه يې (کوشاني ژبه) گڼلې شو او کولای شو چې دتخاری په نامه يې هم ياده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې د مسيحي په لومړۍ پيړۍ کې دبغلان په سيمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر ليک ډير لوی او په مفصله توگه په يوې لويې هوارې ډبرې ليک شوی چې اوږدوالی يې يو متر او شل سانتي عرض يې ۸۰ سانتي دی او دکړنو شميره يې ۲۵ او په هره کړنه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، دا ډبر ليک چې له سره کوتل څخه وروستی راوېستل شوی ډبر ليک دی ۱۱ مياشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانيانو دعصر په يوناني حروفو ليکل شوی دی ددې ډبر ليک ژبه او هويت تراوسه معلوم شوی نه دی، مگر ډير باور لري چې ددې ليک هم ددریم ډبر ليک دوروستیودوه کړنو په څير سيمه ايزه کوشاني يا تخاری ژبه وي، يعنې يوه دباختر يا بغلان سيمه ايزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنيشکا) دنامه پکې دوه ځله يادونه شوې ده.

ددې ډبر ليک له موندل کيدو راوروسته ژب پيژندونکي او ختيځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترگې په لار يو چې په حل به يې بريالي شي او هر کله چې يې د ژباړنې متن خپور شي دابه دافغانستان د فرهنگ او ادب په تاريخ کې ديوې نوې صفحې زياتوالی وي.

افغانستان درو حانیونو له خوا په

چین کې د بودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې د بودایي دین تاریخ په کتاب کې د دې هیواد د بودایي علماوو تبلیغ او فعالیت د چین په خاوره کې یوه لویه او خلیدونکې صفحه نیولې ده.

دا صفحه نظر له لیکنې رابطې، د دین او فرهنگ په خپریدلو، د هنر او څرنګوالي له نظره او د چین، افغانستان ترمنځ د کلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ما پخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له مور نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شک نشته چې په هندوستان کې بودایي دین د شپږمې م ز پیرې په اوږدو کې څرګند شو او د موریاکورنۍ په وخت او په ځانګړې توګه داشوکا په زمانه کې د هندي مبلغینو له خوا د افغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسېمې پورې خپور شو او چهل زینې سره نژدې داشوکا د ډبر لیک کشف د انظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

وروسته دغه دين څه د پاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره د بودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وگرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت او پراخوالی وموند.

لکه څرنگه چې د افغانستان لويو کوشانيانو دخپلې خاورې د پراخوالي لپاره په سنگيانگ، طورفان اوختن کې د پاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنگه يې د بودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، د بودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به د افغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل او مرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دکوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصى شرقي لورته او همدارنگه شمال لور ته دمنگوليا په لور وړاندې لاړل او د بودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پانې وارول شې نوديو شمېر بودايي عالمانو او پوهانو له نومونو سره به چې هغه دگندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي، مخامخ شو چې په خانگري توگه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنگيانگ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې ترسره کړي دي.

دچين پخوانی کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينايي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پيرۍ منځنۍ وخت بنسټي داروايات په دې باوري دي چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالی شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له خانه سره چين ته يوړلې، کله چې دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودايي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنگه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان او گاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو څکه تصميم ونيول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول يوتن يې (گوبهارانا) نومیده چې اصلا دگندهارا اوسيدونکی و.

دلومړۍ پيرۍ په پای او ددويمې پيرۍ په اوږدو کې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډير شمېر به ورتلل، تاريخي منابع شهادت ورکوي چې په چين کې دمبغلينو فعاليت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې يوبل تن چينائي امپراطور (تسن) نه يواځې بودايي دين ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال يې دبودايي دين درسميت په هکله په چين کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دگندهارا اوکاپيسا دعلماو ډير فعاليت څرگنديده. دافغانستان روحانيونو نه يواځې دبودايي دين دخپريدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو يا عبادت ځايونو په جوړولو کې يې هم ډيره برخه اخيستله او په چين کې يې دمذهبي اثارو ترجمې اوخپريدلو په برخه کې ډيرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چينائي ماخذونو کې ددې اباديو اوددې ترجمو خاطرې دليدلو وړ دي.

۱۳۳۹ - ۱ - ۱۹

خروشتي ليک دود

تر کومه ځايه چې د پخواني افغانستان د ادب او فرهنگ په تاريخ کې څيرنه ترسره شوې څرنگه چې په لهجو او ژبو کې (چې ډيره برخه يې هند او اروپايي او هند اريايي او همدارنگه هند او ارياني ده) ډير نبت موجود و، نو ډير ليکدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپيريال کې نسبتاً لږه څيرنه او مطالعه شوې ده.

په دې کې شک نشته چې په لرغوني افغانستان کې د ليکدود ژوره او عمومي مطالعه دهيواد د ټولو جغرافيايي ساحو له لټون سره لارم او ملزوم ده ترڅو چې يوشمېر اثار که هغه د ځمکې پر مخ وي او يا ځمکې لاندې وموندل شي او دا يو وروستنی او اوږد کار دی چې دوخت په تيريدلو به انکشاف وکړي، لکه چې په دې وروستيو کلونو کې د کشف شويو ډبر ليکونو ډيرې خبرې مو تر غوږ کيږي او هيله لرو چې دلرغون پيژندونکيو دا علمي هڅې چې په تاريخي او ادبي برخه کې يې ترسره کوي، ډير برياليتوب يې په برخه شي.

يوله هغوليکدودو څخه چې له اسلام دمخه دورو کې يې رواج درلود (خروشتي) ليک دود دی چې د دريمې ز پيړۍ له نيمايي څخه تر څلورمې او پينځمې پيړۍ پورې يې ۷-۸ سوه کاله دوام کړی دی.

معمولا پوهان په دې عقیده دي چې د (خروشتي) ليك دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه يوبل ليكدود و چې د پيدا كيدو او تحول د څرنگوالي شرح يې د (سومريانو) دلومري عصر ميخي ليكدود ۳۵۰۰ دمخه تر ميلاده او هغه بدلون چې پكې فنيقانو، كلدانيانو او اشوريانو منځ ته راوړي دايوه بيله موضوع ده چې كار پرې نه لرو او دارتباط له مخې همدومره بايد ووايو چې (ارامي) ليكدود ۷ يا ۸/۹ سوه كاله دمخه تر ميلاد ختيځ اولويديځ يعني ايران او هند له خوادافغانستان خاورې ته راننوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ايران، افغانستان او هند كې چې كوم ليكدودونه دود شوي دي مبداء يې همغه ارامي ليكدود دی، يوبله عقیده هم شته چې (ارامي) ليكدود له ۴-۵ م ز پيرې راپه دې خوا دهغه عصر له منشيانو سره چې يې يهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زمور په هيواد كې رواج موندلی دی.

په هر حال سمه خبره داده ارامي ليكدود چېد هخامنشي عصر ديوان او رسمي دفترونو ته يې لاره وموندله او عام شو په افغانستان كې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط كې يو څه بدلونونه راوستل او په نتيجه كې ددريمې م ز پيرې په نيمايي كې يونوي رسم الخط منځ ته راغی. لكه څرنگه چې د ((خروشتي)) ليكدود مبداء او د پيدا كيدلو ځای افغانستان و او دلومري ځل لپاره ددې ليكدود نمونې له افغانستان څخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو كې د ((اريائي رسم الخط)) ((باختر اوبالي)) ((باختر او هندي)) ((گندهاري)) شمال لويديځ رسم الخط او دخروشتي په نومونو يې شهرت پيدا كړ اوبالاخره دپوهانو او ژب پيژندونكيو په منځ كې د ((خروشتي)) په نامه مشهور شو او په علمي حلقو كې دگندهارا په نامه ډير بڼه شهرت لري.

خروشتي ليكدود د ((ارامي)) په څېر له بڼې خوا څخه چېپې ته ليكل كيږي دهغې علت دحروفو نيماگرتيا وه. خروشتي ليكدود په علمي طبقو كې چندان دود نه و، بلكې په ديوان اودفترونو كې دكسب گرو، سوداگرو او عامو خلكو ترمنځ ډير دود و، همدارنگه په اوقافو او دقبرونو په كاپو به استعماليده، وړاندې مووويل چې دخروشتي ليكدود لومړنۍ نمونې په افغانستان كې تر لاسه شوي دي او معمولا دپياوړتيا او پراختيا ساحه يې

دهندوکش جنوبي برخه اوډیره اندازه دجنوب ختيځ سيمه او تر ټولو ډير په ختيځ کې دگندهارا سيمي ته متناسبه ده.

همدارنگه يې شواهد د نوموړو غرونو شمالي او جنوبي برخو دلړيو له استوپو اوله هډې، بگرام، جلال اباد، بلخ، باميان اووردگو څخه موندل شويدي.

خروشتي ليكدود تر ميلاد دمخه په دريمه پيړۍ کې منځ ته راغی اوپه پېنځمه مسيحي پيړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب يې اووه سوه اوډير تر ډيره اته سوه کاله دوام وکړ. يواځنی واکمن چې له خروشتي ليكدود څخه يې په خپله سکه کې کار اخستی دی يونان باختري پاچا ((دمتريوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختري څخه دهندوکش جنوب پلوته يې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځايه يې دواکمنۍ لمن تر گندهارا او بيابې له هغه ځايه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه يې ددې ليكدود درواج اړتيا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر يومخ يوناني ژبه او ليكدود اوپر بل مخ يې خروشتي ليک دود استعمال کړی دی، طبيعي خبره ده چې سيمه ايز ليكدود معمول او دختيز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئیاتو کې ورداخل شي هغه يې د (پراکريت) په نامه ياد کړی دی چې دپيژندگلوی صحيح ټاکنه يې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دننه اصلي مقصد دخروشتي ليكدود په چاپيريال کې بحث کول دي او داسې معلوميږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هويت او نوم او نښان خلکو ته لابنه معرفي کړي علاوه پر يوناني ليكدود دافغانستان له سيمه ايز ليكدود څخه يې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا يې دلومړي ځل له پاره خروشتي ليكدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډيرو يوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنيو او ترڅنگک يې لويو کوشانشاهانو لکه فنيرسينو، کنيشکا او هوویشکا هم همدا رويه او لاره تعقيب کړه دخروشتي ليكدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مگر ډير يې داسې گڼي چې دختن ډبر ليک اصلا په گندهارا کې ليکل شوی او وروسته له هغې هلته ليرډول شوی دی.

دخروشتي ليكدود اثار اوډبر ليکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قريبي، هډې او دوردگو له ((خوات))، جلال اباد، بگرام، باميان او بلخ

څخه په لاس راغلي دي چې دموندنې شرح او دليکنې موضوع يې
ځانگړې مطالعه غواړي.

له دې سره سره خروشتي ليكدود پر ډبرو، فلزي لوبنو، پرسكو پر
ختينو لوبنو، پر پوستكو اونورو شيانو دپاسه ليدل كيږي. پرفلزي
لوبنو د حروفو د ليكلو اصول عموماً د نقطو د تسلسل په بڼه ليدل كيږي. پر
فلزي لوبنو معمولاً ليکنې يې په کرکيچ ياد دورمي د قلم په واسطه او يا هم
دلرگي په قلم په تور رنگ شوي دي.

خروشتي ليكدود دخپلو اتوپيرو په عمر کې دافغانستان په فرهنگ ،
ادب او تاريخ کې مهمه ونډه درلودلې ده او ژورې مطالعې ايجابوي ،
اودهيواد د ادبي تاريخ دپراوونو په روښانولو کې هيره په زړه پورې موضوع
شمېرل كيږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) يا (راجاگریه)

بلخ دتاریخ په اوږدو کې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لرلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتکل په لفافو کې، شاعرانه خیالاتو او خیالي داستاني تصوراتو کې نغبتی او په ډول ډول نومونو اوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادگار او دیو عصر ته ذیب ژبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوی صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یاد شوی دی. دبشر دپخواني روزگار او پخواني وخت درک پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څېر شغلې وهي. اریایان دخپل روزگار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او «بلهیکا» یې دخپل ژوندانه لومړۍ زانگو جوړه کړه (موجي دیگر) له همدغو آریایانو څخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکي او بزگرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه وریول،

هخامنشیانو چې دلومړۍ اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارگاد) کې کیښود، دښار یې په خپلو ډبر لیکونو کې د (باخترش)

په نامه ياداوه او يونانيانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکتر) او (بکتر) په نامه وبالله .

که له يوې خواداينار په پخوانيو ژبو (ويدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونو ياد شوی له بلې خوا په منځنيو ايراني ژبو په لوي او بله يې له پيريو را په دې خوا هيره شوې (بلخي) چې تازه راڅرگند شوې ده (باخل) يا (بخل) او (بهل) يادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسيدونکيو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظريه په اسانۍ سره څرگندوی .

زمونږ بلخ د تاريخي اودخيالي بنا په يو شمېر صفتونو لکه ((بلخ گزين)) ((بلخ الحسن)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود ((باميك)) کلمه چې په پهلوي ادبياتو کې يې يادونه شوې ده د ځليدونکي، له نوره ډک او پرک وهونکي معنا لري .

د بلخ د بنا يو صفت (شاه واران) دی چې د ادبي لغوي ترجمي له مخې يې (شاه واران) يا (شاهوار) يا (شهور) هم ليکلی شو. او په اسانه توگه هغه د (لايق شاه) او (سراوار شاه) په بڼه ژباړلی شو مگر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه بايد د شهر کوچک شاه يعنې (د شاه وړوکی بنا) يا شهر کوچک شاهي (د شاهي وړوکی بنا) وژباړو .

د (شاه واران) اصطلاح د اسلامي دورو د دري ژبې د ادبياتو په تاريخ کې راغلې ده او که چيرته داوي چې په اصلي او واقعي توگه يې پيدا يښت ومومو، نو بايد د بودايي دورو فرهنگ او ادب ته مراجعه وکړو .

کله چې داومي پيرۍ منځنيو کلونو کې چينايي کتونکي (هيوان - تسنگ) د جيحون له رود نه تيريده دلويديز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ يې يوه برخه وه واکمني درلوده او مرکزي يې کندز يا (کهندز) و چې په چينايي لهجه (هو) باندې ياد شوی. ځکه چې ترک چيني خان د کندز واکمني د (تاتو) په نامه او د (شهبه) په صفت ياده کړې ده چې مقصد يې د (شاه) کلمه ده چې د ادخپرنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزاده يې په سيمه ايزه ژبه کې (تاتوشه) باله .

په کندز کې د چيني کتونکي داوسيدلو پر مهال د حرم دننه تحريکات چې ختيځ يې بيلگې ډيرې په خاطر کې لري، ترکي شهزاده نومول کيږي او بل شهزاده يې په ځاي واکمن کيږي او بيا هغه وخت له چيني کتونکي نه غوښتنه

کوي چي د (راجاگريه) يعني د "شاهي وړو کي بنار" ليدلوته ولاړ شي دا وړو کي شاهي بنار او دا (راجاگريه) همغه د بلخ بنار و چي د علماوو او بودايي عبادت ځايونو په لرلو د بودايي دين د پلويانو په وړاندې د يو مقدس ځای حيثيت پيدا کړی و او تر دې حده د ټولو په نظر کې بڼا غلی و چي د کندز شهزاده نه غوښتل چي چيني کتونکي دهغه ځای د کتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې د بلخ بنار بڼې پر تمينې ودانۍ او په سلگونو عالمان او پوهان درلودل چي دشهرت گنگوسيويې د اسمان فضا نيولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خود عبادت ځايونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاگريه" (شاهي ورکوتی بنار) او داسې نور ډير صفتونه د اسلامي دورو په تاريخ او ادبياتو کې منعکس شوي دي، لکه څنگه چي موليديل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه ځلا کړې ده او په حقيقت کې د پراگريت په دري ژبه د دوه کلمو ترجمه ده چي په هغې کې د (شاه) کلمه د (راجا) په ځای اود (واران) يا (وار) کلمه د (گريه) په ځای راغلي ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" د احاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د (شاه واران) په ترکيبي کلمه کې د (شاو بهاره) آهنگ هم اورو چي د شاهي معبد يا عبادت ځای معنا ورکوي.

نوبهار معبد (عبادت ځای)

یا - ناواویهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزرنښتۍ دورې تاريخ کې دنوبهار معبد ډير مشهور عبادت ځای دی. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ، دغربي ، پهلوي او دسانسکریت په ژبو کې ليدل شوی دی. او دا ټول ماخذونه ترې په يو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردو کې ترې يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولولیکوالو يې له دقيقې بلخي څخه راوړونسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو او افغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځای تعلق له زردښتي يا (مزدیسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځای له آتش پرستۍ دين سره کومه رابطه او اړیکې نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډير مشهور بودايي معبد يا عبادت ځای و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او گاونډيو هيوادونو لکه چين ، هند او ايران کې ډير شهرت لاره. همدا راز چيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شک نشته لکه څنگه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد يا عبادت ځای به يې (نوی معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد ړنگ او په کنډواله بدل شو دخلکو له خولې ونه لوېده خو په دې هېڅ نه پوهېږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټگر څوک و؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چيني گرځنده هیوان تسنگ بلخ ته راغی دخپل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. باید پام وکړو چې چينائي گرځنده هیوان تسنگ یو دقیق او باریک بین سړی و او دا یواځینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځای نوم یې صحیح راخستی اوسم یې لیکلی دی چې هغه عبارت دی له (ناوویهاره) څخه، چې لومړی کلمه یې (ناوا) یعنی (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودايي عبادت ځای ته وايي او هغې کلمې ته پر بله بڼه (سنگهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنگ او یوتن بل بودايي دین راهب (ئي - تسنگ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودايي معبد دبودايي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقي دپلویانو په (سر اوسنی وادن) پورې اړه درلوده او دا یواځینی معبد و چې ددې طریقي پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت به یې معمولاً پوهانو او مفکرو علماو ته کاوه حال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یوه قیمتي مجسمه اودهغه څو یادگارونه وو، لکه دهغه غاښ، داوبو لوبښي او جارو، داقیمتي یادگارونه چې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یې دلیرو لیرو ځایونو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محافظینو ته لویه گټه وراوښتله.

په دې کې شك نشته چې په عربي اوفارسي ماخذونوکې د (نوبهار) له نامه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنگه چې یې معبد داتش پرستی عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دموید او موبدان ورته او پاتې شونې گڼلي دي حال داچې دلته هم بیلابیلې نظریې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمک) دکلمې ریښه د (نواکرمیکا) په کلمه کې گوري او لیکي چې له (نواکریکا) څخه مقصد دیوې لوبې دندې و چې دشاهي دلویې ودانۍ څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) به په یوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوبښي کې شوې ده چې دکیشکا نوم پرې لیکل شوی او دپېښور له معبد یا عبادت ځای څخه کشف شوی دی په دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیاتو په فرهنگ کې شهرت لري او پاتې پایڅوړ یې په اسلامي دوره دبغداد دخلیفه گانو پړوخت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودايي دورو په وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسني اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووايو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمک) او (کرمک) کلمې چندان لري والي نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودايي مزدک څکه چې په عربي متون کې دگنبدې یادونه شوې ده چې دبودايي استوېې پر نظر انځورېږي.

دنوبهار په معبد کې لويه گنبده داحاطې په منځ کې ليدل کېږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپيره يې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعريف داتشکدي له تعريف سره هيڅ برابری نه خوري، نو لکه څنگه چې دبودايي گرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې يو کوچنی شک هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودايي دی او يو شمير راهبانو علماوو او روحانيونو دمعبد چارچاپيره داوسيدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعايداتو جمع واري اودبودايي آثارو محافظه دهمغو متواليانو پر غاړه وه چې دبزمکيانودکورنۍ غړي وو.

په دې ټول پوهیږو چې دبلخ دديوالونو جنوب پلو ته لويه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (دربهار) ياد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له يوې خلا څخه تر موږ رارسيدلې ده ډير ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ځايگي رابنيي او له نيکه مرغه د همدې دروازې ترڅنگ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې يوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وايي. چې وروسته دموسيو فوشه له ډيرو هڅو څخه وپيژندل شوې چې ديوې بودايي استوېې بڼه يې لرله او دهغې پر اساس ويلای شو چې اقلأ دنوبهار ددروازې ترڅنگ ديوې لويې بودايي استوېې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډير احتمال لري چې همدغه استوېې همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالويه استوېې درې پوړونه لري چې دمربع په بڼه يو دبل دپاسه دي او ددې درې واړوپوړونو اضلاعو ته دپايو اوستنو قطارونه ليدل کيدل او ددریم پوړ دپاسه داستوېې لوړه گنبده جوړه کړای شوې وه، دالويې استوېې خپلو څلورو خواوو ته څلور لويې زینې لري چې پاتکويې داستوېې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

دبلخ نوبهار ياناواويهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې د آریایانو د لومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخزونو او په ټولو لهجو او ژبو کې شهرت لاره او لري يې، همدې بلخ یومشهور معبد یا عبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا (ناواويهارا) په نامه یادیده چې د شهرت آوازه يې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې يې انعکاس شوی و او د دنیا د بودايي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به يې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې د سانسکرت بڼه يې (ناوا) او (واويهارا) ده چې لومړی (نو) یعنی نوی او دویم معبد یعنی عبادت ځای معنا لري، او ترکیبي مفهوم يې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کېږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله او دبلخ دسترې کلا یوه دروازه د نوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې د نوبهار دروازه او لوی کمال يې د حصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار د تاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه د جغرافیایي موقعیت او مذهبي رسوماتو او ادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې د تشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې د بودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې د لومړۍ پيرۍ په پای او د دويمې مسيحي پيرۍ په پيل کې شروع شوې ده. نوسمد لاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځای پرېږدو او (نوبهار) د بودايي معبد يا عبادت ځای په توگه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زور او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلي نه شي چې د بلخ بودايي پخوانی اونوی معبد يا عبادت ځای په کوم عصر او وخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده دا څرگنده ده چې د بلخ (نوبهار) د افغانستان د کوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (د لومړۍ پيرۍ په پای او د دويمې مسيحي پيرۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې د بلخ يو معبد يا عبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه ياد کړی دی هغه چينائي گرځنده هیوان تسنگ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيرېږي.

نوبهار يوه لويه عبادتگاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجري بودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او د بلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې د بو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و. داوومې ميلادي پيرۍ په لومړي نيمايي کې د دې علماوو سر حلقه (پراجناکارا) نومیده چې د مشهور چينائي گرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و او د هغه په افغانستان د پاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

د بلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه د دې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، د بودا غاښ لويه مجسمه او جاړو يې په معبد يا عبادت ځای کې ايښودل شوي وو د دنيا له لريولريو ځايونو څخه به د بودايي دين پلويان او کتونکي هر کال هلته د زيارت له پاره ورتلل. پاتې دې نه وي چې په سانسگرېټ کې ټولو بودايي معابدو يا عبادت ځايونو ته سنگهارمه ويل کيدل او دا کلمه د بلخ د معبد له پاره په ځانگړي توگه هم استعمال شوې ده، يو بل چينائي گرځندوی چې تسنگ نومیده وائي چې د بلخ د نوبهار معبد يا عبادت ځای د يوې طريقې متعلق د (خلاصون ور لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې د بودايي دين پلويان په عمومي توگه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يو د خلاصون دلويې لارې پلويان او بل د خلاصون دورو کې لارې پلويان.

موږ ټول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې د بلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر یو چې د بغداد دخلافت په دربار کې یې د وزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره بڼه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً د بلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی د برمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا د بلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه اوستره دنده وه.

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد د علماوو او پوهانو دروزني مرکز شمیرل کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنگي تاریخ کې ډیر مهم نقش لوبولی دی.

دورینمو لار او دهغې په اوردو

کې دافغانستان دریخ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحيواناتو په واسطه کيدل چې د (مدیترانې) يا سپينې بحيرې ختيزو خواو دچين ترمنځ (داسيا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ویلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سیندونو کې له خطرونو څخه خالي نه وو، خوبيا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعیت له لاسه ورنکړ. هغه چا چې دیونان اوبکتریان یا باختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني یوتن سوداگر ماتسن تي تیانوس نومېد، دغه سوداگر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او بنارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دورینمو د پېرو پلور (سوداگری) موضوع وه ځکه چې نوموړي سوداگر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډیره هڅه یې کوله چې د وروینمو د تولید له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قائمه کړي چې هلته درنگولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې یوه له بلې لرې پرتې وې ځکه چې هغه وخت دورینمو مهم تولیدي مرکز ختيز ترکستان یا دسنگیانګ سیمه وه چې په هغه وخت کې یې هغه ځای ته (سیرند) یعنی هند او چین ته دنژدېوالي په علت یې (هندوچین) وې چې پرته له هند او چین څخه مشهور و او په هغه وخت کې دورینمو د تولید مشهور بنارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وو.

ورینمو او وریبنمین توکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډیر رانیونکي درلودل او پرلار دبیلا بیلو هیودانو تجارتانو لکه د شام، پارت او نورو له اخیستلو او حمل ونقله ډیره گټه ترلاسه کړه اوداوبنانو لوی لوی کاروانونه دکاشغر او ختن او همدا راز ترشامي بنارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دورينمو پر لار واقع وي له لويديځ څخه تر ختيځ پورې عبارت وي له هر اپوليس (د فرات په غاړه يو ښار و) اوس ، سيبې ، هکتبان چې پکې پلورنه او پيرو د نه کيده . افغانستان دورينمو له خاطره يو ځانگړی شهرت او خاص موقعيت درلود او د سوداگرو د مال له نظره يې له ترانزيت نه ډيره گټه اخيستله . لکه څرنګه چې دلارې په منځنۍ برخه کې واقع و او په دې سيمه کې لاره د شمال پر لور تر ماوراء نهر او مروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نيميدله ، نو ځکه يې ترانزيتي گټه ډيره زياته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې يوه نقطه کې پروت و ، چې د هندي يا جنوبي شاخ او شاخ يا چيني هغوي دواړو دورينمو لارې هملته يوځای شوې وې او يو تر بله يې اړيکې پيدا کړي وو او د (بخدي) اوبنان چې د دوه کوپونو (مورو) لرونکي وو او شهرت يې په ټوله نړۍ کې خپور دی دورينمو په کاروانونو کې يې مهمه ونډه ترسره کوله او دچين له بيلابيلو برخو څخه حتی له پيکن څخه ددې اوبنانو دپخې خټې مجسمې په لاس راغلي دي .

پرته له ورينمو څخه چې د ترانزيت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي او د آسيا لويديزو سيمو ته ليرې ډول شوي يوشمير نور معدني ، نباتي او حيواني محصولات هم وو لکه لاجورد ، عقيق ، وړۍ ، غالی او وچه ميوه دهيواد له داخل څخه او ديو شمير سوداگرو مال لکه پنبه ، خوشبويه نباتي مواد ، نيل او نور دهند له خاورې څخه داسيا لويديزو سيمو ته رسيدل چې له هغه ځايه رومي او يوناني سوداگرو دروم دامپراطورۍ له سيمو څخه وړل دورينمو لاره چې په نړيواله سطحه شهرت لري ستر سره د کاروانونو لاره ده چې تقريباً داسيا دوه برابره برخه يې نيولې وه او د تجارتي گټو دلرلو په خاطر دلويو هيوادونو لکه چين ، کوشاني پاچاهانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ يې دارتباط عامل شميرلی شو .

ایاتکار زریران یا ددقیقی بلخي

دشاهنامي منبع

افغانستان د آسیا په څلور لاري کې مدنیت لرونکې او مدنیت روزونکې خاوره ده چې د علمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلو دمخه خلکو د ژوند او اوسیدلو نښې نښانې دارغندا او په سېمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندو کش په غارو یا لویو سمخو کې چې د (ایبک) سیمې ته نژدې دی، بریالي شوي یو، چې د حجرو د لومړیو دورو د ژوند آثار پیدا کړو چې پر زرگونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې د شهادت په توګه یې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې د سپرنو دهخوچارې د پخوانیو د ژوند د سوابقو لمنه پراخوي او په دې هیواد کې له تیارو پرده پورته کوي، یوشمېر داستانونه، کیسې او اسطوري هم لرو چې له زرگونو کلونو راهیسې سینه پرسینه خوندي شوی دی او د هرې ورځې په تیریدلو د پخوانیو پر ژوند او دهغو په تاریخي پېښو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ یوشمېر هیوادونه او یوشمېر بشري ټولني د دوه ډوله تاریخ لرونکي دي: یو واقعي تاریخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اریائي باختري ټولنه چې په ایران او هند کې اوسیدلې چې د (هند او ایرانی) په صفت هم پیژندل شوي ده، ددې دوه ډوله تاریخ لرونکې ده، په ډیرو مواردو کې یې اسطوره یې تاریخ ډیر قوت لري او دهغه ډیره برخه دارزمي ادبیات او حماسې تشکیلوي.

شاهنامي، داستاني کيسې او اسطوري چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوا مشهورې او مروجې دي دا د اسطوره يي تاريخ د بده ايتوب دليل دی چې حماسياتو د منبع او زړو کارنامو په توگه يې وروستی دور تدریق کړی دی.

په افغانستان کې د شاهنامي د ليکنې په لړ کې يوه هم د دقيقې بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې مور ته رارسيدلي او داکار د شاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، د دې شاهنامې اصلي او پخوانی منبع تر ډيره وخته ناخرگنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته د باختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوي.

د پهلوي ساساني ادبي آثار او په جمله کې د (اياتکار زريران) يا (قکار زريران) په نامه کتاب موجود دی چې په پهلوي ساساني ژبه د زيږدې پر شپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستيو وختو پورې هغه د يوې منثورې رسالې په حيث کاریده.

يوشمير باختري ژبيژندونکيو لکه (پلياردو) ايطالوي او (گايگر) الماني له ډيرو کلونو دنوموړي اثر په نثر شکمن وو، او حتی د ځينو کلماتو او آهنگ له مخې يې دا اثر منشور باله تر دې پورې چې پروفيسر بن ونیست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منشور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی د پهلوي ساساني ژبې له پيدا يښت نه دمخه په (پرشوي) يا پهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او د يو ډير پخوانی زيب اوزينت وړکولو وروسته د ساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توگه تغيير ورکړی دی. (اياتکار زريران) يا (اياتکار زريران) چې په فارسي دري کې ورته (يادگار زير) ويلى شو يوه حماسي رساله او يوه جنگ نامه ده چې کشتاسپه د بلخ د پاچا او دهغه دورور (زير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې درزمي عملياتو او جنگونو د شرح په بڼه سندريز کړی اوليکلی دی.

ټول پوهيږو چې د بلخ د پاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنگونه له تورانيانو او په ځانگړې توگه (ارجاسپه) سره ايران د پخوانۍ حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنگ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو اريايانو ترمنځ چې څه موده يې په بکترين کې استوگنه دلورده او دهغو اريايانو ترمنځ چې دامو سيند شمال لورته کډوال وو. يوشمير خلکو دې جگړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال "زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يگانه پرستي اعلان کړه نو په ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

په خپروولو کې ډیرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمخ جگړې وښتې، کله چې دا جگړې د (آریا) او (توریا) سپین پوستو او تور پوستو ترمخ وښتې دا په حقیقت کې ددوه مدني او غیر مدني ټولنو ترمخ وې چې دواړه زیایان او یوه ډله دآمو سیند په یوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنگي داستانونو یو تن پهلوان (زریر) دبلخ دبادشاه گشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنگي کارنامې د(یادگار زریر) یا (یاتکار زریران) په نامه منل شوي، اودبلخیانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکیو غوږونو ته رسوي "مسترونست" یو تن ختیخ پیژندونکی، (باتکار زریر) د (گشتاسپه شهنامه) یا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زریر نامه) هم وايي.

ددقیقې گشتاسپ نامه چې یو زر بیتونه یې ترموږ رارسیدلي دي له (یاتکارزریران) په حماسي روح درلودلو او یو شمیر مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپیر نلري بلکه دواړه یوڅیز دي او داوېستایي ادب لرغونتیا او تکرار یې په وروستیو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرگندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بڼه لري چې لومړۍ منبع او حتی راتلونکیو ته الهام پکې گڼل کیده.

بلخي شاعر دقیقې هر رنگ چې و که په (مستقیم ډول یا په څه بله واسطه) له (یادتکارزریران) څخه یې گټه اخستې ده، اودهغه په دري دیوزر بیتونو دحماسي خاطر و انعکاس د ((زریرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدي پېړۍ موجود و تر غوږو کېږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلوپه حدودو کې او دواړه اثارو نه په بیلابیلو ژبو کې سندریز شوی دی، همداراز په یقین سره ویلای شو چې دواړه اثار یوشی وو او یو شمیر حماسي خاطرې په ځانگړې بڼه چې ددې خاورې دنيکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له یونه بل ته لیږدیدیلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

نیسا

یوله ودانو بنارونو څخه اویاهم یو ستر کلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) دی چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې دسکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړې، دې بنار هغه مهال هم شهرت درلود، او ډیر شهرت یې دهغه ځای دانگورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطورو کې ویل کیده چې "دیونیزوس" دانگورو او شرابو ځانگړي خدای ددې بنار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی و. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا دشرابو ځانگړی خدای ددې بنار اوسیدونکی، دنیسا دځانگړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنگه چې دتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دبنار نوم و، او هغه یې دنیسا دبنار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی و.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) بنار ختیځ ته دیونانیانو له راتللو څخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور و او دیونانیانو دمشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانگړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې بنار اوسیدونکی و.

ددې ښار دموقعيت په اړه ډيرې خبرې شوي دي دهغو تاريخي پيښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوی دی داسې اټکل کيږي چې نوموړی ښار بايد دافغانستان په نيمه ختيزه خوا او يايې که په صحيح توگه ووايو دکابل رود دسينمې ختيځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ يې بايد لټون وشي.

يوه له تاريخي پيښو څخه چې دښار يې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سيمه دتيريدلو په مهال يې دنيسا دښار له ريس "اکوفيس" سره ملاقات شوی و.

نوموړی ريس له سکندر څخه هيله وکړه چې د "بگوش" ديوناني ځانگړي خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادی ته دې په درته سترگه وکتل شي او دهغوی په چاروکې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوپراندیزومانه.

د(نيسا) يا (تيسايا) دښار موقعيت بايد دافغانستان په ختيزه برخه کې دکابل ولايت اوننگرهار دولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، يوه داوه چې د (مروس) په نامه يوه غره ته نژدې و، اوبله داچې هلته دعشقه پيچان بوتې ډير شنه کيدل چې يوناني، عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني يونان کې دخوانمردی او وياړ نښه گڼل کيدله.

يوشمير پوهان د (ديونيزوپويس) يعنې ديونيزوس ښار دشرابو ځانگړي خداى د (هلې) په چاپيريال کې تشخيصوي، او ديوشمير نورو دتعبيرله مخې د(نيسا) ښار دننگرهار ولايت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلينگار او عليشنگ له رودونو سره يوځای کيږي، يعنې دلغمان کوزنۍ برخه ټاکي اوځينې يې په هغه ځای کې گڼې چې دکونړ سيند د(پيچ) له رود سره يوځای کيږي چې اوس دچغه سراى په نامه شهرت لري اويوشمير کنډوالي هم ددرې په دننه کې ترسترگو کيږي.

د (نيسا) ښار يا په لغمان ويا په هډه او ياهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې وڅو دادرې واړه دننگرهار په ولايت کې وو او يودبل څخه ۶۰ کيلو متره واټن لري او که دلور غره (مروس) دنزدې والي په نظر کې ونیول شي بايد موقعيت يې په لغمان او ياهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پيچک او سبزه پيچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې چې دنورستان غرونه دي ډير راشنه کيږي.

هغه څه چې د (نيسا) دبنار موجوديت دكونړ په چغه سراى كې تائيدوي دبنار
درييس او سكندر ترمنځ ملاقات دى چې دبكوس شرابو دځانگړي خداى دآزادى
له رنځولو منصور شوى و.

داله شك نه لري نه ده چې سكندر په هغه سيمه كې دغرونو داراضي له ويري
دنسيا دبنار دريس غوښتنه په ظاهري ډول د"بكوس" په احترام له مداخلې نه
منصرف شوى وي.

په هر حال داموضوع حقيقت ته نژدې ده چې سكندر مقدوني دنورستان په
غرونو كې دننه شوى نه دى اوديوناني تعبيراتو له مخې دنه داخليدو علت يې
دشرابو دځانگړي خداى احترام گڼلى دى او كه چيرته دې خبرو ته دصحت په بڼه
وكتل شي نو په قوي احتمال ويلى شو چې د(نيسا) بنار دكونړ په دره كې و
اوهند ته دسكندر دحرکت پر لاره واقع و او دسند له انډوس
څخه چندان لرې نه و.

ساکیان، سکتان، سجستان،

سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساک) اوسیستان بحث هم ډیر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنگ کې ډیر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنگ له بڼې بدلونې سره دتخار دکلمي مبداء مو په خپلو خاطر وکې هیره کړه او دهغوي استوگنځی معنی تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساک یا اسکایي کلمې دتاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوگن ځای (سیستان) اوس هم زمونږ پر ژبه شته. په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن گورو او مبداء اولرغونتیا یې دپخوانیو پیړیو په تیارو کې هیره شوې مور ته روښانوي اونننې فرهنگي ریښې له پخوانیو لري پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یا اسکایان چې دلته ترېنه بحث کوو د (سیتی) ټولني یوه لویه خانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیک) یا (سی وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیخ پیژندونکی موسیورونه ګروسه چې داسیا په فرهنگي اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي

"ساکیان یا ساسیان دکاشغر په سیمه کې دلورو غرونو دپای په برخه فرغار خواته او دایکزارس (سردریا) درود په بني خوا څنډو کې داورال د وړوکی سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال د وړوکی سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالی سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رابنيي. دساګ دخای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګندېږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیخ ترکستان اویاد (سنگیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵-۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی بڼه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دخانګې تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساګي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګرېږو اوداوخت یې داوسیدلو خای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال د وړوکی سیندشاوخوا بنودلې ده.

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل. له دې درې تعریفونو څخه څرګندېږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیخ پیژندونکی موسیورونه ګروسه څرګندونه کړي اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکی سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتی) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائی) او (سیتی) سره ورته ګڼلې دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتی) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي آسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساګ) دقوم عمومي تعریف چې وړاندې تردې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵-۶ پېړۍ کې ختیخې منابع لکه

دهخامنشيانو ډبر ليكونو هغوی پيژندل او ډير لږ يې دهغوی دنامه يادونه کړې ده، که لږ نژدې راشو وينو چې دوه تنه يوناني اولاتيني مورخين اپولو دوروس اوتروگوس په باکتریان (باختر) کې ديوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه رانيسي چې د (ازي ئي) (يازياتي) (تخاري) او (ساکارولي) يې ياد کړي دي.

که څه هم چې تروگس دتخاري قوم نوم هم يادوي مگر دباختري يونانيانو دسقوط نتيجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه نيسي او له دې لنډه تشخيص نه څرگنديږي چې ديونانيانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحيح اوسمه خبره داده چې څلور گوني قبایل ټول دق م په لومړی پيړی کې له آمو سيند څخه راتير او (تخاريان) دآمو سيند په دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) يعنې ساکيان وروسته له دې چې دآمو له سيند نه راتير او دباختر په پراخو صفحاتو کې تيت شول او دهری رود تر سيمې پورې ورسيدل اوبيا لږ څه دلويديځ په لور وړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بيا هغه وخت يې خپل تگ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هيرمند درودونو سيمې ته نژدې شول.

ټول پوهيرو چې (پارتيان) يا (اشکانيان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دميمنې خواته اولږ دمخه دختيځ په لور راغلي وو.

دختيځ په لور دساکيانو او پارتيانو ترمنځ سختې جگړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاش په قول يعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جگړو کې ووژل شول تر دې پورې چې ميتري داتش يعنې دويم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونيوله اوپه نتيجه کې اسکايانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سيمې ته دغربي افغانستان درود خانو سيمو ته په ځانگړې ډول دهيرمند په سيمه اوبيا مخصوصاً په کوزنيو برخو کې ځای په ځای او ميشت شول.

يوشمير پوهان په دې عقیده دي چې په لومړی مرتبه کې تر دې قبيلې دمخه داسکائي يوبل قوم دهيرمند سيمې ته راغلی دی او هلته يې استوگنه اختيار کړې وه، داخبره چې حقيقت لري يا نه خو ددې قوم دراتللو څرنگوالی دتاريخ په تيارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظريه عقیده لري په هر حال داسکايي قومونو هيرمند په راتللو کې اړنگ نشته لومړی (امور جيزيان) او بيا (ساکاروبي) او نور

ډير اسكائي قبائل دې سيمې ته راغلي دي او د سيستان په تاريخ كې چې هر
خومره پلټنه وكړو گورو چې د اريايانو له پخوانيو مهاجرتونو وروسته اسكايي
قومونه هلته راغلي او خپاره شوي دي او هغه سيمه د (سكستان) يا (ساكستان)
اوياد (سكانوچ) د ټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخينو او مخصوصاً جغرافيه ليكونكيو سكستان له كلمې نه
سجستان جوړ كړې او ددې كلمې دابنه د ټولو عربي جغرافيه ليكونكيو په ليكنه
كې څرگنديږي، ترڅو چې زموږ خپلو مورخينو او جغرافيه ليكونكيو ته وار راځي
او گورو چې د سيستان كلمې اوسني صفت په شعر، ادب، تاريخ، فرهنگ او
جغرافيه كې لاره موندلې هر ځای ليكل شوی او اوريدل كېږي او د سيستان تاريخ
چې ليكوال يې ناڅرگند دي ددې خبرې ډير غوره شاهد دی او دا كتاب ډير ښكلي
اوبهترين تاريخي كتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سيمې تاريخي بهير په
جزئياتو سره تشریح كوي.

تخار - تخاري - تخارستان

دجغرافيه او تاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې د قوم، ژبې او اوسېدنځي يعنې د پخواني افغانستان او منځني پيړۍ داوسيدونكيو داوسيدلو ځاي ژبې، تمدن و فرهنگ له په اړه معلومات راكوي يوهم تخار، تخاري او تخارستان دي چې په ثبت او ضبط كې يې د (ط) توري هم استعمال شوي دي او داكلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليكلي شو.

د (تخار) د كلمې، (تخاري) صفت او د (تخارستان) د اسم مكان د پيدا كيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دا درې كلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو كې يې شهرت لاره، خوبايد ووايو چې يو اسم مكان شهرت يې لږ څه ډير و او په پخوانيو دورو كې تر اسلام دمخه د اسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) د خلكو د يوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو كې په مركزي اسيا كې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت، خوريدلو او داستقراريې د افغانستان په يوه ټاكلې برخه كې چې هغې حصې يې د (تخارستان) يعنې (د تخاريانو د استوگنځي) په نامه شهرت پيدا كړی دی.

اروپائي مدققينو د تخار د خلكو د تخاري ژبې او فرهنگ په اړه ډيرې څيړنې كړي دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً د تخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات او نظريات شته.

هغه څوک چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبایل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايگزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته رانوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سیت هم وايي، د سیت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) د کلمو مترادفه هم راغلي ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيستي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وگڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې د تخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې د مرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تگوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی بنار (توگارا) په نامه دورينمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توگارا) ديوقوم د (کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکر وشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يوا ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي بنار په (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرگنديږي چې (تخار) د سيسي خلکو يوه قبيله يا ټولنه و، او ددوی په څير د مرکزي اسيا د کانسو له علاقې نه د ځای بدلونې له پاره پرختيز، خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کين لور ته سيمي د پامير تر لمنو پورې يې د تخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس د مارينوس د يادښتونو له مخې په خوبيلابيلو ځايونو کې د (کانسو) او (باختر) دنوم يادونه کړې ده او دا هغه نقطې دي چې يا خو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اگر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مگر د تخاريانو د حرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطلیموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاگوروا) پورې دایماروس نه (تاگوري وا) د (اسبک کول) وړو کې سیند تر نژدې سیمو او تاگوري وا پورې اودسغدیان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) د سیمې یادونه کوي. لکه څنګه چې یوچیانو عینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي د کومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي، لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندي منابع د (یوچي) د کلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني او تخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتی) له ټولنې څخه دي یواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چې ته سیتی دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ د هیواد شمال ختیځو سیمو یعنې دهندوکش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه د قومونو دمهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازپائی)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پېړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو تن اپولو دوروس "ددې قومونو یادونه د (ازئی)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري او هغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او دا عمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده موږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زمونږ د هیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (ساکارولي یان) چې یو دسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخو کې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللی او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیند په بنکتنیو برخو کې تیت شول او هغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنی دوه ولایته مزارشريف او قطغن او همدارنګه یو بناغلی بدخشانی حکومت

په کې شامل و، په ځينو ځايونو کې يې د مفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختري يې رانيولې دي، او په ځينو وختونو کې يې مفهوم دهندو کش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه يې سياسي مفهوم گڼلی شو، ځکه چې يو وخت باميان د تخارستان مرکز گڼل کيده، او يو شمير پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باميانې سلسله له باميان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته او همدارنگه ختيځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمير پورې يې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان د نامه له مفهوم څخه لويې دي او د تخاري او حتی د تخاري اوزکوشاني قومونو تمدن، فرهنگ، ژبه، او ادبيات سره تړاو لري او هغه يو ځانگړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

کاپیسي - بگرام

د کابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته د پغمان له غرونو او شمال لور ته د پنجشیر له غرونو راگېره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او گډه وډ غرونه پراته دي چې مهم یې د صافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې د پغمان او پنجشیر د غرونو سپینې واورې دکال په ډیرو موسمو کې د مناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او د ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونو یادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند، سالنگ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترک ډول د پنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کینې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا بنی خواته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنگه چې اوس بنېرازه تر اوتازه او د ډیر نفوس لرونکې ده په پخوانیو زمانو کې هم همدغه شان د ډیر نفوس لرونکې او بنېرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوېو موجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن او کوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې بنارونه یې درلودل لوي کلي یې لرل، معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په بڼه بڼه او لویه پیمانه هلته موجود وو.

لکه څنگه چې ټول پوهيږو دکوهستان، کوهدامن، په لويه اوپراخه دره کې لويه کنډواله چې د يو ښار په بڼه شهادت ورکوي هغه دبگرام کنډوالې دي چې له چاريکا څخه دختيخ پر لور د ۵-۶ کيلو مترو په واټن پريوې وړې جلگې واقع دي چې دشمالې برخې څوړې اوژورې برخې يې دپنجشير درود پرخواپای ته رسيږي او ددې کنډوالوختيخ لور ته په دوه کيلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې يې ۷-۸ استوپو او دبودايي وخت عبادت ځايونه په ښکته شوي بڼه څرگنديږي.

نورې ډيرې کنډوالې هم دکوهدامن، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري يا حصار سکندري چې سراي خواجه ته نژدې دی اويا په اوپيان کې کنډوالې چې دچاريکار شمال لويديځ لور ته واقع دي، همداشان نورې خرابې په ريزه کوهستان کې چې هغه سيمې ته (کره تار) وايي مگر هيڅ يو دپراخوالي له مخې بگرام ته نه رسيږي. او له بلې خوا ديوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سېکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انگليس له خوا په بگرام کې وموندل شوي، همداراز د عاج قيمتي کليکسونونه او دبنينوگيلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څيزونه چې په دې نقطه کې له دويمې نړيوالې جگړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکيندلو وروسته داثابتوي چې دبگرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمايندگي کوي دامهمې خرابې دلرغوني تاريخ په اوږدو کې يواځې د (کاپسي) په نامه يادې شوي دي، سره له دې چې بگرام پخوانی نوم دی، مگر دې سيمې سره يې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې دکاپسي نوم يې زموږ تر غوږونو راوړس او هغه پاني نبي دسانسگرېټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پيړۍ کې دپيښور مربوط داوسني اټک تر خوا اوسيده. داسې دموږخينو دپلار يوناني هردوت هممهالی و. ده دکاپسي دشرابو ډير تعريف کړی دی، لکه څنگه چې فرانسوي ختيخ پيژندونکي موسيو افردوفوت وايي له پاني نبي څخه تر هيوان تسنگ چيني پورې يعنې له څلورمې م ز پيړۍ څخه تر اوومې زېږدې پيړۍ پورې يوزر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپسي نوم اخستل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته ديوناني پاچاهانو په سکوکې يادشوی دی اودلرغونو موږخينو په ډله کې چې وروستی ځل يې داسيمه ياده کړې ده هغه البيروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپسي دالرغوني کلمه موږ ته رايادوي او باقي عربي موږخين او جغرافيه ليکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په ليکنو کې دکاپسي پر ځای هر څه چې دی خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرگندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م ز پیری د (پانی نې) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبگرام کنډوالې پرته دي دکاپیسي بنار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیری کې تیر شوی، او ددې بنار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیوگیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرگنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق م پیری په لومړۍ نیمایي کې دلته بنار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي بنار ویلی شو. آیا یونانیانو دخپل بنار بنسټ دکاپیسي دپخواني بنار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بگرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو: یوبرج عبدالله چې دپنجشیر ډیرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبدالله کې یو کلا گوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وی.

موسیو هاکن پخپله دبگرام کنډوالې دنوي شاهي بنار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دگیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیری په لومړۍ نیمایي کې ایښودل شوی دی. همدغه بنار کوشانیانو دمسیحي پیری په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، دانبار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیری او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پیری او داسلام په پیل کې او همدارنگه دهجري په لومړۍ پیری کې دبگرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بگرام).

البته موږ دبگرام اوبگرامي په نامه دوه سیمې لرو مگر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درک نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبگرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بگرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړو کوشانیانو

اویا هم یفتلی شاهانو منخ ته راوړی وي؟ مگر ولې چینی کتونکي هیوان تسنگ په اوومه مسیحي پیری او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د (بگرام) په ځای د (کاپیسي) د نامه یادونه کوي؟ دایو لړ پوښتنې دي چې قانع کونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څیرل شوي او سم دي دادي چې :-

په لویې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سیمه یعنی بگرام کې موجودې دي او بگرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیری را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیری را په دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارل مسن" په دې سیمو کې تگ راتگ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبگرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شک نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوا دسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبگرام نوم دسیمې دعوامو په خاطر وکې پخوانی دی او داهم له شک نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطر و او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بگرام راغلی وي.

دانومونه کچ او اندازه شوې او تردیره په خاطر و او حافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لږ لږه په دغو دوو پیړیو کې څرگند شوی دی.

د کاپيسا ښار

د کابل په شمال کې يوه حاصل خيزه، ښيرازه او له خلکو ډکه سيمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن او کوهستان ډنډ) په نامه يادېږي. په پخوانيو زمانو کې (تر اسلام دمخه) سيمه عموماً د (کاپيسا) په نامه ياديدله او ځانته يې لويه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږدوالی يې ۱۰۰ او سور يې ۵۰۰ کيلو مترو ته رسیده او ددې لويې ساحې شمال لور ته واورين سپين غرونه او په ځينو ځايونو کې تورغرونه و ددې لويې له نفوسه ډکې مدنيت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپيسي) په نامه يونبار درلود چې دا په حقيقت کې د کاپيسا مرکز و. چا چې نننۍ شمال ليدلې وي او داده مشخصې منطقي (کوهدامن او کوهستان) يې ليدلې او پکې گرځيدلې وي هغوي پوهيږي چې په عمومي توگه کوهدامن له کوهستان څخه دخو سيند گوټو اوبه بيلوي چې دهغو ټولو تريوځای کيدلو وروسته د پنجشير درود په نامه يادېږي چې دختيځ پر لور بهيږي چې داد کابل د سيند له لويو مرستيالو څخه دی. د کاپيسا له شمال لويديزې برخې څخه څلور سيند گوټي چې تقريباً سيلابي بڼه لري ډير مست او څپانده دي ددرو له برنيو برخو رانکته او جلگې ته ور داخلېږي چې دا په ترتيب سره د غور بند، شتل، سالنگ او پنجشير سيندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتيب سره لومړی غور بند او شتل دويم سالنگ او پنجشير سره يوځای کيږي او په همدې ډول جريان مومي تر هغې پورې چې داده خانگې بيا په يوځای کې سره ملگرې کيږي او همدا سيمه عجالتاً د کنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ يې هغې برخې ته ((بگرام)) وايو او په لرغونو زمانو کې يې ((کاپيسي)) باله چې داددې سيمې د يوې آبادې ښيرازې برخې څخه و. معمولاً تر کومه چې تاريخي خاطرې مرسته کوي داسې څرگندولی شو چې په ډيرو پخوانيو دورو کې مثلاً دهخامنشيانو په لومړيو دورو کې او د ((سيروس)) په

وخت کې يعني پر ۵ م ز پيرې اوياترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اويومستحکم حصار لاره او دهغې داوسيدونکيو مقاومتی انعکاس له سيروس هخامنشي سره دلرغوني تاريخ له پانو څخه زموږ تر سترگو کيږي.

له فرانسوي پوه موسيو فوشه څخه نيولې تر هاکن پورې موږ ته دارابيسي چې د ابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بگرام کې برج عبدالله و چې دکنډوالو پاتې شونې يې لکه ديوي لويې دايرې په خير دپنجشيز له اوبو څخه تريباً دشل مترو په لوړوالي له سيند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بياله سيند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دايجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبگرام ددبنتې په څنډه کې دکاپيسا دبنار بنسټ ايښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبگرام په نامه ياديږي نژدې دوه نيم کيلو متره احاطه لري چې دريو خواوو لويديځ، ختيځ او جنوب لور ته يې دلوی ديوال اثارې نښې نښانې څرگنديږي چې دوخت په تيريدلو اوبادباران له امله يې ديوي غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې بنار شمال لور ته هم ديوال لاره خو لکه څنگه چې هغې لور ته يې رود واقع دی اوداوبو دډيربنت په وجه اودسيند تگ لورې بدلولو په خاطر اوياهم دزراعت په وجه يې له منځه وړی اونښې نښانې يې تراوسه پاتې دي.

موسيوهاکن دفرانسې دکيندلو دپلاوي پخوانی غړی فقيدريس همدغه کنډوالې چې دکلا ديوالونه يې تراوسه شاهد او څرگند دي هغه يې د(بگرام شاهي نوي بنار) په نامه يادوي او دبنار عبارت له همغه بنار څخه دی چې چينائي گرځنده هيوان تسنگ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپيسي) په نامه ياد کړی دی.

دا و دکاپيسي دبنار لرغونتيا او هغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر ليدونکی چې دبگرام له دبنتې نه تيريږي هغه وينی، خو لکه څنگه يولرغون پيژندونکی يواځې دکنډوالو په ليدلو اکتفا نه کوي او کيندنې هم ډول ډول دي چې يو ډول يې عبارت دبنار او آباديو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، يوتن فرانسوي پوه موسيوگيرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پيل کې يې دکاپيسي دکنډوالو دکيندلو څرنگوالی عملي کړ چې دلته يې يو څولندټکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسيوگيرشمن د عملي څيړنې پر اساس داسې معلوميږي چې دکاپيسي بنار ديونان باختري سلطنت پر دوره ددويمې م ز پيرې په لومړۍ نيمائي کې جوړ کړای

شوی او د جوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ، جنوب لور ته یې دواکمنۍ د ساحې پر خوالی و، ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې د سلطنت مرکز و هندوکش په شمال کې و دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت و، نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې د غرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیدا کړي، نو پدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې د اجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي د کاپیسی له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو تر څنگ یې د دویمې م ز پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې یې د بنار بنسټ کېښود او یونوی شاهي بنار یې جوړ کړ. ځکه باید هیر نکرو چې پخواني بنارونه، دمستحکمو لویو کلاگانو په بڼه وو او د کاپیسی د بنار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرگندوي چې دادهغه وخت لوي بنار و او تر خوايې خندق، کلا او برجونه وو، ترکومه ځایه چې دهڅو له نتایجو څخه څرگنده شوې ده د کاپیسی د حصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخو کې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتېږي د بنار په څلورو گوټونو کې د دروازو تر څنگ یې ډیر لوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب بنار ته د دښمن نژدې کیدل د خندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

د کاپیسی بناریوڅه موده دیو بنار په توګه اوبیا وروسته د مرکز او پلازمینې په حیث یې شهرت پیدا کړی دی. وروسته تر هغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونيو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې د کابل پاچا و، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته د کاپیسی نامه د کوشانیانو د پایتخت په توګه شهرت تر لاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت د اوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

د کاپیسی وروستی ورځې

(کاپیسی) د کاپیسا مرکز دی چې نن ورځ د بگرام، کوهستان او کوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې د پیریوپه اوږدو کې د افغانستان یو مشهور ښار و، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو نانیانویولې تر کوشانیانو پورې د افغانستان پلازمینه یا پایتخت پاتې شوی دی. دا چې څه وخت بگرام د پایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول ځواب ورکولای شو کله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته بنکته راغلل او برج عبدالله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې د دې د جوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بگرام پورته یاده شوې کاپیسی چینی ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دی چې له بلخ نه کاپیسی ته راغلی دی او د دویمې پېړۍ له پیل نه کاپیسی مرکزي او د پایتخت حیثیت پیدا کړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پېړۍ له کاپیسی نه د افغانستان په ډیرو ځایونو او هند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په خیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پېړۍ کې له باختر نه دهندوکش و جنوب لور ته راغلي دي او په کاپیسی کې یې د باختريونانیانو ځای نیولی دی او دلوی کنیشکا پر وخت بگرام دیو لوی باعظمته مرکز په حیث وپېژندل شو او همدا ځای د کوشان شاهانو داوړي مرکز وټاکل شو.

وروسته دلویو کوشانیانو څخه وروکو کوشانیانو یا (کیدارانو) اوبیا وروسته تر هغو خانګو لکه یفتیانو هم همدا ځای د مرکز په حیث وټاکه یوتن چینایي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پېړۍ کې یې کاپیسی په خپلو سترګو لیدلې ده

هيوان تسنگ دی هغه وايي چې په ۶۳۲ کال کې له باميانو څخه کوهستان او کوه دامن ته ورغی او پوره يوه مياشت هلته د بنار تر څنگ پاتې شو، دهغه د يادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتريه) ياديدله چې لغوي معنایي (جنگيالي نجيا) وه او عبارت د (کوشان اويفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اويفتل له کورنيو څخه يوه مشترکه کورنۍ وه او کله چې هيوان تسنگ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بيرته راستنیده دا کورنۍ په کاپيسي کې واکمنه وه او بگرام لا تر دې وخته خپل دپايتخت حيثيت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددين مبلغين اولبنکرې لويديځ افغانستان کې څرگندې شوې اودسيستان په ځينو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکويه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بگرام خپله دمرکزيت اوپايتخت حيثيت درلود مگر دکابل بنار چې دغرونو په لرلو او دلويې کلا په موجوديت دسوق الجيشي له مخې تر بگرام نه ډير غوره و، نو په دې وجه دبگرام اهميت يو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل گرځيدلی و، پردغه اساس رتبيل شاهان چې کوشان اويفتلي وو ددې بنار له استحکام څخه په غرونو کې له ديوالو څخه چې ديفتليانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې گټه پورته کړه چې تقريباً دکاپيسي نوم دخلکو هير شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کيسې کوي. لکه څنگه چې دچيني گرځندوی يادښتونه شهادت ورکوي داوومې پير۱ ددويمې نيمايي په پيل کې دعربي ځواکونو دموجوديت په وجه کاپيسي ته دتلو راتلو لاره لابنده نه وه په دې لحاظ داوومې پير۱ په دويمه نيمايي اود ۸ پير۱ جريان چيني منابع له کاپيسا څخه اوهمدارنگه عربي منابع له کابل څخه د کيسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چينايانو دکاپيسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ دا کلمه ډيره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې دکابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځايه يې ډيرې خبرې کړي دي حقيقت دادی چې کاپيسي چې دخپل عمر اوتاريخ وروستی شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجيشي موقعيت په وړاندې بې ارزښته شو.

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونو قوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې یې دکاپیسی ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شک نشته چې دکاپیسا مرکزیت دکابل په وړاندې په یوناڅاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسی یودیني اومذهبي مرکزیت لاره اوکابل یو نظامي اوسوق الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او دا پخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو، ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاو.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې «ووکونګ» بل چيني ګرځندوی ګندهارا ته راځي تر دې وخته هم کاپیسی مرکزیت لري اودامسئله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳_ ۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوی مرفضل دیحیی زوی برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنی دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې وړانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا اوکاپیسی نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهند کې یاد کړی دی. اوهغه هم دیوې کیسې په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنګه چې مو یادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونو کې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مولیدل علت یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراین په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پېړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پېړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپیسی څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپیسی ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسی نوم هیر کړی دی. اودکابل نوم عمومیت پیدا کړی دی.

(سريکه اويهارا) معبد يا

(شالوکيا) اوياهم د (شترک) معبد

افغانستان په بودايي عصر کې د پرتمينواو بنکليو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له يوې خوا يې د بنکلو معابدو او له بلې خوا يې د بودايي علماوو او اوزه ترچين او هندوستان پورې رسيدلې وه. هر يو پخوانی ښار يې، لکه، هډه، بلخ، کابل، بگرام او باميانو په خپل چار چاپير کې ډير او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځيني لويې او مشهور وو او يو شمېر يې د شابهار په صفت ياديدل.

په پخواني بگرام کې، د ښار له کلانه د باندې مو يو شمېر مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځای او پاتې شونې يې تر اوسه معلوم او څرگند دي. د بگرام د ښار ختيځ لور ته په درې کيلو مترې کې يو وړوکی غردی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) يا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختيځ، لويديځ او جنوب خوا ته يې د بگرام د ښار د ښار په لور د پنجشير سيند گوتي په واسطه راچاپير دی. د دې غره په لمنو کې ۷ يا ۸ بودايي معبدونه ليدل کيږي او داسې رانيسې چې د دې غره ټولې ساحې د بودايي عصر د سپېڅلتيا جنبه درلوده د بودايي دين پلويانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف تر سره کاوه. د دې غره په معبدونو کې يو معبد له ټولو څخه ډير مشهور و د دې معبد د کنډوالو پاڅور په ياده شوي سيمه (شترک) کې څرگنده شوي او دامشرفه نقطه د پنجشير داوډو د پاسه دريزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. د شترک معبد په بودايي عصر کې د (شوالوکيا معبد) او ياد (سريکه ويهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی و ډير شمېر علماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار خای و چې يوشمېرچيني شهزاده گان دچين په (سنکيانگ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو. چيني گرځند ليدونکی هيوان تسنگ ددې معبد په اړه دارنگه ليکي چې: دپايتخت يعني د (کاپيسي دبنار) ۳ يا ۴ لي (چې دوه يا ۳ کيلومتره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غردی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيدې چې دپيری او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانو کې ټولې سيمې او گاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کرل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته خای ورکړی و. ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و په يوبل کتاب کې چې د (هيوان سنگ د ژوند) په نامه شهرت لري هم دامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کت مت دپنهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترک) معبد څرگندوي.

(شالوکيا) کله يوشمېرخيرونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د (سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره. د (سريکه) (چين) او چيني تغير کيدای شی او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعيربولپرتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينايي يرغمليانوپه په پيسو اباد کړای شوی و.

وراندي مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې خای ورکړی و، دهندې او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينايي شهزاده هم و، ديوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د (شاهان) په نامه شهرت لري او تر ۱۱۳ عيسوي کال پورې يې پيښې ليکلي دي داسې څرگنديږي چې د چيني کاشغر پاچايوله خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دگروگان په ډول ديوچي پاچا ته چې عبارت له کنيشکا پاچا څخه و استولی و له دې چيني شهزاده سره يوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنيشکا له خوا داوړي دپايتخت تر څنگ په همدغه ځای کې چې د (شالوکيامعبد) آباد شوی و ورته داوسيدلو امر شوی و او چينايانو دخپل شهرت له پاره يو په زړه پورې ښکلې معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ يې د (سريکه ويهارا) يعنې چيني معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وايي چې چيني شهزاده گانو د بنسټ ايښودلو پرمهال يو مقدار پيسې او جواهرات د جوړولو يا بيا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چيني کتونکي هيوان تسنگ د کاپيسې ښار ته رسېږي او هغه دشهزاده گانو دساتلو پيسو غوټه يې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت يا بيا جوړونې وړ شوی و بيا يې ترميم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشرک معبد چې همغه د (شالوکيا) دمعبد پاتې شونی دی دپروفيسر هاکن تر څارنې لاندې د موسيومونيه له خوا وکيندل شو او په نتيجه کې يوه مستطيل شکله ودانۍ چې په برخه کې يې يوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلوته يوه بله احاطه درلوده. او دلته ډير شمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځينې يې لاتراوسه جوړې وې.

دشرک له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول د کابل په موزيم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او يوشمير د تيرې توپل شوې دحيواني مجسمې په لاس راغلي دي چې ډير شمېري د عيسوي په لومړۍ او دويمې پيړۍ پورې اړه لري او دې سيمې ته چيني گرځند او کتونکي راتلل، د ۶۳۲ زېږدي کال له هلته اوسيدلو څخه داسې څرگنديږي چې داوومې پيړۍ تر لومړۍ نيماي پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپيسا کې نور ډير معبدونه هم ړنگ کړای شوي داهم ړنگ کړای شوی دی.

۱۳۳۷/۶/۱۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت های)

ناهیده چې داسم خاص په توګه د ډیرو جنکیواو میرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنگ او افسانوي او فارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دبنګلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه د بکتریان د خاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوبستایي ادب کې د ناهیدې د کلمې پخوانۍ بڼه د (ناهیتا) په شکل راغلې او عموماً د بلې کلمې چې عبارت دی له (اردو یسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده د آمو د سیند نوم و. په اوبستایي متون کې (اردو یسورا ناهیتا) کلمه په سلګونو ځله تکرار شوې ده او په څرګنده بڼه کارې چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړې خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوبستا کې داوبو د ځانګړې خدای دویستورا ناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) المانی پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنوموړو او بو موکل نوم لیدل کېږي، او ناهیتا) د آمو د سیند داوبو موکل نوم دی.

نوموړی داوېستا له متن نه دیوې پارچې یادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کېږي چې د (اردوېسورا) یا آمو سیند یو لوی مست اوڅپاند سیند دی چې د دینا له لورې برخې نه یې سرچینه نیولې ده او په سلگونو داوېستا په اصطلاح چې په زرگونو ښابونو یې له غرونو څخه راښکته کیدل او د دومره لارې په اندازه چې په څلویښت ورځو کې تر سره کیدای شوه له خپلې سرچینې څخه لرې کیدل.

باید پاملرنه وکړو چې (آپان یشت) یا داوېستا پنځم پښت دځانگړي خدای ستاینه او یا د همدغې لویې رودخانې موکل ته وقف ده چې د بکتریان له شمالي برخې نه تیریده او تیریري.

فرانسوي پوه "ډارمستېر" پدې باوري دی چې (اردوېسورا اناھیتا) کولای شو (مطهر عالی قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبیعي سرچینه ده له هغه ځایه چې لوړه څوکه یې په ستورو لگېږي او په اوېستا چې د ځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچینه اخلي، په تازه ماخذ کې (اردوېسورا) درودخانې نوم او (اناھیت) دهغې دموکل نوم شوی دی.

لنډه دا چې د زمانې په تیریدلو سره د (اناھیتا) کلمه له (اردوېسورا) څخه جدا شوه او (اناھیتا) دیوې عالی مظھري (ژبې) قوی صفت یاد رودخانې دموکل دیوې ښکلې جلی دځانگړي قیافې صورت پیدا کړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا مور ته ډیر ښکلې معلومات راکوي او وایي:

"اناھیتا یوه ځوانه او ښکلې نجلۍ ده چې د ښکلې اندام لرونکې لوړه ونه لري پاكي او سپیڅلتیا یې په سر او صورت کې څرگنده ده.

ملایې تړلې او زرین حاشیه لرونکې کمیښ یې په تن، لویې مربع شکله طلائي والی لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کېږي، خپله ملاتړي او تر سینو پورې ښکلې او برجسته معلومیږي، په یې د طلا تاج پر ګرده بڼه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو ۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرک وهي"

لکه څرنگه چې کتل کېږي اوېستا اناھیتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا د شهادت له مخې په باختر کې د کیسو او افسانو پاچاهان لکه

پيشداديان کوانی او اسپه کورنی تر گشتا سپه پوري دوی ټولو له هغې
مرسته غوښتي او پخپله زرتشترا هم خوڅو ځله ترې مرسته غوښتي ده.
هغه څه چې "اناهيتا" په ډيره اندازه دبکتریان خاوري ته مربوطوي هغه
ددې په خپل نوم ديومعبد عبادت ځای وجودو.
دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اود ډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د
(اناهيتا معبد) یا "انانیتس" په نامه وجودلاره، باید هیرنکرو چې د
"اناهيتا معبد" د "بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې
عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې وړاندې ترهخامنشانو موجود وه.
اوددې کورنی موسس "سیروس" په باختر کې وروسته له یرغملونو
د "اناهيتا" دین (اټین) له ځان سره د فارس خاوري ته یوړ او دخشاپادشاه په
زمانه کې دناھید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸۱۲۱۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ كې په عامه معنا او د (هند، ارياني) اريايي ټولني داستقرار او مهاجرت په تاريخ كې په خاص مفهوم او همدارنگه دافغانستان له تاريخ نه مخكېني دورو كې په ځانگړې توگه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او څيړنې وړ ده هغه د(وارادارگ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارگ) ترجمه كړې دى په نورو صورتونو هم ترجمه او تعبير كيدلای شي. كولاى شو دا كلمه مانې كلا، حصار، قريه كلي، ښار، داوسيدلو ځاى او اېستوگنځى ترجمه كړو.

(وارا) لومړنى ارگ او لومړنى مقر دى چې (ياما) داريانانو لومړنى پاچا، دهند او ارياني ټولني لومړنى پاچا او دبلخ دپيش داديانو دكورنى لومړنى لوى پاچا جوړ كړى او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ كې هڅې او هلې ځلې ترسره كړي دي.

د اريايي داستانونو پراساس (ياما) دبرودت او يخنى په مقابل كې چې راتلونكى و، نو ځكه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې كړ، اريايي داستانونه واي وروسته له يوزر كالو سلطنت څخه په هغه وختونو كې چې د (ياما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يده، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني كړه. وايي چې هره اجوره يواځنى خداى ياما پاچا ته الهام

(زیري) وکړچې دسختې پخني او واورې وریدني په مقابل کې چې ممکن
 غرونه به ټول سپین کړي، ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.
 پاچا د(وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوېستادشرحې له
 مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کېږي چې د
 (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هر بازو یې دآس ځغاستې
 په اندازه اوږدوالی درلود، یاماپاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ
 کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ. باغونه یې
 کیښول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه
 او دروازې یې درلودې.

ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشید
 (وارا) ارگ، حصار اویالوی اومستحکم ښار و ځکه چې ځانته یې حصار
 لاره، برجونه او دیوالونه اودروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادی
 داوسیدلو ځایونه، کوټې، ودانۍ، باغونه دغفیري جم له پاره جوړ
 کړای شوي و. او حتی دمرغانو او حیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه
 ځنګري جوړشوي وو.

اربائي داستانونه نوره شرحه هم ورکوي اوداسې یادونه کوي کله چې
 د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچایناسته سړي او ښځې چې دلورونو
 لرونکي وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمېر جفتو (جوړه) حیواناتو
 اوپرندگانوله اخیلو تخمونو او جنسونو اودښو اخیلو نباتاتو سره ارگ
 یابنار ته ور داخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (دجمشید مرکز) لکه په کومو
 صفاتو چې اوېستایې وایي دامن اوامان ځای اودنیکوکارو خلکو ځای و.

وایي چې دې سیمې ته ناروغۍ نشوې راتللی امنیت او ارامی
 ددیوالونو دننه ښکاریدله، دبشر ښکلې اوبنایسته نسل همداراز دمرغانو
 او حیواناتو رنگین اوبنکلي ډولونه همداراز گلان اوبناتات هلته
 راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور گامونه اخستي او وایي په دې ځای کې
 بدخلي، جنګ جگړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل، خلک
 یې ټول روغ رمت تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غاښ لرونکي،
 پته سترگو پوند، په خپه گوډ او دیوي عضونه لرونکي بلکل نه لیدل

کیده، مگر ددې برعکس داچاپیریال داستوگنې خوشحالی، اوسعدت
چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالی هلته ژوند کاوه.
ایاداوستا اصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) دارگ، کلا،
یا بنار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کسبت
اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهاو څخه داسې څرگندیږي
چې (هند اواریانی) اریائیانو د تیرو دپخوانیو اونویو دورو د تیرو لو څخه
وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کسبت او
کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت او برکت سره موندلی دی.
د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریانی اریایانو دزمینداری
او بزگری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خوله یوې مرحلې سپره
یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنگه چې پیش دادیان او له هغې
جملې څخه جمشید(یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه
افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا
پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث گانه؟

۱۳۳۸۱۳۱۱۰

د "زر اسپه" یا "آزار اسپه" بنار

دافغانستان د لرغونو بناونو د اثارو په اړه پلټنه او مطالعه د تاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ او ادب څخه مقصد د بناونو او مرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ د هیواد پخوانیو ژبو ترمنځ د مطالعاتو او دلچسپۍ وړ پرانیزی، او د تاریخ له نظره د لرغونو بناونو د موقعیت ټاکل د گذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي، لکه څنگه چې څو څوځل ویل شوي دي افغانستان دا وړد تاریخ په لرلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړي. ژبو اولهجو یو پر بل تاثیر کړی دی چې دا ټولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او د مرکزونو د نومونو مطالعه د نمونې په ډول دیوې وړو کې جهاني کلمې په قالب کې له — ادبي، تاریخي، فرهنگي او مذهبي معناوو څخه ډکه دسترگو پر وړاندې انځوریري.

د هندو کش په شمال کې یو د لرغونو بناونو څخه چې نوم یې لږ اوریدل شوی دی او د هغوی په هکله څه لیکل شوي نه دی دا هغه بنار دی چې دلته یې د (زر اسپه) یا (آزار اسپه) تر عنوان لاندې قیدو، اصلاً د باختر د بناونو په اړه لرغوني منابع لرو د یوناني مصري جغرافیه لیکونې (بطلیموس) او (استرابون) او نور و آثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دبنار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم یادوي: یعنی (زراسپه) (داراسپه) یا (ادارسپه) "آرین" یوتن بل یوناني جغرافیه لیکونکی دباختر دمشهورو بنارونو په قطار کې د(زاراسپه) دبناریادونه هم کوي. او هغه یې د(زاریسپیس) په نامه هم یاد کړی دی د (زار اسپه) یا (زاریسپیس) دبنار ارزښت دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مگر د سکندر د یرغلونو د دوام پر وخت له باختر نه د (سغد) یا (سغدیان) (ماوراءالنهر) اودآمو دسیند شمال لور ته په نورو سیمو دبریدونو پر مهال یې ژمی په نوموړي بنار کې تیراوه ځکه چې د زراسپه بنار مهم بنار و. اودجنگي پیاوړتیاوو اولووو برجونو له نظره په زړه پورې ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنگ پر مهال له یوناڅاپي سپرله ییز گوانبه په هغه ځای کې نه اوسیده. په عمومي ډول داسې رابښيي چې (بکتر) یعنی دیونانیانو دعصر له بلخ بنار یاد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له بنار یوڅخه وو.

دپخوانیو جغرافیه لیکونکیو په جمله کې یوازیښی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپیر کوي لکه چې د(بکتریا) اوزراسپه بنارونه بیل بیل بنارونه وو، خو ددې له پاره چې ډیر سره نژدې واقع وو، یوشمیر خلك دواړه یو بنار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له بنار نه دیورودپه باره کې هم راغلی دی چې نوموړی بنار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې بنار اوسیدونکي د (زراسپه یانو) په نامه یادیدل.

دبنار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شک نشته چې دانبار دمخه دیونانیانو له زمانې اودمقدوني سکندر له یرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شک نشته چې یونانیانو دسیمې له خلکو دانوم اوریدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو ولیدل چې له جملې څخه یې یو هم (زراسپه) دی، قید کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شک لیدل کیږي؟ یو(زر) اوبل (اسپه) دویمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او (اسپه) څخه دی چې په فارسي او پښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړۍ کلمه ډیره مطالعه او ترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د (زر) د (طلا) په معنا او (هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړې او نوموړی ښار یې د (یوزراسونو) او یاد (طلايي) (اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنگه چې دباختر اسونوله پخوا راهیسې شهرت لاره، دواړه تعیرونه له حقیقت څخه خالي نه دي.

دهمدې کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې موپه لاپخوانۍ زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلي وي او اصلاً دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې تشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوښتايي عصر په ځانګړو شاهانو او مشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې د ادبي او تاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوښتايي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د باختر اوتخارستان

د خلکو آرنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کال د مۍ ۴مه نيټه د افغانستان د لرغون پيژندنې د کيندلو تاريخ يوه ډيره مهمه ورځ شميرل کيږي. ځکه چې په دې ورځ د سره کوتل په کيندن ځای کې د تېرې يوه لويه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر ليک پوښل شوې ده، دغه چې له يونيم کال مطالعې او تدقيق وروسته يوتن موسيو ماريک بلژيکي چې د فرانسې د کيندلو د پلاوي غړی دی، په دې وتوانيد چې هغه ولولي او يوشمير کلمې او جملې يې ترجمه کړي او دا څرگنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر ليک کې گټه اخستل شوی د باختر اوتخارستان اصلي او محلي ژبه ده، چې بايد هغه د تخاري ژبې په نوم اصلاً موسيو ماريک دا ژبه په فرانسوي اصطلاح "توتخارين" يعنې د (تخار اصلي) ژبه ونوموله او د دې وجه تسميه داده چې له دې وړاندې يوشمير ژب پيژندونکيو د اسکاډي يوه لهجه چې د "سنگيانگ" ځوانان په علاقه کې کشف شوې د (تخاري) په صفت ياده کړېده (ددې وينا تصحيح ايجابوي چې د تخاري اصلي ژبې د پيدا کولو له مخې بايد هغه د تخاري د اصلي ژبې په توگه ياده کړو او دا کار موسيو (ماريک) په همدې غرض عملي کړی دی چې د پخوانيو ژب پيژندونکيو تير وتنه اصلاح شي.

ټول په دې پوهيږو چې د افغانستان خاوره دهند او اروپايي ژبو د پاتې شونيوله نظره ډيره غني ده او ددرو په کړليچونو کې کم تر کمه د (۲۰) بيلابيلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شويدي. دا د حيرانتيا ځای دی چې ددې لهجو يوشمير دهندې کورنۍ او يوشمير نور يې ارياني ژبو کورنۍ ته اړوند يږي.

لکه څنگه چې د ژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیرې چې اریایي قبایل له هندي، اریایي کورنۍ یاله شمالي سیمو څخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغو څخه به پیل شوی وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیک شواهد څرگند شوي دي، وروسته له پهلوي، پارتی، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې د اریایي ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې د ډبر لیک په مضمون یې څرنگوالی څرگند شوی او د افغانستان په ژبو کې یې د ډیرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریک عقیده لري چې وروستی تن چې د تخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف د داروگانو نومونو په باب کې د یوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینایي گرځند کتونکی هیوان تسنگ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې د افغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې د ادب اولیکدود دمعنا او څرنگوالی په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرگندیرې چې زموږ د بحث وړ تخاری ژبې د ادبي آثارو په نسبت یې له سغدي ژبې نه ډیر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکي نظریات ددې لیکدود له پاره ډیر په زړه پورې دي، ځکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توگه له چپ نه بڼې خواته لیکل کیږي لکه څرنگه چې د تخاری ژبې لیکدود د سره کوتل په ډبر لیک کې څرگند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځو شتم توري یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه د کنیشکا په خیر اداکوي.

په دې ترتیب څرگندیرې چې د ځاگرو اړتیا و له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریک دمطالعې پر مهال د تخاری ژبې صفت دانتصاب څرنگوالی له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:

ایا طبعاً موپه خاطر کې څرځي چې نوموړې ژبه د متهاجمو یا مهاجرو قومونو ژبه نه ده چې د تخاری پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې داموله سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقيب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړې مدقق په ځواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو او کپړدې، والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلو خلکو چې دلته مېشت او دډیرې مودې اوسیدونکي وو، تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوی ډبر لیک یو رسمي ډبر لیک دی او تقریبا د کوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشاني ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته دا ژبه د شاهي کورنۍ او یاد کوشاني پر ګنیزه شاهي ژبه وای نو د ډیرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. خودچیني ګرځندیا لیدونکي پر وینا دا ډیره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبدای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې د سره کوتل په ډبر لیک کې ترې کار اخستل شوی دی دباختر او تخارستان د اصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلو ترمنځ د ایران ژبو کورنیو د استعمال عامل شمیرل کیږي.

د تخاری باخترې ژبې رسم الخط د استعمال له مخې د منځنۍ ایرانی ژبو د رسم الخطونو سره لکه پارتې، سغدي، او خوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له آرامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډیره پیمانه دهخامنشیانو د دفتری منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال دا چې باختر او تخارستان د یوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او د رسم الخط د صوتي سیستم په لرلو د تخاری ژبې د صوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر او تخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليک وروستی ژباړه

بغلان د سره کوتل ډبر ليک (۱۹۵۷ م کال د می ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې ډېر تاريخي او فرهنگي (تاريخ او ادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه تر نن (۱۹۶۷) کال پورې د دې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيرېږي يوشمير اروپائي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انگلستان کې فقيد پروفيسر هيننگ (او پروفيسر گرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومنيخ او گوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل ، تجزيه ، قرائت د الفاظو په سموالي او د متن په راټولولو بوخت دي.

د (اتوتخاري) او (اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې د ډبر ليک د کشف په لومړيو کې د موسيو (ماريک) د فرانسې لرغون پيژندنې د پلاوي د غړي له خوا ورکړای شو او (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو "راوول کوريل" د فرانسې د لرغون پيژندنې د پلاوي غړی په (ازياتيک ژورنال) د اسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانگړي توگه د ليکونکي له زاويې خپره کړه مگر يو ډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې د فقيد استاد "هيننگ" له خوا په لندن کې واخستل شو، او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیک) تر عنوان لاندې ددې ډبرلیک ژبه د (باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاني باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرنبولرونکی و، دلومړي ځل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بريالی شو. په دې ترتیب سره چې د ډبرلیک په دویمه کړنه کې دانوم په لرغوني بڼه د (بغولانگو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلي او ټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانگو) څخه لومړی (بغلانګ) او وروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبرلیک څخه د کیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه د دسمبر تر ۲ نېټې اوبیا د ۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نېټې پورې ۵۳ نورې دکاني خبنتې چې دڅاه په سنکاري کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او څرګنده یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبرلیک دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاني کښل شوي وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاني بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دي.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیک اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګوبل) هم د ډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړې چې ټولې دقیقې اوډیرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډیره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپدې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح گنجایش نشته.

لكه څنگه چې مې په پيل كې وويل چې د سره کوتل دلومړي ډبر ليك
د كشف دغه لس كاله تېر شول، تر دې وروستيو پوهان دهغې په ژباړه كې
بيلابيلې هڅې ترسره كوي، ددې ژباړو يوڅه برخې د څوكلمو په معنا
او تعبير منحصرې دي، بلاخره ټوټه ټوټه څوكړنې ژباړل شوي او هغه وخت
د ټوټه كيدو په وجه د متن عمومي گټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې د متن په بشپړه ژباړه يې لاس پوري كړ د فقيد
هيننگ شاگردانو څخه يوتن پروفيسر (گرشه ويچ) و چې تير كال مې
دايران پيژندنې په كنگره كې وليد او په همدې باره كې مې ورته دلرغون
پيژندنې د څانگې خبرې واورولې چې مقاله يې د (چاه بغلان) ترسرليك
لاندې د (ريشياميجر) په مجله كې خپره شوه.

په (فروغ فرهنگ) رساله كې چې د انيس په ۱۳۴۶ كالنۍ كې
چاپ شوې له انگرېزي ژبې نه يې يوه ډير ازاده ژباړه پكې نشر كړه
چې همغه كټ مټ دلته نقلوم:

"كله چې د كنيشكافاتح معبد جوړ شو، يو پاچا په خپل نامه ونوماوه.
اوبه هلته موجودې وې، مگر وروسته وچوبې اوداوبو د كم والي په وجه
خدایان له خپلو ځايونونه پورته شول او معبد شړ پاتې شو، اوس په دې
حالت و چې (نو كرو نزو كو) (فريخ واديو) چې دهيواد پورو، داسمان زوی
، عادل، شفق د ټولو موجوداتو خير غوښتونکی پاچا له سر پرېكړو پلويانو
څخه و د ثور په مياشت كې ۳۱ كوشاني عهد كې داخل شو او امپراطور د
اوامرو په اثر په ملگرتيا د (كوزگنك) زوی د (برزومهر) (خير كمن) (سيتل
گانزيك) د معبد چارچاپير كلا جوړه كړه او څاه يې و كيندله او هغه يې په
ډبرو وپوښله او څاه ته يې څرخ نصب كړ اوداوبو ذخيره يې جوړه كړه او
د معبد محوطه يې تر لرې لرې ځايونو خړوبه كړه (اپومن) (مهرامن) او
(برزومهرپور) ډبر ليك وليكه"

البته دبغلان ډبر ليك د متن لوستنې ترجمې او تفسير د مناظرې په
اړه وړ خلاص دی په همدې ترتيب راتلونکي پر راتلونکيو سپارو. سملاسي
د بغلان ډبر ليك اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسيو مايك د اصلي
تخاري په نامه لوستی اوبيا فقيد استاد هيننگ د (باختري) يا (بلخي) په
نامه ونوموله. يوه دارياني ژبوله كورنۍ ختيزه منځنۍ ژبه ده چې
د كوشانيانو په دوره د مسيحي په لومړۍ پيړۍ كې دهندو كوش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډيرو برخو کې پرې خبرې کيدلې او پخوانيو (سغدي)
او (خوارزمي) ژبو ته يې ډير ورته والی درلود.
لکه څرنگه چې د ډيرو ارياني ژبو پر خلاف (که هغه پخوانی دي
منځنی او که نوي دي) چې په سامي ليکدود ليکل شوی دی يواځې ددې
کورنی مينځی ژبه چې ديوناني ژبې په ليکدود او حروفو ليکل شوی داپه
ډبر ليک کې په سمه توگه تلفظ او خوندي شوي ده يواځې دکار په پيل کې
چې کوم اشکال محسوس وو او شايد تر اوسه به هم په بشپړه توگه له
منځه تللي نه وي هغه دکلمو بيلتون دی ځکه چې د ډبر ليک يوناني توري
چې په اسانی سره لوستل کيږي، هغه پرله پسې او څنگ پر
څنگ ليکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دورو کې

په پخواني نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغه کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. د کابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لور ته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره او اصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونو څخه ښکته راتللي او راځي لاره یې نه درلوده او په مختلفو "کاسو کې" راټولیدلي او تراوسه یې دښار شاوخوا ښې ښانې لیدل کیږي.

داخرگنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندگوټو ترخوا ابادیدل دلرغون اریایانو دیادگار دوید په سندرو کې د کابل درود نوم د "کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداخرگنده ده چې اریایانو په افغانستان کې د استوگنې پر مهال او دجلگې "هفت دریا" یعنی پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیرانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسیدنه نه وه او ددې سیندگوټي پر غاړه لښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنورودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانۍ کلمې چې د کابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د "و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې د کابل په کلمه کې "اوبه د
"گل" په منځ کې لیدل هغوی د فیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.
پخوانی کابل چې هر ځای و خو څرگنده داده چې پر غرونو د دیوالونو
جوړولو وروسته د ابادۍ د ثقل مرکز د دوو غرونو "اسمایی" او (شیر
دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پیری
نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" د کابل درودخانې یادونه کړې ده او پستا هم
د ۱۴ قطعو څمکو په یادونه کې ۷ قطعي څمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي
اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي او یوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې
ډیر مشهورو چې بیا وروسته د کابل او کاپیسا د پهلوانانو یادونې شوي دي
پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

د دریمې م ز پیری په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده
له دې سیمې (اورتسپانا) یا (اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان
د بطليموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پیری کې
داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر د دې ښار موقعیت ښکته پورته کړی
دی او دنورو ځایونو وړاندیز یې هم کړی دی لکه "حصار سکندري"
د سرای خواجه تر څنګ او داسې نور مګر د کابل د ښار موقعیت د
"اورتسپانا" د موقعیت ارزښت له دغې څخه څرګند یږي چې د پخوانیو
کاروانونو لار چې دهند، باخترا او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي،
موجودې وې او فاصلې یې معمولا د موقعیت له مخې شمیري او همدې
کتني له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي د همدې تعبیر له
مخې څرګند یږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولو
د کاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې د لارې له همدې ښار نه
دهند، بلخ، باخترا او سیمې او د ښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او
د کابل موقعیت دا خصوصیت اوس هم لري او د دې درې تر خوا وولارې اوس
هم له همدې ځایه تیر یږي. البته د اصفه په سړاڼ خواجه اوبگرام کې حصار
سکندري هم لري. مګر مدققین ډیر په خوا متمایل دي چې کابل
نوموړی (اورتسپانا) (ارانوستنس) وګرځي او جغرافیه یې حورښت
هم د انظر به تائیدوي.

بطلیموس یوناني مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیری کې یې ژوند کاوه دبنارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دبنار په نامه یادوي چې پوهانو یې د تلفظ صورت د (کابورا) دبنار په نامه هم کړی دی او د کابورا نورې برخې یې دبنار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی د بطلیموس د (اوراسپانا) او (کارورا) دواړه یوښار بولي او (کارورا) یې د (بازلیئوس) په صفت یعنی (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. د بطلیموس نظریات د (کارورا) او (واتسپانا) دبنار په اړه د کابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانگړې توگه داچې د اښار د (شاهي) ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرگندوي.

لکه څنگه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي د قریو په نومونو کې د کابل د چارچاپیره ځینو نقطو لکه (لوکرنا - لوگر) (ارگوده - ارغنده) (بگرده - وردگ) هم یادوي او د ادري نقطې د کابل په چاپیریال کې لوگر، ارغنده او وردگ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کایورا چې کابل دی د اهمیت او موقعیت په اړه ډیر ارزښت وړ دي او دا څرگندوي چې نوموړی نه یواځې د مرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې د چارچاپیره مهمونقاو څخه هم بې خبره نه وه، د کابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل) دی لومړی یې د (پراچې) او (اور مړي) لهجو د تاثیر په وجه اود یفتالیانو د تمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم د پهلوي ادبیاتو د (بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول) ، (زاوول) ، (کاولستان) او (زاوولستان) به مو تل اوریدلي وي داتلفظونه د مسیحي له پنځمې پیری نه له یفتالیانو سره معمول شوی و. لکه څرنگه چې (زاوول) (زابل) شو همدارنگه (کاول) (کابل) شو او لکه څنگه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووايو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي د کابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالوراپه دیخوا معمول او متعارف دی.

بودايي کابل

ديوناني اوپهلوي کلاسيک متون کې د کابل دنوم دريښې او ددې ښار د بيلابيلو نومونو د ضبط په اړه چې راډيو ته مې يوه لنډه مقاله وليکله (تيره مقاله) دلته غواړم د بودايي کابل موقعيت تصريح کړم. په دې کې شک نشته چې کابل د يوې (وادي) په حيث، د يوې کلا په حيث، د يوې درې په حيث، د يو کلي په حيث او بلاخره د يونان او افغانستان د پايتهخت په حيث اوږد تاريخ لري. او که چيرته يې د پخوانيو اثارو پر اساس چې يوه مجموعه يې ۲۰ کاله دمخه له چمن حضوري او د مرنيچان غونډې له کوزنې برخې نه کشف شوې او اوس هم د کابل په موزيم کې خوندي ده و شميرل شي نو کولای شو چې د کابل تاريخ تر ميلاد پنځه پيړۍ دمخه د کابل تاريخچه شروع کړو. ددې ۲۵ پيړيو په اوږدو کې کابل د تاريخ بيلابيلې دورې تيرې کړې دي چې له هغې جملې څخه يې يوه هم د بودايي دوره ده چې هغې ته دلويو کوشانيانو دوره هم ويلای شو.

په دې کې شک نشته چې دلرغون پيژند او د خيرنو په وجه بودايي معابد او استوپو د کنډوالو اثار د غرونو په څنډو کې او د ښار په ماحول کې د غونډيو د پاسه په مختلفو برخو کې لکه چکري، کمري، شيوکي د شاخ برنتي د غره له لمنو، پنجه شاه، د علي اباد گردنه او همدا راز له نورو

ځايونو څخه هم پيدا شوي دي. خو كه چيرته په غور سره ددې عبادت ځايونو او استوپو دودانيو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرگنديږي چې داهريو ديوې نوې اوتازه دورې سره اړه پيدا كوي.

داگونه معبدونه وو چې دبودايي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دكابل چار چاپيره تپوياندي ابادې شوي دي.

فرانسوي فقيدموسيو فوشه عقیده لري چې بودايي كابل ديو كلي په توگه داوسني كابل جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ كيلومتري دچكري په برخه كې په داسې ځای كې واقع و چې نن ورځ يې هم دغره پر څوكه (دپای په برخه) كې يومنار دچكري منار په نامه موجود دی چې ليدل يې مدقینو اوسيلانيانو ته ددير ارزښت وړ دي.

دموسيو فوشه نظريه ددې ځای دتاريخي ودانيو پر مطالعاتو اودده پر هڅو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسيو (گودار) له خوا يې صورت نيولی دی.

په چكري كې پرته له دې چې دغره په يوه څوكه باندي منار موجود دی چې دهغې تورې وارثې او ثبوت ته رسول ځانگړې مقاله غواړي، يو بل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نيكه مرغه دزمانې په تيريدو سره دقصدي خرابيو ساتنه او محافظه يې په ښه توگه ترسره كړې ده او مطالعه يې په كوشاني عصر كې دكابل دبودايي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپيره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو ديوالونو اثار تر ۴۰ كالو دمخه هم موجود وو چې اوس يې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي، مگر دسره منار په مقابل كې دبودايي كابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحيط اوږدوالی يې ۴۷ متره دی مگر دمعبد يې پرته له پورې لرونكې ځمكې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته ديځ درې په نامه يوه وړوكې دره ده او دچكري دمنار ترشاه يوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ كې تر اوسه وړوكې استوپې موجودې دي.

له چكري نه لږ لري دلمرختيځ پر خوا دخورد كابل په لور يوه ساحه ده ددامن كمري په نامه ياديږي چې هلته هم ددوه استوپو نښې نښانې ليدل كيږي چې ديوې دمحيط اوږدوالی ۴۵ متره دی او له هغه ځايه بيا لږ

دلمر خاته پر لور يو بل ځای راځي چې د سيمې خلك يې (سه توپان) بولي،
خولکه څنگه چې توپ همغه داستوپې کلمه ده. څرگنديزې چې هلته
استوپې موجودې وې، نه يواځې د درې استوپو بلکې د ۵ استوپو نښې
نښانې ښکاري.

په دې ترتيب څرگنديزې چې د (کمرې اوچکري) په علاقه کې په
لومړۍ مسيحي پيرې او په ځانگړې توگه له لومړۍ څخه تر دريمې
مسيحي پيرې پورې د پيرې استوپې او معابدونه موجود وو او پدې کې
داستوپو او معبدونو نښې نښانې هيڅ شک نه پيدا کوي.

انگريز لرغون پيژندونکی ميسن له ۱۴۰ کاله دمخه بودايي کابل
کنډوالې ليدلي دي او حتی دچکري په لويه استوپه کې يې يولوي سوري
کړې و. او يوشمير ختین لوبني د تيرپو صندوقچه او سکې يې له هغه ځايه
وړي دي بودايي کابل د ودانۍ د جوړښت د ښار د ابادۍ او د خلکو د جمعيت
له نظره چندان اهميت نه درلود، مگر د ديني مرکزيت له مخې په پورتنیو
پيريو کې چې يادونه يې وشوه بې اهميته نه وه دچکري د منار موجوديت
دمعبدو او استوپو شته والی دا رانښيي چې د ختيځ او شمال لوري بودايان
هلته روزل کيدل.

د کابل شاوخوا بودايي پاتې

شوي ودانې

لرغون پيژندونکي پوهان معمولا پدې باوري دي چې کابل بودايي عصر څانگړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له ننني کابل څخه ليرې وجود لاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، اباديو، دمعدونو او داستوپو ودانۍ اوبل دکابل دځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لدې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانۍ کابل په لومړيو دوه درېيو مسيحي پيريوکې دلوگر دحوزې له مخې له اوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلوته په ۸ کيلو مترې کې قرار لاره او دا هغه حوزه ده چې (ساکا) (کمرې) (چکري) او (بگرامي) نيولې ده اودلوگر اوبه دمخه تردې چې دکابل سيندگوتي سره يوځای شي. يواځې د يعقوب له تنگي څخه راوځي داپورته يادې شوي ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مويادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمرې او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچپيرې كړي دي او شمال لور يې خلاص دی. همدارنگه يوشمير غونډۍ لکه: خاک بلخ او تپه مرنجان يې په لرې شمال لويديزه برخه کې پرې دي. داوس له پاره دبودايي کابل لرغونتيا دودانيو دجوړښتي سبک له نظره اويوشمير سکودشهادت له مخې چې له پخوانيو اباديو څخه راپيداشوی دی دلومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيرۍ پورې ترشابيولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانيان دخپل قدرت اوج ته رسيدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځينو فتح کړای شويو برخو کې يې واکمني درلوده.

فرانسوي هيوادپيژندونکی موسيو فوشه باور لري چې دبگرامي وجود پر دغوسيمو کې چې يادونه يې وشوه دغلته دوجوديوبل دليل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطليموس يادونه (چې دبنار په حيث يې ترينه يادونه کړې ده) په همدغه سيمه کې واوسيرې.

لکه څنگه چې کتل کيږي اوپخوانۍ بقايا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلورو څوكونه نيولی دغرونو ترلمنو او غونډيو پورې په ټولو ځايو کې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په بنکتنو مورگو باندي واقع وو او په دواړو ځايونو کې دبودايي اباديو بقاياوې — دغرونو په لمنو اودغنديو دپاسه په پنجه شاه غونډيو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نورو کې مشاهده کيږي.

په هغو سيمو کې چې يادونه يې وشوه دبودايي اباديو پاتې شوني معمولاً له زراعتي ځمکو پورته او همدا راز له کليو لکه (شيوکي) او (کمري) نه پورته اوډير وختونه يې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتاً پناه وې جوړې کړای شوې دي.

دپخواني بودايي کابل له مشهورو ودانيو څخه يو هم دچکري منار دی چې داوسني بنار جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ کيلومتري کې ديوغز دموږگي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شک نه وتلې نه ده چې په پخوانيو وختونو (مسيحي لومړني پيرۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې يو څرخ يادبودايي دين علامه و. لکه څنگه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې يې څرخ ليدل کيږي.

دپخواني بودايي کابل دودانيو په قطار کې يوبل دقدر وړ څيز (سره مناره) ياسور منار دی چې دچکري دغره په پای کې ليدل کيږي لکه څنگه چې ددې منار په تعمير کې دسور رنگ کاني لگيدلي دي په دې وجه يې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړو منارونو ترمنځ دڅو استوپو پاتې شونې لیدل کیږي چې مخ یې بڼه ساتل شوی دی. دلویې استوپې احاطه یې له ۴۵ مترو نه اوږې.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړو کې درې دي چې یوې ته (بخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وایي او دهرې یوې په دننه کې وړې استوپې لیدل کیږي.

له چکري نه دختیځ پر لوري دغره دیوې گرځنې ترشا یوه بله لویه ساحه پرته ده چې معمولا ورته دکمري دامن وایي هلته ددوو ځانگړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالی څرگندې شوې چې هر یو یې ځانته استوپې لري چې دیوې دقطر اوږدوالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دویمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره دیوې څوکې ترشا یوه بله لویه ساحه راځي چې معمولا هغې ته (سه توپان) وایي چې پخپله یې له نوم څخه څرگندیږي چې دلته یوشمیر معبدونه او بودایي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې باید هیر نکرو چې (توپان) د(توپ) جمع ده او توپ تر اوسه دافغانستان په بیلابیلو ځایونو کې داوسیدونکیو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه: (توپ دره) چې چاریکار ته مخامخ پرته ده او یوه لویه استوپه اوس هم هلته لیدل کیږي.

لنډه دا چې هغه سیمې چې داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بیلابیلو برخو کې پرله پسې دگرځنیو او څنډو ترشا یوشمیر مهمې بودایي ودانۍ ابادې وې چې بقایایې دمعدونو، استوپو او منارونو په بڼه پاتې دي، خودزمانې په تیریدو او ددې سیمې بنار ته دنژدیوالي په وجه پکې ډیرې خرابۍ پېښې شوې، خوبیا هم ویلای شو چې بودایي ودانۍ پدې برخه کې ډیرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دریمه ق م پېړۍ داشوکا په وختونو کې کله چې بودایي دین افغانستان ته راغی په دې سیمه کې ابادې شوې وې.

کابلي رتيل شاهان

نردريمې زېږدې پيرې وروسته په لويديځ کې د ساسانيانو او په ختيځ کې د غربي ترکانو درامنځ ته کيدو پر اثر په افغانستان کې د کوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدې پيرې کې د يفتل په نامه دنوو خلکو د څرگنديدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې د فيض اباد په شمالي برخه کې اوسېږي، ترکان او ساسانيان دواړه تر شا کړای شول يفتليانو لومړی دهندوکش په شمال اوبيا په جسرې کې د زابل په سيمه يعنې د غزني او کندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل او په هند کې يې ډير فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه گوپتايانو دوی بيرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بيا په ترکيبي بڼه ورو کوشانيانو او يفتليانو په شريک ډول د افغانستان په بيلا بيلو برخو کې د يوشمير سيمه ايزو واکمنو په مرسته حکومت او قدرت ته ورسيدل، چې د باميانو زمريان دهغو قبيلو نمونې وې، بايد ياد ولرو چې په غربي ماخزونو کې په عموم ډول د کابل سيمه ايز واکمن د (کابل خدا) په لقب ياد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو د کابل شاهان په بيلا بيلو کورنيو او ډلو وويشو چې په هغه ډله کې يو هم رتيل شا شميرلی شو چې يو بناخ ته يې د (رايان کابلي) په لقب سر ليک ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو د افغانستان له لويديزو سرحداتو سره تماس وموند يعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسيحي) تر هغې زمانې پورې چې کابل

د یعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دڅه د پاسه دوه پېړیو په اوږدو کې د کابل د سیمې پاچاهان چې د هندو کش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود (رتبیل) په نامه اوصفت یاد شوی دی.

د عربي ماخذونو په تعقیب د فارسي متون په تاریخي او ادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان د هجري په لومړیو پېړیو کې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

د ارتبیل شاهان د هندو کش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه د سیستان تر هامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنگ یعنی د اوسني افغانستان او ایران تر پولو پورې سلطنت درلود او د ډیر قدرت لرونکي وو مگر په کابل کې د سیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډیر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي او تاریخي ماخذونو د کابل د عوامو په فولکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی — د شیر دروازي او شاخ برنتي د غرونو د پاسه د ابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کېږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه د دې شاهانو د تاریخي حقایقو په روښانولو کې ډیره مرسته کوي.

په دې کې شک نشته چې د (رتبیل) د کلمې د لیک او ضبط صورت لږ څه غور غواړي، او د مطالبو د تحلیل صورت یې راڅرگندوي. ټول پوهیږو چې د (رتبیل) کلمه په عربي او فارسي متون کې له بیلابیلو بنو ضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل او نور د اذ ضبط توپیر په غالب گمان چې د عربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړو ژبو عربي او فارسي کې یې د تاریخي او جغرافیایي نومونو د لیکنې د سم ضبط ستونزه یې جوړه کړې او په داسې کلمه لکه (رتبیل) کې د (ت) (ب) او (ی) د تورو ځای پر ځای کول تغییر کوي او بیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو.

لکه څرنگه چې رتبیل شاهان د دین له پلوه د هندويي دین پیروان وو او دهند اوباب شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پر غالب گومان وایو، چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري، له احتمال نه لري نده چې د دې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري، "رتن پاله" چې یو ځانگړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانۍ سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي، همدارنگه "رای پاله" هم د "رتبیل" په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د "شاه" په معنا او "راني" یې "ملکې" ته ویل او "پاله" د کورنۍ نوم و، د "رای پاله" او "رای پال" له ترکیب نه چې هغه یې (د پاله کورنۍ پاچا) ترجمه کولای شو، نو کیدی شي په اسانۍ سره د "رتبیل" کلمه منع ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې د تشکیل صورت چې څنگه وي هسې به وي خودومره په څرگندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" د کوم پاچا نوم نه و د عربي او فارسي ماخذونو څخه یواځې د کابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد یې د کابل د څو پاچاهانو او کورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې یې کابل له کابل څخه بهر د افغانستان په ټوله جنوبی برخه باندې سلطنت کړی دی او مور د افغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد او اصلي ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانو او یفتلیانو له بقایا و څخه چې د افغانستان په ډیرو برخو کې یې سیمه ایز امارتونه منع ته راوړل او د اسلام تر راتګ پورې یې په خپلو حوزو کې امارت وکړ یواځې یې د اوروستی هندي او برهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یا د بامیان زمریانو بودايي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې د رتبیل شاهانو مرکز او پلازمینه د کابل ښار و او یاتردې ښه و وایو چې په دې کې شک نشته چې د "کابل کلا" یفتلی شاهانو پنځمې مسیحي پیړۍ په اوږدو کې له بگرام نه د پایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې د بالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار یې د ښار د غرنیو سیمو کې وکښ چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل د بلې واکمنۍ مرکز یې همدغه د کابل کلا و ټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو او د غرونو د پاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تر دې دمخه مو اشاره وکړه چې د پخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یو کابلی رتبیل شاهان او بل کابلی رایان ددې کورنۍ دواړه ډلو د عربو د لښکرو او د عرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی د سیستان د صفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځايونو په ځانگړي توگه دغزني، لوگر او کابل ترمنځ سبختې
جگړې وکړې چې خاطرې يې په جزئياتو سره دتاريخ په متونوکې خوندي
دي.

تر دې پورې چې يعقوب ليث صفاري هم ددوروستي رتبيل شاه له خوا
ديوحربي چل پراثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال
گرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجري کال چې له ۸۷۹ ميلادي کال
سره سمون خوري دنهمې ميلادي پيرې په دريمه نيمايي کې افغانستان
دلويديځ له لوري دمسلمان امير په لاس فتح کړای شو. خو درتبيل شاهانو
پايڅوړونه بشپړ له منځه لانه ډل پدې چې تاريخ ديعقوب ليث صفاري
دورور عمر ليث صفاري په وخت کې هم دلوگر اوغزني په برخو کې درتبيل
شاهي وگړو يادونه کوي.

برهمني واکمني ياهند او

کابلي شاهي

داوومې مسيحي پيرې له پيل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بيلابيل نسلونه واکمني ته ورسيدل چې عربي، سانسگريټ، فارسي اوچينايي ماخذونو په دوه ځانگړو نومونو ياد کړل چې نن ورځ دواقاتو ترتجزيي اوتاريخي پيښو ترپيښيدو وروسته دومره ويلای شو چې ددې کورنيو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ريښې له مخې يي د(کوشانيو يفتليانو) په صفت يادولی شو، ځکه چې ددې دوه اصلي ريښو عنصر زموږ په هيواد او په ځانگړې توگه دخيتخ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانيو سوابقو له مخې تيت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانونسلم و دوه منبع لرو يو البيروني چې هغه وخت په غزني کې اوسيده او له غزنوي واکمنو سره يي هند ته سفرونه کړي اودير پراخ او افقي معلومات يي ترلاسه کړي او بل (کلهنه) دکشمير مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر يي (راچاترانگيتي) نومېږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې يي دکشمير اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنگوالی اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البيروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ گرځيدلی په دوه نومونو اونبنانو يادوي: يو (ترکيان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهيان يي د (کشتاتريه) نسل څخه عبارت دي او ياهم هغه جگړه ماران دي چې دافغانستان په تاريخ کې يي د (رتبيل شاهانو) په لقب لارښه پيژنو. دبرهمن نسل د شاهانو بل نسل دی چې د عقيدې له مخې (برهمن) يا (هندي) وو. او د کابل د سيمه ايزو برهمنيانو او هندوانو څخه شميرل کيدل او ډير معبدونه يي په کابل او د کابل په چار چاپيره سيمو کې درلودل چې د لوگر د (سگاوند) معبد يي مشهور معبدو.

څرنګه چې له يادو شويو ماخذونو څخه څرګنديږي چې رتبيل خلک عسکر پيشه (عسکري) خلک وو او معمولاً به يي ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګين) او وروستی يي د (لکه تورمان) په نومونو ياد کړی دی او وايي چې وروستی پاچا يعني (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزير لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ د قدرت او اقتدار انتقال صورت برهمني وزير او ياهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته يوه سلسله کيسه لري چې البیروني طبعاً هغه اوريدلې او داسې يي نقل کړی دی:

البیروني وايي: (کلر) برهمني وزير اتفاقاً خزانه وموندله او يوناڅاپي پانګه وال شو، او لکه څرنګه چې پانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو يي د مال په لرلو ډير پلويان وموندل او لږ لږ يي دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډير ظالم شخص و. له رعيت سره يې ډير بد سلوک کاوه او پدې وجه خلک ترې ډير په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزير ته شکايت وکړ دبرهمني وزير پانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزيات کړی و له پاچا څخه يې گټه پورته کړه (لکه تور مان) يي بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښيناست. داو د البیروني له نظره برهمنشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چيرته همدا عين موضوع د کشميري مورخ په کتاب ((کلنه)) کې مطالعه کړو يو بل څه به وگورو کشميري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګرياهندوشاهي د ((کلر)) په نامه بالکل نه پيژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد ((لليه)) په نامه يوتن يادوي دا ((لليه)) د کشميري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصرو چې د (۹۰۲-۸۸۳م) ترمنځ يي په هغه ښکلي دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتيب ددوو مورخينو دنظرياتو پر اساس چې يودغزني اوبل دكشمير و دبرهمن شاهي ياهند وشاهي كابلې نسل موسس دوه تنه گورو يو ((كلر)) او بل ((لليه)) اروپائي مورخين اوباخترې مدققين لكه "كننگهم" او "سراورل ستن" چې دواړه انگريزان دي او دوى ((كلر)) او ((لليه)) يوسړى بولي . "سراورل ستن" چې پخپله دكشميري مولف ((راجاترانگين)) ژباړن دى تعجب كوي چې څنگه دوه تنه دغزني او كشمير مورخين ((كلر)) و((لليه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص ديوتن جز نشي كيدلى دا په همدغه ترتيب .

يوبل خيتخ پيژندونكى چې د ((كلر)) او ((لليه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو ليكدود راولاړه شوې سته نزه بولي اوپه حقيقت كې يې هغه دوه نومونه ديوه سړي گڼلي دي په هر حال كه چيرته دا دواړه نومونه يوتن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې كشميري مورخ په داسې وخت كې ((لليه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مركز يې كابل نه ((ويهند)) ته منتقل شوى او په كابل كې ((لكه تورمان)) پاچاهي خپله كړې ده. يوشمير اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه يو دي د ((كلر)) او ((لليه)) نومونه په مشترك ډول د((كلرلليه)) په بڼه ليكي او همدارنگه دزمان اومحل دتشخيص په پام كې نيولو سره دهغوى پاچاهي داسې تعبيروي چې ((كلر)) په كابل كې دبرهمن شاهي كورنى دسلسلې سر و او هغه په كابل كې دبرهمني شاهانو بنسټگر گڼلى شو، پداسې حال كې چې لليه ددې كورنى پاچا و چې برهمن شاهان ياهند او كابلې شاهان دغزنو يانو دفتوحاتوپه اثر كابل، لوگر، اوگرديز كې له پښو ولويدل اوپه پاى كې يې داتك ترڅنگ ((ويهند)) كلك كړ او هلته يې نوى مركز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي يادهند او كابل شاهي نسل په كابل كې معبدونه اباد كړي اودبنار په يو درم سال كې يې ديوتن پاچا مجسمه تر يوه حده نقش كړاى شوې ده.

د کابل پخواني ديوالونه

يو له پخوانيو خاطر وڅخه چې د کابل ښار ارزښت يې مخصوصا د تدافعي ترتيباتو له نظره ثابت کړی دی د پخوانيو ديوالونو وجود دی، چې له نيکه مرغه پر دوو غرونو شيردروازه او اسمایي يې ځينې برخې تر اوسه پاتې دي چې د ښار له هرې برخې نه څرگندېږي. د اسمایي او شيردروازې واړه غرونه يو د بل په مقابل کې يو د پخواني ښار جنوبي پلو او بل يې شمال لويديز لور ته پروت دی او په پخوانيو وختونو او د اسلام په لومړيو پېړيو کې يې د طبيعي حدوداتو په توگه د کابل ښار محدود کړی او د ښار ساتونکيو (دفاع کوونکيو) له دې غرونو څخه د طبيعي پناه گاو په حيث کار اخيستی او په لوړو برخو کې يې ښه کلک ديوال تير کړی دی.

لکه څنگه چې ټول پوهيږو د کابل اوسنی ښار درود دوو غارو ته چې د کابل په سيند شهرت لري پروت دی چې داسيند د پغمان د غرونو له لړۍ نه سرچينه نيسي، او لکه څنگه چې مې يوې راډيويي مقالې ته هم ليکلې ويو وخت و چې د کابل ډيرې ابادۍ د يوې بلې رودخاتې په حوزه کې پرته وي چې هغه د لوگر درود په نامه يادېږي او د لوگر ډډرې له جنوبي برخې نه راغلی او بلاخره د يعقوب له تنگي څخه راتير

دسهاك اوشيوكي سيمې خړوبوي او له تنگ غارونه څخه څو كيلو متره وړاندې د كابل له سيند سره يو ځای كيږي.

د كابل د اباديو تاريخي بهير كه په غور سره وكتل شي څرگنديږي چې كابل د پخوانيو اباديو د ثقل له مركز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو كې چې په چكړي كې يې قرار درلود په تدريج سره د لوگر رود حوزې او بيا د كابل د سيند گوتي حوزې يې ځايي بدلون موندلی او په دې تدريجي سير كې داسې وخت هم راغلی دی چې د دوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمڅ څمكې د بالاحصار د مورگي په گډون د اهميت وړ گرځيدلی دی.

د څلورمې اسلامي پيړۍ د متون په شهادت لكه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشكال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. كابل هميشه د (كلا) (قهندز) يا (كهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوی او د اكلودژيا حصار هميشه د حصين، محكم او استوار په صفت ياد شوي او بنار له ځانه (ربص) يا حومه درلوده چې د كلا يا حصار د ديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو د څلورمې اسلامي پيړۍ د ماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري د كابل كلا او حصار وجود لاره او داستحكام او شهرت يې ډيره او ازه خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وكړو چې د كابل پر غرونو زاړه ديوالونه د بنار له مستحكمې كلا سره اړونده موضوع ده. او اصلا د كهندژيا زړې كلا شته والی چې د اوسني بالاحصار پر ځای د ديوالونو جوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې كلا د دفاع له نظره استحكام ومومي.

افغاني مورخينو تر يوه وخته داسې فكر كاوه چې اصلا د كابل پخواني ديوالونه د اسلام د مقدس دين د خپریدلو په مهال د لويديزو بلوسگرو د منځينو لارو په پار د كابلې پادشاهانو يعنې رتبيل شاهانو جوړ كړی دي.

خو كه چيرته د كار اوږدوالی، د جوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو كې ترې كار اخستل شوی دې ټولو ته په غور سره تر كتلو وروسته داسې څرگنديږي چې د ديوالونو په بېره جوړ شوي نه دي او ددې د جوړولو مفكوره پخوانی سابقه لري.

يو تن لويديز عالم پادر كسپاني ديكالوي چې نژدې ۱۸ كله يي په كابل كې ژوند كاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ كال په دويمه شماره كې يي مقاله هم خپره كړې ده، هغه ليكي چې دكابل پرغرونو ديوالونه په احتمال سره ديفتليانو په وخت كې پنځمه زېږدې پيړۍ كې اباد كړای شوي دي.

پدې كې شك نشته چې يفتليان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان كې دفيض اباد شمال لور ته اوسپړي دوی دپنځمې پيړۍ په اوږدو كې ديو فعال قوت په حيث دهندوكش شمال او جنوب لور ته په فعاليت لاس پورې كړ ساسانيان يي دهيوادله مركز څخه لويديځ لوري ته شا كړل او دهندوكش جنوب لور ته يي (دزاولي) په نامه يوه مشهوره قبيله په زابل او كابل يعنې په غزني او اوسني كابل كې ځای پر ځای شو اود (زاول) (كاول) زابلستان او كابلستان نومونه دهغوی دوخت داستقرار خاطرې دي.

لكه څرنگه چې يفتليان وسله لرونكي او جنگيالي خلك وو او همدا راز دسوق الجيشي له نقطه نظره يي په ځمكو كې ډير شناخت اومهارت لاره، دنوموړي ايتاليائي پوه له نظره قوي احتمال دی چې دكابل دكلا مستحكمه هسته دكابل اوسني بالاحصار اودمحافظة له پاره يي دغرونو دپاسه ديوالونه ددوی په لاس اباد شوي دي.

دكابل پخواني ديوالونه دچين دسترو ديوالونو يوه وړو كې نمونه ده چې نښې نښانې يي دپيكن غرب لور ته ۹۰ كيلو مترۍ كې په ختيزه نړۍ كې نوم لري لكه څرنگه چې ټول پوهيږو چې دچين لوي ديوالونه د ۳۰۰۰ كيلو مترو په شاوخوا كې اوږدوالی لري اوداديوال په ۲۴۰ ق م كې ديوې چيني كورنۍ له خوا چې مانچو نومیده اودهيوانگنو خلكو دیرغلونو دمخنيوي نه پاره جوړ كړای شوی و.

دكابل ديوالونه دچين دلويو ديوالونو په مقابل كې فوق العاده وړو كې ديوالونه دي او داخواخي ديوروكی بناړ له پاره چې ددوه وړوكو غرونو په منځ كې پروت و ددفاع په خاطر جوړ كړای شوی و.

مگر ددې دواړو ديوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپير نشته.

دكابل دديوالونوپه جوړولو كې دډبرو ټوټو، غټو خامو او پخو خښتو څخه كار اخيستل شوی، برجونه، كنگرې او تير كښونه يي تر اوسه په ښه ډول تشخيص كيږي، دديوالونو دجوړولو دځای ټاكل مخصوصا دغرونو په

لمنو کې چې ددهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کېږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډيرو سختو ځايونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې ديوال خپلې دروازې درلودې او يوه دروازه يې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسميه له همدغه ځايه اخستل شوې وي.

دا ديوالونه درتېيل شاهانو په عصر کې د عربانو د حملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې د احمدشاه دراني اوابدالي تيمور شاه په وختونو کې هم پکې يوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې ديوال دجلګو او زراعتي برخونه تيريده هلته يې اثار پاتې نه دي او دبريد ټاکل يې يوڅه شکونه پيدا کوي.

دکابل ديوالونه زمونږ له تاريخي ميراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاريخي خاطراتو له نظره وي او که دگرځندويانو دمطالعاتو له نظره وي، زمونږ ملي دنده ده.

د کابل لمنوګې د ابادیو د پراخوالي

ستراتیژي مفهوم او موقعیت

کابل د جغرافیایي جوړښت له مخې د غرونو په څو پردو کې تاوراتاو پیچلی پروت دی. که چیرته یې شاوخوا ته وکتل شي نو یوشمیر غونډې لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهر) او نورې یې د ابادیو نژدې چاپیریال کې واقع شوی دی. خو د ښار مرکزي برخه د دوه وړو کو غرونو (شیر دروازي) او (اسه مایي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې یې نور غرونه په کره وړه بڼه پراته دي.

ټول پوهیرو چې د بودایي اثارو د شهادت له مخې د کابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپیر چل کې د غونډیو د پاسه هم ابادی درلودې ددې ابادیو لمنه تر دویمې، دریمې زېږدې پیړۍ پورې رسیږي او دهغو مسکو کاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګندیږي چې په څلورم او پنځموم ز پېړیو کې په دې حدوداتو کې ابادیو وجود لاره مهال د کابل ښار لیدلې نه دی خو داسې اټکلوي چې د کابل ښار په پخوانیو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډیر اباد معبدونه یې درلودل مګر ډیر ارزښت یې نه لاره او دا خبره هغه وخت بڼه څرګندیږي چې د بگرام د ښار موقعیت په ۸۰ کیلومتري کې په نظر کې ونیول شي. هغه وخت سړی پوهیږي لکه څنګه چې بگرام یو لوی ښار او د کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودايي علماو گنه گونه هلته جوړه وه او کابل دلارې له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و . هغه څوک چې د کابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنيان چې دلومړي ځل لپاره دې ښار ته راځي ټولو یو عجیبه څیز پدې ښار کې لیدلی او ویني چې هغه یولوی حصار دی چې دشیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي گټې نه نور څه و ؟

لکه څنگه چې دچین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه ترې مطلب نه و همدا راز د کابل په غرونو دیوالونویواځې اویواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب ترې یواځې مدافعه وه . اوتل ددې دیوالو له لیدلو ځینې پوښتنې په ذهن کې گرځي چې دامستحکم حصار دچاله خوا؟ په کوم کال او کومه نیټه جوړ کړای شوی دی؟

له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډبر لیک په دې اړه درک نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړي، یوتن (پاورکسپاني) ایتالیایي پوه چې ۱۸ کاله د کابل په ښار کې اوسیده او دافغانستان اړوند یې یو کتاب هم لیکلی سرلیک یې دی (افغانستان چهار راه اسيا) هغه پدې باوري دی چې د کابل په غرونو دیوالونه ديفتليانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی .

دایفتلیان چې دافغانستان دتاریخ دپنځمې مسیحي پېړۍ په اوږدو کې راڅرگند شوي داخلک نظامي او جگړه مار خلك وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب ، نظامي او جنگجو خلك وو دوی له منځنی اسيا دپامیر له هغه لورې او سر دریا اومودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخوانی تخارستان او بدخشان کې میشت شول .

دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبيله (زاوول) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاوول شهرت وموند .

دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې د کابل په غرونو ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعمیل له مخې يې د دیوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې
 له نیکه مرغه بقایایې تر یو حده اوس هم موجودې دی منع ته راغی.
 کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) يې بالا
 حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ)،
 (کنهدژ) (کلا) په حصینه او مستحکمو صفاتو یاده شوې ده او ښار له کلا
 سره سره چې مستحکمه هسته يې وه دښار چار چاپیره يې دیوال هم لاره،
 که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو
 لرونکی اوښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چار چاپیره بل حصار جوړ کړای
 شوې و چې د کابل دغرونو په څوکو يې یوڅه برخې پاتې دي.
 د کابل دغرونو دپاسه د حصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه
 اسان کار نه دی او دایو لوي کار گڼل کېږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت
 او مقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرگندوی چې نظامي او سوق الجیشي
 ارزښت چې کابل پکې اباد او معمور و په پنځمه مسیحي پېړۍ کې ایجاب
 کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.
 ټول په دې پوهیږو اوریدلي اولوستلي مو دي چې د کابل رتبیل شاهانو
 دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار د عربو
 مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زېږدې پېړۍ کې ځای پر ځای و
 چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جگړې هم شوي
 اودا جگړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي
 دي. د کابل - غرونو دپاسه د حصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې
 دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار
 له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستی ښه خپله کړه کابل
 ډیومستحکم پایتخت او مرکز په حیثیت وشمیرل شو.

دچکري منار

د کابل جنوب ختيز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په يوه تيفه باندې يوتور رنگه ياباريک عمودي کرښه څرگنديږي کله چې داغره په ژمي کې واورې سپين کړي دا کرښه لږه څه ښه څرگنديږي داتور عمومي خط دچکري له منار څخه عبارت دی.

د (چکري منار) دجغرافيايي، تاريخي، فرهنگي او معماري مفهوم له نظره پايته ته په نژدې ساحه کې يوه مهم مېراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرگنديږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافيايي مفهوم يې رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عين زمان کې يوتاريخي ښار شميرل کيږي چې له ډيرو وختو راپه ديخوا دې اوسني حال ته رسيدلی دی يووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز و دبالاحصار تر شا زړه جبهه اوشهدای صالحين واقع دي چې داځايونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډير ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا يو لړ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري اوچکري ډير مشهور دی او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې يې دپخوانيو زمانو دآباديو پاتې شونې شته.

اوځينې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بيني نيزار، سهاک، کمري او چکري دپاملرنې وړ دي اووروسته دچکري دغرونو تر کنډرونو يڅ دره، سنجد دره او سه

توپان" داسي درې دي چې ليدونکي داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاک او تر هغې هم ليرو منطقو ته يي بيايي. دچکري منار چې دغره په يوه خوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالی لري او قطري يي د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.

دچکري منار په استوانه يي بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يي په تدريج سره نرۍ کيږي دمنار پورتنۍ برخه داوښ دموري په شکل ده اولکه څنگه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرگندونه کړې ده داسې څرگنديږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنۍ برخه کې (خرخه) يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون و وضع شوی وه ، لکه چې همدې نظريي او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي يي (چکره) يا (عراده) دبودايي دين علامه ليدل کيږي او (چکره) عين همغه کلمه ده چې دچکري په منار کې ليدل کيږي اوله نامه څخه يي هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه کې (چکره) (خرخه) يا (خرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونکي دتاريخ له نقطه نظره دچکري منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لکه (بيخ دره) (سجد دره) (سه توپان) اونوروکې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت ورکوي مگر پوښتنه پيدا کيږي چې ايا دامنار د(اشوکا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟ موريا امپراطور اشوکا چې دهغه کتيبه په بودايي اخلاقي لارښوونو ليکلې وه پدې وروستيو کې دکندهار په سرپوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودايي دين ته يي په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليک په جلال آباد کې دډرونتې په برخه کې تر لاسه شوی دی. اوهمداراز دچيني ليدونکي هيوان تسنگ دليکونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هده اوپگرام کې استوپې اومعابدونه جوړ کړي ودا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه کوي چې دچکري منار بايدداشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وي.

دچکري منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يي له بودايي قانون څخه استازيتوب کاوه او دغره په پوزه باندې يي موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يي دبودايي کابل څرگندونه کوله او له بلې خوا يي دبودايي دورو راهبانو د لارښوونې له پاره شميرل کيده. لکه چې دشرق دلوري يي دهدي، دشمال دلوري يي دپگرام او دشمال غرب له خوا يي داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

کوله بگرام، چکري، کمري، سهاک چې چارچاپير پراته او ډيره ساحه يي نيولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ يې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډيرې ابادۍ دچکري دمنار په نژدې چاپيريال کې متمرکزې وې.

ټول په دې پوهيږو چې اشوکا په هند کې ډير معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په خانگري توگه دتيرو منارونه يي په مختلفو ځايونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه يي پر ډبرو کيندلي او په منارونو کې کلک کړي دي او تر اوسه لکه څنگه چې دمخه وويل شول دوه فرمانونه يې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چيرته داملاحظات په نظر کې ونیول شي په اسانۍ سره ويلای شو چې دچکري منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وويل، همدغه شان د(چکره) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنگه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنگ درهبانيت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال يې دبودائي دين مبلغين دارغنداو سيمې موجوده کندهار ته ورسيدل، غالب گمان دادی چې دچکري دمنار اساس هم هغوی ايښی وي او په کابل کې دبودايي دين دخپريدلو دخاطرې په ډول يي دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبيعي وه ددې منار چارچاپيره په درو کې ډيرې استوپې او معبدونه و چې دځينو شواهد اوس هم ليدل کيږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې اباديو لمنې تر لومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيړيو پورې اوږدې شوي وي.

خم زرگر

دبودايي معبدونو او استويو پاتي شوني

(خم زرگر) يويې نښانه ځای دی چې په ځانگړې توگه يي په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوي نه ده، مگر دتاريخي اباديو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځای و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوک نه وي چې د "گلپهار" نوم يي اوریدلی نه وي. دا ښکلی کلی دپنجشیر ددرې په دننه اود کوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشیر دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دی او داځای دنوي پلازمینې کابل دخلکو دتفريح اومیلو ځای دی.

گلپهار په خپله شمالي برخه کې د "شیخان خیل" په نامه يوځای لري چې له څوکالو راپدېخوا هلته يوه لويه دټوکر جوړولو فابریکه جوړه شوې او په فعالیت يي پیل کړی دی اود "شیخان خیل" نوم دگلپهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلی دی.

باید هیر نکړو چې دشیخان خیل هغه دښته چې اوس هلته دفابریکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يي دډیرو گلونو په لرلو او په ځانگړې توگه دلله گل په لرلو يي ډیر شهرت لاره. او ظهیر الدین محمد بابر په خپلو یادښتونو کې چې په "تذک" شهرت لري د شیخان خیل دنوم يادونه يي د (شیخاددښتې) په نامه کړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله گل دمخلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانگړي توگه يي يادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله گلانو څخه يي پدې دښته کې د (لاله گل بوی) او (لاله صبرگ) يي ډير شهرت لري چې دغور بند دتنگي په خوله کې راتوکيږي. دگلپهار دکلي شمال شرق لوري ته دشيخان خيل دښته، خم زرگر او خواته يي اشتراگرام پروت دی او ددې منطقي شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرگر او اشتراگرام دکاپيسا دډيرونورو نقاطو په خير دپخوانيو دورو ډيرې مذهبي ابادي درلودې او دقديمه اثارو بقاياوې دامفکوره په وضاحت سره تائيدوي. ددې کلي شمال لوري ته دغرونو اوسيدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) او که دشتل درې اوسيدونکي دي چې شمال لويديځ ته واقع دی ټول په پشه يي ژبه خبرې کوي او داسې څرگنديږي چې په پخوانيو وختونو کې دې لهجې پدې سيمه کې عموميت لاره.

داخبار، فرهنگي او اطلاعاتي يادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخيستي، پدې وروستيو کلونو کې بودايي اثار او تراشلي مجسمې ورو، ورو له سنجن" او خم زرگر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړۍ په زړه پورې پارچې چې له "سنجن" څخه ترلاسه شوي عبارت له دوه لويو دکانو هيکلو څخه دي چې يويې يومتر اولس سانتې لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرگنديږي چې له اوږدو وپښتو څخه يي داور شغلې لوزيږي اودپښو له تلووڅخه يي اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډيره ښکلې هم وه د"پايتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودايي خارقه بزرگ په صفت يادوي او دويمه پارچه چې له "سنجن" څخه ترلاسه شوې يوه دناستې "بودلس اتوا" مجسمه ده.

دشيخانخيل او خم زرگر ترمنځ ديوه غره لړۍ ده چې ډيره برخه يي سليت کاني لري او ددې غره لمنې چې مخه يي دشيخانخيل په لور ده تاريخي شواهد نلري مگر هغه لمنې يي چې د"اشتراگرام" او "خم زرگر" په لور دی تاريخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقاياوې دسړي پاملرنه رالروي.

دبودايي معابدونو او استوپو شواهد په خونقاټو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړگرځي "رامو" نومېږي او متصل يې د بي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنیو برخو کې دخونگو دپاسه ديوي بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (رامواستوپې) په نامه ياده کړو. دغه په لمنه کې دوه درې ځايه له کاني جوړې دزمري مجسمې پرته دي چې دهغو وجود دلويو اباديو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معمارۍ مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوريو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونگو دنورو استوپو شواهد ليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي. د "توپ" کلمه بشپړه او خوبخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج الملّه والدين امير حبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنگه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې (تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده، چې ورځ دخومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي او خرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شک نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو رابنکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنگه دبنیادگر دې تيرې او پايې چې پکې کلونه کيندل شوي څلور متره دځمکې لاندې څرگنديږي او دارابنيې چې ډيرو رسوباتو ډير تاريخي شواهد تر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود و چې مذهبي معبدونه او استوپې به يې په غرنیو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرگر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترگرام) له وجه تسميه نه څرگنديږي چې دلته نه يواځې معابد بلکه محتملاً کلي اوبنار هم اباد وو، اصلاً داشترگرام غره دبگرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنگه چې مودپهلوان غره ترڅنگ دبگرام بنار لاره

همداراز داشتريگام ترخنك هم حتماً بنار موجود و نوم او نبنان يي دتاريخ له پانو
خخه وهل شوي خو خامخا به خيرني او كيندني پدي باره كې دوباره رها واچوي.
په لويي او عام مفهوم دگلبهار دموقعيت په ارزښت كې شك نشته چې دځمكې
په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو خخه دتراشلو هيكلونو دټوټو له بيابيا موندلو
خخه چې هر يو يي په خپل ذات كې ارزښت لري او له پخوانيو مدني كاروانونو
خخه راپاتې دي. خيرني دخم زرگر، اشترگرام او دگلبهار په نورو ډيرو كليو كې
دځمكې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري، ځكه چې نن ورځ
دگلبهار دنساجي فابريكې دې منطقي ته يوځانگړي ارزښت ور كړي دي او دلته
ديو وړوكي بنار په بڼه اباديو صورت نيولي چې خامخا به په راتلونكي كې دا
ابادي لاپراخوالي ومومي.

۴۱۱۵۱۲۰

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومري پنځه کلن پلان ددويم کال په نيمايي کې چې دهيواد دابادۍ له پاره ترسره کيده، ديوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنگ په دره کې دموترو و سړک او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کسبل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي يعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نيکه مرغه چې نن دا کرښې ليکم دپروگرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختگ شوی دی او دهغه وړاندليد له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددويم پنځه کلن پلان په نيمايي کې به داستر کار پای ته ورسېږي.

دکاپيسا (کودامن او کوهستان) دلويې جلگې دنيمه شمال او شمال غرب په نيمه دايره کې يوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نيمې پيرۍ راپديخوا يې دجبل السراج په نامه شهرت پيدا کړی دی او تر دې دمخه په ټولو پخوانيو دورو کې دپروان په نامه يادیده.

جبل السراج ياپخوانی پروان دجغرافيايي موقعيت له مخې (په لرغونو وختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس يې هم لري) چې داستوگنې دمنځني ځای په توگه دمنځني هندوکش دلويو څلورو لارو په حيث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لويديځ لوري ته يې د ۵ کيلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختيځ لوري ته يې په همدغه فاصله په گلپهار کې د پنجشير ددرې پيل دی چې بيا پدې دواړو درو کې دوه دتيريدنې نورې لارې دي چې يوه دشتل دره اوبله دسالنگ دره. دشتل دره تنگه محدوده او دتيريدنې له پاره ډيره له ستونزو ډکه ده، مگر دسالنگ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اوديانه له پاره مساعده ده که چيرته دشتل دره حذف کړو درې، درې نورې به پاتې شي لکه پنجشير، سالنگ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانو کې دعبور او مرور له پاره مساعدي وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشير تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نويو لارو کې شامل و او له څه مودې را پديخوا دموترو و لاره گرځيدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "گلبهار" او "متیک" ترمخ او یاد پنجشیر او غوربند ترمخ او یا خو هم دسال او لنګک یا سالنګک په خوله کې قرار لري او کولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووايو.

وايي چې تاريخ تکرار يږي. ايا دابه بهتره نه وي چې ووايو ثابت جغرافيايي موقف او موقعيت په تاريخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنگه چې اوس جبل السراج ډير ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډير ارزښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې يې هم ډير اهميت لاره او داتول ارزښتونه دهغې سيمې په جغرافيايي موقعيت پورې تړلی و چې دهندوکش په درو او مهمو کوتلونو لارې تيرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشير پښه لگيدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.

معمولاً مورخين دلته ديونبار څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندريه يا پاروپاميزاد دی، لکه څرنگه چې اسکندر په هغو ځايونو کې سکندريه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دبنار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس يې اثار نه څرګند يږي او نه دتاريخ په خاطر کې ځای لرلی. مگر موقف او اقليمي موقعيت يې په يقيني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر د عسکرو تر رسيدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسيدلو د (ارقاکانا) کلا موجوده وه همدارنگه حتماً دهيرمند په سيمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تر رسيدلو موبنارونه او مستحکمي کلاګانې درلودلې.

جبل السراج يا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اينده کې به هم وي، لکه څنگه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنګک دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګک لارې دپنجشیر له درې څخه استفاده کولی.

سکندر مقدوني ۲۳ پيړۍ دمخه هلته سکندريه پيل کړه او د سکندريې دجوړولو پر مهال يې روزانه دسيمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځايونو په اړه چې له اوسني جبل السراج سره پيوست پراته دي.

ددې ۲۳ پيړيو په اوږدو کې يې جغرافيايي جوړښت او دلارو وضع دلږ ډير توپير سره يوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې مور په کې ژوند کوو دسالنګک وضع شرايط او عبور و مرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغومساييلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سير په هکله تر اوسه په يقيني توگه معلومه نده هغه دسکندر په هندوکش باختريه ورتل او بيرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شک نشته چې داندراپ اوسيدونکي چې له هرې نقطې څخه يې وي دځواک په کوتل شپه ترمنځ يعنې په دوه ورځو کې ځان گل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې يو تن کولی شي چې له اندراپ څخه دخنجان په لاره دسالنگ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپير پيښې پکې ليکل شوي دي په قول ويلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخير په قصد حرکت کاوه، هغه ته وويل شول چې دهندوکش له درو څخه ډير عسکر نه شي تيريدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنگران، سالنگ، اودوشاخ دلارې ورتير خنجان ته ورسيدل اندراپ ته په رسيدلو له سراب او دطول (ځواک) له کوتل نه ورتير (شپن) ته او له هغه ځايه (رخه) دپنجشير حاکم نشيني سيمې ته راغی او له هغه ځايه گلېهار ته ستون شو.

اگر چې دعليمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پير کې (۱۷ مسيحي پير) کې ترسره شوی دی مگر موږ ته ښه معلومات راکوي او کولی شو ترنتيجي اخستلو وروسته ووايو چې په ډير باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پيرې دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنگ او پنجشير نه گټه اخيستي يعنې دسالنگ پر لار تللی او دځواک او پنجشير پر لار گلېهار او له هغه ځايه دپروان سکندريي ته يې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پيداشوه چې تيره اونۍ مې پروان، گلېهار او پنجشير ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنگه چې ۲۳ پيرې دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بيا دنوي سرک په خلاصيدلو، سالنگ لوي تاريخي موقعيت بيا له سره نوی کړ.

دلوگر تاريخي او جغرافيايي

موقف

کابل د جغرافيايي جوړښت له مخې په يوه غرنۍ نقطه کې پروت دی چې د غرونو پر دو له نژدې تر ډبرو ليرو په غيږ کې نيولی، ددې تاريخي ښار په شمال او جنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خيزې ساحې پرتې دي چې دواړه د کابل ښار خانې شميرل کېږي. لکه څنگه چې کاپيسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازگۍ د شميرې ډيرښت حاصل خيزې او تاريخي اثارو د بقاياوله مخې د کابل په شمال کې شهرت لري، تقريباً په همدې فاصله په مقابل سمت يعنې د پايتهخت په جنوب کې يوه بله علاقه د (لوگر) په نوم لرو چې لکه د کابل د شمالي برخې په څير زر خيزه، حاصل خيزه تراوتازه او ډير نفوس لرونکې ده، دا دواړه سيمې چې سره ډير ورته والی لري په عين حال کې د زراعتي توليداتو يو توپير هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای يعنې کاپيسا په ډيره پيمانه د انگورو باغونه او ميوې توليدوي او په مقابل کې لوگر ډيره غله لري. همدارنگه د دواړو سيمو ترمنځ درودخانو او د اوبو د منابعو توپير هم موجود دی پدې ترتيب چې کاپيسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچينه نيسي او په مقابل کې لوگر بيا يورود لري چې د لوگر رود په نوم ياديږي منتها ددې رود اوبه ډيرې ښې ويشل کېږي او اراضي ته ښه رسېږي او په کرهڼه کې ترې ښه گټه اخيستلاي شي او د کاپيسا رودونه په ډيرې تيزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې بايد ترې گټه واخستل شي هومره گټه ترې نه اخستل کېږي.

لوگر لکه د کاپيسا په څير چې د تاريخ په اوږدو کې يې ستري دورې ترسره کړي دي منتها د کاپيسا په ځينو نقاطو کې لکه (بگرام)، (پايتاوه) (شترک) او نورو کې

دلروغون پيژندونکو له خوا کيندنی شوي او څيرنې ترسره شوي مگر په لوگر کې متاسفانه تر اوسه هيڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعيت دکابل، گرديز او غزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سياسي او فرهنگي مرکزونه دي او دادرې واړه دارابسي چې داڅومره دتاريخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوگر دنوم د يادونې له پاره پرته ديوناني مصري جغرافيه ليکونکي بطليموس له يادونې چې په دويمه عيسوي پيړۍ کې تير شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دليکنو له مخې چې د(پاروپاميزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستيالانو او مختلفو ځايونو نومونه يې اخستي چې يويي (لوگرنا) ده يوتن انگريز کنگهم او نورو پوهانو همدا (لوگرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوگر کړی دی.

لکه څنگه چې (گر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوويلای شو چې په لرغونو زمانو کې دانوم د(لوی غر) په معنا ويل شوی او ورو ورو دوخت په تيريدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د(لوغر) او (لوگر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوگر په لرغونو زمانو کې هغه سيمه وه چې هلته (اورمړی) ژبه ويل کيده چې بقايایي اوس هم په (برکي برک) کې ليدل کيږي دانوم اوداسې نور ډير نومونه چې لنډه يادونه به يې وشي ددې محتاج دی چې پرې څيرنه وشي او په (رمړی) ژبه کې مطالعه به ډيره مرسته وکړي.

په لوگر کې دبعضې اباديو، نهرونو، کاريزونو نومونه واقعاً په ذهن کې يوه مفکوره توليدوي لکه: کاريز رسن، کاريز تشن، کاريز روشن (داوسنی ارزي درویش نوم)، کاريز خزر، پل جوگي، نهراجان، نهر منسج، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسميه چې همدا اوس هم يوشمير محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجيب نوم نه دی؟

همدارنگه د(برکي راجان) تسميه، داور مړي ژبې بقاينا پرته له برکي برک نه دوزيرستان په (کاني گرام) کې هم پاتې دی.

په لوگر کې داسې نور ډير ځايونه هم شته چې اوسيدونکويي ياخوشواهد ترلاسه کړي او يا خوليدل شوي او يا يې درک لرلی. موسهي چې داهم يوله همغو عجيبو نومونو څخه دی چې پدې هم نه پوهيږو چې سهي صورت يې څرنگه وليکو

هلته هم وړوکې مجسمې موندل شوي چې خټينې جچورې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لږ اختلاف يې جوړه له بگرام نه هم په لاس راغلي دي او معمولاً هغه د کوشانيانودوروستۍ دورې يعنې د عيسوي ددريمې پيړۍ ته نسبت ورکولې شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي څمکو اوباغونو څخه دغزنويانو او کوشانيانوسکې تر لاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نور ترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنگار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيدا کيږي او همدارنگه له نورو نقاطو څخه لکه (تخت شاه) او (استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شک نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد - خواب" و او دسهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او دغزنويانو خواب خانه يا خوب ځای همدلته و نو پادخواب شانه اصلاً "پادخواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې گوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دڅمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شک نشته چې دلوگر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پوري چيني دکابل داهل هندو په عرف کې متبرک مقام لري او تر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال سترې ميلې ترسره کيږي. لنډه دا چې دلوگر منطقه چې د "واغجان" له تنگي نه دالتمور تر کوتل پوري او همدارنگه له چرخ نه تر (سجاند) پوري لويه علاقه راجاپيره ده چې په اسلامي او تر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنگي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هڅې صورت ونيسي.

استوپه يا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

دافغانستان په اکثر وځايونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه دپاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه دگنبدي په څير د کاهو يو امبار چې له کاهو او خاورو جوړ او ديو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يي له تزئيناتو خالي نده څرگند يږي لکه څرنگه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو او دغرونو پرخونگو جوړيدل، همدارنگه داستوپو پاتې شوني هم په لوړو داماني برخو او دغرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دين پر مهال په زرگونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنگ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پرېښودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللي نه ده او دتوپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه دا کلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې د چاریکار په مقابل کې د عمومي سرک چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي او برجسته نقطه ده دیوې استوې پاتې شونې څرگندېږي چې شاید دا په افغانستان کې تر ټولو ستره استوې وي، توپ درې ته کولی شو.

(استوې دره) ووايو. په عرف او د منطقي په دود کې "توپ" همغه استوې ده چې له لريو ځایونو څخه ښکاريږي او دکوشاني عصر د تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شوني څرگندېږي اوله چارچاپير سيمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوې یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

د کابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووايو د بیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومېږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرگندېږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورايه هلته د تاریخي پاتې شونيو تاريخي شواهد گوري چې دلته په بودايي دوران کې درې استوې خوا تر خوا ابادې وې او نننۍ د توپ کلمه پخوانۍ داستوې کلمه ده او هلته سيمه ايزې ژبې د توپ له واحدې صيغې نه د جمعې صيغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم د تاریخي حقایقو له مخې په درې استوې موافق او شاهد دی.

د کابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې د گل بهار شمال شرق لوري ته د خم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې د غره پر خونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومېږي دلته هم په یوه ښکلي نقطه کې یوه استوې موجوده وه چې د ډیرې ښکلي منطقي او بڼه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپيته کاله دمخه شاید د سراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وايي او دادی گورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوې د توپ د کلمې په بڼه له منځه نه ده تللي.

دوه ښکلي نور مثالونه د توپ رستم دی چې یو په سمنگان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودايي استوې دي خوتوپير یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبک سمنگان کې واقع دی تیرې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې د بلخ دنوبهار دروازي ته نژدې واقع دی له غټو خامو څښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم د تخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوسه دهغې دتشخيص په هکله ديو معبد يا اورتون په حيث
اتفاق نظرندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کېږي چې استوپې که هغه دودانيو
دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه د ادبي خاطر و له نظره وي له منځه نه دی
تللی، د غرونو په خونگو او لمنو اوشیلوو کې يې بقاياوې په تیره، خښته کاڼو او
برجستگيو کې پاتې دي. او په خاطر و او کيسو کې د "توپ" په صورت نقش دی او
د عوامو قاموس ددې محلي نومونو دتاريخي خاطر و غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند کې استوپې د "بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره
جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو او حتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په
خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نښې، سکې مهرونه او
نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض
ولتول شوه او له لدې پرته دانگریزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کابل،
درونته بگرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير خيزونه يې دلندن برتش موزيم ته
يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تاثيراتو تشې ندی او اکثر
ضخيم برجونه چې زمور د کلاگانو په کنجونو کې ليدل کېږي تر ډيرې اندازې
پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷۱۱۱۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرايدو او وروځپانو کې خبر خپور شو چې کابل موزيم په نظر کې لري چې ديونسکو ديوټن راليپرل شوي مهندس په لارښوونه د کابل دنژدې سيمو دځينو تاريخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې د ابادۍ مرمت هم پيل شوی دی.

پدې کې شک نشته چې په کابل او د کابل په لرې اونژدې چاپيريال کې يولړ مذهبي تاريخي ابادۍ د اسلامي اوبودايي دورو وجود لري چې مرمت او بيا جوړونه يې داڅارو حفظ اوساتنه يې دافغانستان دهنري او تاريخي اثارو له مخې ډير ارزښت لري. دا کار نه يواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړيدلو څخه ساتي لاچې دسياحانو له پاره هم ډيرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سياحينو په نظر کې پرته له طبيعي مناظرو څخه دويم ارزښتمند څيز مذهبي تاريخي ودانۍ دی چې له نيکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځايو حفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبدۀ څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی ددې پوښتنو ځواب ته راځو:

دلومړۍ پوښتنې ځواب بايد سملاسي ووايو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.

استوپه ياتوپ چې دپخوانۍ بودائي دورې خاص او عام نوم دی چې په کابل او د کابل په چارچاپير سيمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی دی هغه (استوپه) ده.

په عموم ډول بودايي معبدونه په دوه برخو ويشل شوي چې يوتۀ يې سنگهارمه يامعابد او بل تۀ به يې استوپه ويل او په بودائي عصر کې له دويمې م ز پيرې نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار د ختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې خو سوه وړې او غټې استوېې ودانې شوې دي او د کابل د بنار په منځ کې د شیردروازې او آسه مایې غرونو پر خونگولسگونې استوېې وې.

په اساسی توگه هر یو معبد کم تر کمه یوه استوېې درلوده او ډیروختونه ډیو معبد چارچاپیره ډیرې وړې اولویې استوېې هم جوړېدې. استوېې به اکثراً له منځ نه ډکې او د باندې به د گنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په بنارس کې د استوېې دننه د بودا الماس ایښوده او بیا وروسته به یې دراهبانو الماس او نور قیمتي خیزونه په ځانگړي صندوقچه کې اچول او د استوېې دننه به یې ایښودل له پورتنی شرح نه څرگندیږي چې توپ دره اصلاً استوېې دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی او اوس د توپ په بڼه پاتې دی او د کوه دامن او کوهستان خلکو لکه د افغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهې توگه ساتلی دی.

توپ دره د خواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې د پغمان د غره په کوزنۍ برخه کې د چاریکار تر څنگ پرته ده او د کلي کورونه یې له دوه گاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر د چاریکار د بازار له پیل څخه یوه لاره چې لوري ته د توپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي د جیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. او وروسته بیا د کلي تر څنگ کله چې له غونډۍ ورو اوږې او پلي تر توپ پورې ورسې.

دمخه د درې تر خولې په دامن کې په ټیټ توگه بڼې جلگې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه د ټپه رستم په نامه یادیده. دمخه مې اشاره وکړه چې د توپ کلمه د افغانستان په ډیرو برخو کې د استوېې په معنا او محفوظه پاتې ده د مثال په توگه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنگان) او له (توپ رستم) د بلخ په بنار دنوینهار د دروازي جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبک کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنگه د چکرې د منار (بودایي کابل) او خورد کابل تر منځ د درې استوېې بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي، البته داڅه د تعجب ځای نه دی چې په اسلامي دوره کې یې اکثر کلاگانو او استوېوته د کابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی. په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یواځې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یو قبر هم وچې هغه ته به یې درستم د زوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرگنديږي چې د توپ درې آبد هغه استوپه ده چې د درې په منځني برخه کې د کليو په منځ کې ليدل کيږي او خلک د پخوانيو خاطر و په ياد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وايي.

لکه څنگه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شيوکيو کمرې، چکري او خورد کابل پورې او همداراز دکاپيسا په حوزه کې که هغه په بگرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپيره او که دخواجه سياران په لاره کې، سنجد دره استدغچ، استالف، گل دره او شکر دره اونورو کې اوڅه په گلپهار او اشترگام اوريزه کوهستان کې مو په سلگونو استوپې درلودې چې زياتره بيخي له منځه تللي دي مگر په دوه ځايونو په چکري منار او توپ دره کې استوپې په بڼه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپيرو نقاطو کې داستوپو د پاتې شونيو له نقطه نظره ډير ارزښت لري ځکه چې هم تر ټولو استوپو لويه ده او هم تر ټولو بڼه ساتل شوې ده او له نيکه مرغه کابل د چاريکار لويې لارې ته نژدې واقع دی اوسيلانيان کولای شي په اسانۍ سره ترې ليدنه وکړي.

دغه استوپه نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او د دايرې محيط يې نژدې څلويښت متره دی او په ملا کې يې لکه دکمر بند دوه حلقې ليدل کيږي او پلستر کاري يې په بڼه توگه محافظه شوې ده.

دالويه استوپه له ډيرولريو ځايونو څخه لکه له بگرام څخه هم ښکاري او ددوربين په واسطه يې د چاريکاروله عمومي سرک څخه د جوړښت ټول جزئيات څرگنديږي، دغه استوپه دلويو کوشانيانو د تلپاتې ودانيو يادگار دی او که په دقيقه توگه ووايو نو دامپراطور کنيشکا دسلطنت يعنې ددويمې مسيحي پيړۍ تر نيمايي پورې اړوند و.

هيله لرو چې ددې لويې مهمې تاريخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعماری نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانيو ښيگڼو ته يې تاوان ونه رسيږي.

باميان دسياحت او نړۍ

ګرځيدنې له نظره

لکه څنگه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه څيزونه شهرت لري زموږ په هيواد افغانستان کې چې تاريخي هنري شهکارونه يې په هر کڼج او کتار کې ليدل کېږي لکه (۱) باميان (۲) بند امير (۳) منار جام (۴) دايېک استوپه (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) او گازرگاه شريف).

باميان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجايبو په قطار کې راوړی، ډيره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلا يې سره يوځای شوې، هنري اعجاز يې منځ ته راوړی او دښکلې دره يې په نړۍ کې مشهوره کړې ده، باميان يې له لريواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره، آهنگران، آغرابات، دا هغه برخې دي چې طبيعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي او هنري بديع يې پرې ورزيات کړی دی او همدارنگه ښکلې خاطرې يې پر هره پاڼه ورزياتې شوې دي او بيا ترې يوه هنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پاڼه يې دهندوکش او بابا دغره له سپينو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لويې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شميرل شوي دي او اقونه او معبدونه چې دسمخو په ډول په غرونو کې کيندل شوي دي دباميان دديوال نظيفه او رنگه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې ديونگارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپېښو شويو روزگانو سره سره دليدونکيو دکتنې وړ دی باميان دهند او

چين تر منځ دتلو راتلو لويه لاز وه چې په همدې سيمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تيره او دهندوكش په غرو رغو كې به تيريدل.

باميان تر تاريخ دمخه دورو كې دهندوكش دبنكاريانو مركز و چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوي ډير بڼه ثبوت دى خو بيا دبودايي دين په خپريدلو سره مخصوصاً دكنيشكا او هوويشكا لويو كوشانيانو په دوره كې چې (د دويمې ميلادي له دويمې نيمائي څخه تر دريمې ميلادي پيرې پورې) دې درې بل ارزښت خپل كړ او څخه دپاسه ۸ پيرې په منځنۍ اسيا كې دبودايي دين يو پرتمين مركز پاتې شو. باميان دمملكت دارۍ له مخې هم بڼه سوابق لري كه هغه له اسلام نه دمخه دى او كه وروسته دغوري په وخت كې دافغانستان دقلمرو و تاريخ و چې كله يې شمال لوري ته تخارستان او دهندوكش جنوب لوري ته كابلستان هم پكې راتلل.

پدې څو كالو كې چې افغانستان ته سيلانيان راغلي او شمېره يې هم ورځ تر ورځې په ډيريدو ده نو ډيره شمېر يې باميانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرگنده ده وجه يې همغه دباميانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقريباً ۴۰۰ قدمه يوله بله لرې واقع دي او دغره په كمر كې يې مجسمې كندل شوي او دبدن غټې برخې يې له صدمونه په امان پاتې دي.

باميان له كابل نه ۲۴۵ كيلو متره فاصله لري چې په هر ډول موټر كې كولاى شو په ۷ ساعتو كې دالاره ووهو.

باميان پرته له دوه سترو مجسمو او يو شمير معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دليدلو څيزونه لري چې سيلانيانو ته ډير په زړه پورې دي او هغه په هغه سيمه تاريخي محاسن طبيعي مناظر او يو شمير نورو ته دخالدارو ماهيانو بنكار ډير په زړه پورې دي.

پرته له لويو مجسمو څخه چې يادونه مو وكړه يوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دكرك په دره كې وجود لري او دكرك دره دباميان جنوب ختيځ لورته پرته ده او هغه سرك چې نوى جوړ كړاى شوى، دهوتل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقي ته نژدې كيږي.

ددې درې نور تاريخي اثار دضحاك بنار او شهر غلغله دي چې په ډيره پيمانه دغوري دورې خاطرې، خوارزمشاهي او دچنگيز دخرابيو ډيرې خاطرې لري او پدې دريو دورونو پورې يې خاطرې تعلق نيسي دچنگيز لمسى دضحاك په بنار

کې د جلال الدين منکبرني د عسکرو د لاسه ووژل شواو شهر غلغله دمقاومت کولو په وجه د چنگيز د لاسه وسوځول شو. او هيڅ شی يې ژوندی پرې نه بنود.

هغه ځايونه چې د باميانو په لرې اونژدې برخو کې پراته دي او سيلانيانو ته ډير په زړه پورې دي هغه بند امير دی چې په ۸۰ کيلو متره کې واقع دی او نور وړوکی رودونه دي چې فوکلوري کيسې لري او هر ليدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی. د فولادي دره د لويو مجسمو جنوب لويديځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه يې (شاه فولادي) نومېږي اونوی سرک چې ۱۲ کيلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنی برخې ته رسيږي چې هلته يو حوض هم دی.

روانې اوبه ، مستې ويالې ، بنکلي کلي ، واره واره بنکلي باغونه ، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چېنې پرې شوې څوکې داتول هر يوپه خپل ځای يوه ځانگړې بنکلا لري.

همدارنگه د ککرک دره او په ځانگړي توگه کوزنی برخه يې برخې (دوکاني) پورې ډيرې بنکلي زړه راښکونکې منظرې لري چې بيا هم د بابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې يوه بله دره د بابا دغره له خوا سره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه يادېږي او عجيب طبقات الارضي تشکيلات لري چې د ليدنې وړ دي.

همدارنگه د (سوماره) او (آهنگران) درې چې د باميانو په لويه لار واقع دي هر يو ځانته ځانگړې بنکلا لري او پرته له طبيعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوک چې د ماهيانو د ښکار علاقمند وي هغوی ترينه ډير خوند اخلي.

باميان د تاريخي اثارو او طبيعي بنکلا په لرلود نړۍ د سيلانيانو په منځ کې ډير شهرت لري ځکه چې هر سيلاني هلته تللی دی په ډير شوق يې بيرته مراجعه کړې ده او نه هيريدونکې خاطرې يې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې يې حفظ کړي دي.

صلصال و شاه ماجه

پدې وروستيو کي هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلی دی او پدې وروستيو کې دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان د سيلانيانو له پاره ډير بهترين ځای دی او نژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چا چې باميان ليدلي او يا دهغه ځای په اړه يې څه مطالعه کړې وي او يا يې له نامه او اثارو سره اشنایي ولري درک کولای شي چې دهغه ځای د ټول بنایست او بنکلا سره سره هغه څه چې د سيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه د دوه مجسمو موجودیت دی چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالی لري. دادوه لوی ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوک به نه وي چې ددې لویو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوی ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې د دنيا په عجایب سבעه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې گوري نوخامخا يي يوشمير پوښتنې په ذهن کې گرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيدا کيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شک نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دی. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر (د انسان له قده ستري) دغره په زړه کې کيندل شوي او تراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوږو څخه دپنبو تر بندونو پورې په قبايا راهبې شوقه باندې بوبنل شوی و او دهغې قاتونه او ضمونه ډیر بڼه څرگندیرې دادواړه قباوې رنگه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخیص کیږي. ح ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنگ لري او د ۳۵ مترو قبا شین یاداوبو په څیر رنگ.

ددې دواړو قباگانو رنگونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دبامیان درې ته ننوتل ډیر تاثیر پرې کړی و او دا دواړه بتان یې دهغو درنگونو له مخې په (سره بت) او (خنک بت) په نومونو یاد کړل دیوشمیر تاریخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پېړۍ کې او تر دې وروسته یې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملک الشعرا امیر عنصری دسره بت او خنک بت په باره کې قصیده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او یو بیت نیم هم ترې پاتې نه دی ددې قصیدې کشف یو له مهمو تاریخي او ادبي کشفیاتو څخه دی چې هر کله تر لاسه کول یې نوزمونږ دتاریخ په یوه پاڼه به ډیره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او (خنک بت) ۳۵ متر مجسمه وه داتکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بتانو قباگانې په اوومه مسیحي پېړۍ یعنی (لومړي هجري پېړۍ) کې چيني لیدونکي هیوان تسنگ هم تیر ویستی و. هغه فکر کړی و چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ریخت شوی او بیا سره یوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهیږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن یې دهمغه غره په دانه داره تیره کې تراشل شوی او دقباگانو قات یا لوړې ژورې د پلستر او رسی په ذریعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ یې ورته سور او شین رنگ و هلی و او همدغه رنگ مسلمان دې ته اړ ویستل چې یو ته (سور بت) او بل ته (خنک بت) یعنی سین بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دبامیانو په کیسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پیدا کړو: یو (صلصال) او بل (شامامه) دبامیانو په سیمه ایز دود کې صلصال د ۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر بت نوم و دصلصال دکلمې لغوي مفهوم گل او خاورې دی دبامیانو سیمه ایز دود څخه خپل ساده فکر کې صلصال د نر له پاره او شاه مامه د بڼخې له پاره تصور کړی او کوي یې او داهم فکر کوي چې یو یې شاه او بل یې ملکه وه پدې معنا چې دا یوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاریخ څیړنو او لرغون پېژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقیقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولكلور مطالعه او دعوامو فرهنگ ډير په زړه پورې دي مخصوصاً په تاريخي مسايلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کېږي او سيمه ايزې کيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او آموزنده دي. د شاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرگندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشېريانو په لهجه کې ورگډې دي او مور ته يې اطلاق کېږي. همدارنگه دشهبانو هم توجه کيدی شي.

لکه څنگه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان بنځه، ميره او همدارنگه شاه او ملکه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دخلور سوه قدمونوپه ليرې والی تراشل شوی دی يوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار، مور او ماشومانوڅخه دي.

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيرنو له مخې داسې څرگندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډيره لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نيول شوی دی او دادگویتا دمدرسي له دخالت نه بې تاثيره ندی. وايي چې دباميانو دلويې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په کاروانونو دورينيم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی و.

دسرخ در اژدها

دباميان له عجيبو خيزونو څخه چې دداستان، کيسې، تاريخ، فولکلور، عاميانه کيسو، طبيعي تشکيلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دي هغه (اژدها) دي چې دباميان په يوه فرعي دره کې (سرخ در) نومېږي قرار لري.

سرخ در دباميان جنوب لويديځ لوري ته دخاورينو غونډيو په منځ کې واقع دی چې دباميان دگڼو ځايونو په څير يې خاوره سور رنگ لري او په عامه توگه داوبو نرلو په وجه دکرهنې وړنده. دطبقات الارض کوايف څرگندوي چې تريند امير اويکاولنگ اوحتی ترده زنگي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی داهغه سرچينې دي چې اوبه يې ډير اهکي مواد لري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحې قشر ته نژدې ده ډير اهکي مواد لري اودسرچينو په اوبو کې نوموړي مواد په ډيره اندازه تحليل شوي دي. لکه څنگه چې هماغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څير دلارې په اوږدو کې په مختلفو برخو کې لکه بندامير، يکاولنگ اوده زنگي کې مشاهده کېږي. هغه څه چې دسيمې په عرف کې په اژدهاي سرخ مشهور شو يو طبقات الارض تشکل دی چې شايد څو ميليونه کاله دمخه دسرچينې دبنعان په وجه يې تشکل پيل شوی وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکۍ نه تر سره پورې په اژدها کې يو ژور شق ليدل کېږي اوله هغه ځايه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جيگري رنگ په لرلو جريان لري او دڅو دقيقو په موده کې سور او منجمد شي او شيکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څير تشکيل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې يومتر جگوالی تشکيلوي او همدارنگه په شا کې يې شق شوي ځای کې داوبو دسپردلو او موادو دورتللو په وجه ديو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. ميليون کاله دمخه سور اژدها محض په چينه کې وې داوبو له دريمې جريان سره اويایې داهکي موادو په سريزي سره له لومړي نقطې څخه بې ځايه شوی او په دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځايه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددریجې سربست په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ توليد کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځايه ليدل کيږي.

ماچې ترکومه د(اذان چينه) په غور ليدلې نه وه نو تر هغې د اژدهای سرخ د طبقات الارض په موضوع بڼه نه پوهيدم.

په غور کې چينه ده چې د(اذان په چينه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره گډې اوبه لري ددې چينې اوبو د ۶ يا ۷ مترو په اوږدوالي يو مار تشکيل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سرې او منجمدې کيږي دمنځني خط ترڅنگ په جريان کې يوه برجستگي لکه دمار په څير کړه وږه تشکيلوي او دجريان خط يې ژور پاتې شوی دی او يوه ژوره توليدوي چې د اژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفيت ډيره ژوره ليدل کيږي.

اژدها سرخ لکه داوبن په څير له اسلام نه مخکې هم دسيمې دخلکو دکيسې او داستانونه تشکيل کړې دي، هغه څوک چې دباميانو دبتانو له تاريخي دورو څخه اطلاع لري پوهيږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې يوه ۳۵ متره او بله ۵۳ متره ده يوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالي يې يوزر قدمه و هم وجود لاره چې د خوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نيروانا) يعنې قبر کې څرگند اوه.

کله چې چينايي ليدونکی هيوان تسنگ داوومې پيړۍ په لومړي نيمايي کې له باميانو تيريدله دې اوږد پروت بت څخه يې يادونه کړې ده او ويلې يې دي چې دابت دباميانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته تر هغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعيت اومحل په اړه ډير پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځايه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی گمان کوم چې دطبيعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې يوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یو وخت بودائیانو دبامیانو دره د(بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زيب او زینت يې موندلی دبودا د اورېدو پروت بت ترڅنگ په ۸ مسیحي پېړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدها ترڅنگ یوه گنبده وجود لري چې دسیمې خلك خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه د یو شمېر غرنیو غرڅو بنکرونه هم داژدها پر بدن موجود دي چې گمان کوم د عرف او عاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوځیز کې گډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطورو څخه دی، دمعدني چيني اهکني اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې او میلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اورېده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه ده.

دباميانو زمریان يا

شاه شکاری

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانو کې په ځانگړي توگه له دريمې زيږدې پيړۍ راوړوسته چې په افغانستان کې دکوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونوپه رامنځ ته کيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ کې (په ايران کې) اوبل په ختيځ کې عربي ترکان (په مرکزي اسيا کې) مخ په سقوط شول په افغانستان کې يوه دملوک الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وکړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوکش شمال او جنوب کې په درو او سيمو کې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونيسان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ کې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوک الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو کې شخصيت ورکړې دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعکاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ کې دعربو مورخينو اوجغرافيه نگارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئياتو کې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واکمنو مختلف القاب او عناوين درلودل.

مثلاً دکابل واکمنو لقب (کابل خدا) دزابل واکمن يعنې دغزني اوکندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواکمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعنې دميمنې

د علاقې له وړوكو درو اود هري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواكمنولقب (شارغرجستان) له داوله عناوینو او القابو څخه ډیر و چې دلته دتولو یادونه خبره ډیره اوږدوي، ددوه لومړیو لقبونوپه باره کې یعنی (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره یادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاک پروردگار پر لوی ذات اطلاق کېږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه یې ځانگړې معنا درلوده او د "شاه" با "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف، ډولونه یې درلودل په پهلوي بهجه کې د (خنای نامه) په صورت یا (خدای نامه) په بڼه یادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبیر کولای شو.

پدې ترتیب سره دبامیانو سیمه ایز واکمن تر اسلام دمخه عبارت و له "شیر" او دبامیانو له شیرانو څخه چې عربي ماخذونو یې یادونه کړې ده عبارت و په سیمه ایز واکمنې کورنۍ یانسل څخه په بودایي دوره کې، چې مرکز او پایتخت یې بامیان و او دلرغون پیژندنې څپرکو څرگنده کړې ده چې (شهر شاهي بامیان) یا دبامیان پایتخت په بودایي دورو کې په دره فولادي کې چې دبامیان په جنوب غربي زاویه کې واقع دی موجود و. سیلانیان او هغه کسان چې بامیانو ته ورځي او یا ورغلي دي ددره فولادي له پیل نه تر دوه درې کیلو مترو پورې یې په سلگونو بلکې په زرگونو سمخې لیدلي دي او لیدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتېرو په منځ کې لیدل کېږي. اوداثابتوي چې دلته یوگني شمیر کسان اوسیدل او واقعاً دیووروکي بناړ حیثیت یې خپل کړی و.

دکابل دموزیم دبامیانو په ځانگړي خونه کې درنگه تصویرونو په ډله کې چې دیو بنکلي اونفیسې اوقیمتي بودایي کلکسون دی دیوبادشاه رنگه تصویر وجودلری چې پروفیسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقید پخوانی دلرغون پیژندنې دهیئت مدیر چې دبامیانو په دره ککرک کې دبودایي تصاویرو کاشف و نوموړی پاچایي د شکاری پاچا په حیث یاد کړی دی.

داتصویر واقعاً دکابل دموزیم یونفیس او قمیدار تصویر دی که دهغه تصویر ارزښت درسامی او هنر له نظره هر څه وي خودتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصویر یواځینی تصویر دی چې داسلام نه مخکې دساسانیانو او بودایي دورې په بامیانو کې لومړی تصویر دی چې زموږ لاسوته رارسیدلی دی.

شاه لکه ۴-۵ عیسوي پېړۍ په خیر نسبتاً تنگې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې، دارنگه جامې چې ساسانیانو دودکړي تر ۷ عیسوي پېړۍ یعنی داسلام ددین تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاہ گرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً د کابل په موزیم کې محفوظه ده دارنگه تنګې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پېړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساساني تر وخته څرګند یږي، ګلوبند، کمر بند او له مروارید نه ډک امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا د تاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقي څخه دی او دپروفیسر هاک دهغوڅیړنو له مخې چې ددې دورې په سکویې تر سره کړې دي، دې نتیجه ته رسیدلې دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لیندۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاو یوغاړې او ککړۍ څرګند یږي. متصل دښي خوا زنگون سره یې دوه غشي او دښکاري سپي نیمه تنه څرګند یږي. غشي، لیندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپي ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنګ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لیندۍ هغه ته وربښي او داسې څرګندوي چې له ښکار د حیواناتو او پرندګانو وژل دبودايي په دین کې منع وو او هغه ډبر لیک چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا د ډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرګندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پېړۍ کې خلک دپرندګانو اوماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصویر چې دبامیانو دککرک له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لږې یې دالپتګین اوسیګتګین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پېړۍ (دریمې هجري پېړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي او اسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمريو په لقب یاد کړيدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې چې دلسمې عیسوي پېړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پېړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمريو په نامه یادوي.

دچيني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرګند یږي چې بامیان هغه وخت چې دتګ راتګ لار پرې سپره وه په ۵-۶ او ۷ مسیحي پېړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چيني ګرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنگ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه د سیمې د پاچا له خوا استقبال شوی او هغه یې سلطنتي میلستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چيني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی او په ۸ عیسوي پیری کې دبامیانو د سیمه ایز پاچا د قدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي د یو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو د زمريو په نامه یاد کړي دي. او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایا او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنگه چې ټول پوهیږو د ورو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیری چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو او مرکزي برخو کې لکه بامیان، غرjestان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، گردیز او نورو برخو کې تیت کیږي او په محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي او بامیان یې یوله مرکزونو څخه و او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې د بودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه بنکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنگه تصویر یې هم شته او د واکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیری ته منسوبولای شو.

دباميانو د ((جی)) په سمخه کې یو بودایي کتابتون:

افغانستان د زرکالو په اوږدو کې (له ۲ ق م پېړۍ نه تر ۹ مسیحي پېړۍ) داسیا یو مهم بودایي مرکز و او له مختلفو ځایونو څخه د کشف شویو اثارو شواهدو لکه په هډه، بگرام، شترک، فندقستان، او دبامیانو لویې بودایي مجسمې او د لویو استوپو پاتې شوني چې څو نمونې یې په بودایي کابل، توپ دره، ډرونټه، د بلخ په ایبک درک کې لرو کولای شو دامفکوره په بڼه توگه زیات کړو.

دیو زرکالو په دوره کې چې بودایي دین په دوه مختلفو طریقو د خلاصون وړو کې لاره او لویه لاره په نامه دهیواد په مختلفو نقطو کې اباد و یو شمیر دامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په کابل، بگرام، بامیان، او که په بلخ کې او یا د افغانستان له حدوداتو څخه بهر په آسیا کې ډیر شهرت یې لاره.

بودایي معابدونه عموماً لکه د اسلامي دورې د خانقاوو په څیر چارچاپیره یوه لویه مستطیل شکله احاطه لري او خوا پر خوا یې حجرې لرلې دا په ځانگړې توگه د راهبانو، علماو روحانیونو او پوهانو داوسیدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځینې معابدونو کې درې یا څلور سوه راهبانو د تفکر، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډیره پیمانه دهغوی فکري محصول لیکل او د مذهبي، اخلاقي او کیسو او روایاتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه د اسلامي دورې مدرسې د تعلیم و روزنې، تدریس افادې او استفادې مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاگردان په ډیره آرامۍ او خاطر جمعې سره په لوستلو او لیکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځایونو کې چې د غرونو په منځ کې یې سمخه کیندله لکه په افغانستان کې بامیان په چین کې توان، هوانگ او لانگ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمخو کې وې او ټولو په عموم ډول تحریري اثار له همدغه شان سمخو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نيکه مرغه په ۱۹۳۰ عيسوي کال کې چې له پروفيسر هاکن د دخيرنې او سپرنې لپاره باميانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفيسر تر څارنې لاندې پيل شوې د ۳۵ مترې مجسمې په بنکتنۍ شرقي برخه کې مويوه نوې سمخه وموندله چې وروسته په سمخه ونومولشوه او په هغې سمخه کې ديوې پخوانۍ کتابخانې شواهد څرگند اوښکاره شول.

پدې سمخه کې چې پکې دپخوانۍ بودايي ورقي دسنسگرېت په ژبه او رسم الخط کشف شوي دباميانو يوه پخوانۍ سمخه وه چې په ډير احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زيږدې پيړۍ کې دځينو کاپو په رانريدلو دا سمخه ورانه شوې وه او دځينې طبيعي عواملو په وجه يې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوي ورته ورسيد او دا يې کشف کړه او کشف کړای شوي څيزونه يې دکابل موزيم ته منتقل شول او هلته دباميان په ځانگړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په ياد مې دي چې ددې سمخې په منځ کې مويوه استوپه وکتله چې دا طرف ديوالونو يې رنگه تصويرونه درلودل او دبودا دزيږيدلو دمجلس څرگندونه يې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پانې خورې وړې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجه سره نښتی وي چې سره بيلول يې ستونزمن او شکمن کار و. دا پانې دکاغذ نه وې بلکې يو ډير نازک نباتي پوستکي و چې له خانباغ کاغذ څخه يې ضخامت ډير نه و او دوخت دتيريدو په وجه ډير ژر ماتيده مطلب دا چې ترڅنده شوې وه کله چې به يې له يوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او ترڅنده باهو دپورته کولو له پاره دساعت جوړولو ډير نازک وسايل پکار و، دډير زحمت په تيرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه يې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځينو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه يې ځينې ټوټې دمطالعي په خاطر پاريس ته واستول شوې چې بيا وروسته دوباره دکابل موزيم ته راوړل شوې او يو تن فرانسوي لرغون پوه موسيو سيلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډيز يې دلته وړاندې کيږي.

دکوم کتاب پانې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموماً په سنسگرېت ژبه او رسم الخط کښل شوي دي او دهغې رسم الخط دسبک اوشيوي له نظره په درې برخو ويشلی شو.

۱) کوشاناروش - ۲) دگوپناروش - ۳) دمرکزي اسيا روش -

لومړۍ ډله په ۳ - ۴ مسيحي پيرۍ پورې مربوطه او دويمه ډله په ۷ - ۸ مسيحي پيرۍ پورې مربوطې او دريمه ډله دليکدودونو دډولونو نمونې را په يادوي چې دمرکزي اسيا له مختلفو نقاطو څخه لکه په «ختن» او «کوټچه» کې بېلگې اويا ورته نمونې يې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دباميانو په سمخه کې يوه بودايي کتابخانه دايره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرگندوي چې علماوو او روحانيونو له مختلفو نقاطو لکه «ختن» او «کوټچه» څخه يې بېلگې اويا ورته نمونې يې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دباميان په سمخه کې يوه بودايي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرگندوي چې علماوو او روحانيونو له مختلفو نقاطو څخه له گاونډيو هيوادونو څخه باميانو ته تگ راتگ درلود. او لکه څنگه چې باميان د هغو لويو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسيا څخه هند ته تللی وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چين له همدې لارې تيريدل او هلته يې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال يې په مختلفو رسم الخطونو اثار ليکل نو ځکه دا دتعب خای ندي چې دباميانو په يوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسيو سيلون لوي له نظريې څرگنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني اثار د ۳ او ۴ مسيحي پيرۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسيحي پيرۍ اثار موجود دي او داتاريخونه په باميانو کې دبودايانو دعروج او انحطاط دورې څرگندوي لکه څنگه چې په متون کې دبوريس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسيو سيلون لوی باوري دی چې ډيرې شلیدلې پانې دبودايي دنجات دلويې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودايي مذهبي ادب په اړه ډير مهم او ددقت وړ دی هغه ديو بودايي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې وينايانو ميده او دبودايي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط و. دچينائي ليدونکي هيوان تسنگ دشهادت په اساس باوري به چې ددې طريقې پيروان په باميانو کې اوسيدل، نو دادتعب خای نه دی چې ددې طريقې د پيروانو مذهبي اثار دې دباميانو په سمخه کې پيدا او کشف کړای شي.

د (وینایا) د کتاب پارچې د (گوپتا) په رسم الخط لیکل شوی دی. اصلاً چې
دا کتاب یو اخلاقي او مذهبي کتاب شمیرل کیده سانسگرت په متن کې ورك و او
هغه یې یواځې دیوچینائي متن له مخې پیژنده او هغه د بنو غتو جلدونو لرونکی و
چې دبامیانو په کتابخانه کې یې څو په سانسگرت لیکلې پانې وموندل شوې،
لکه څنگه چې خبر یو درې کاله وروسته (دبامیانو ترکشف وروسته) څو پانې نورې
یې په کشمیر کې په یوه سمخه کې ترلاسه شوي دي

پدې کې شك نشته چې په سمخه کې کشف شوې پانې یوه مهمه مفکوره
څرگندوي چې په یوه مهمه نقطه کې لکه بامیان چې د غره په زړه کې په زرگونو
سمخې کیندل شوي دي او د دنیا لویې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي
نوخامخا به یې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفویرخو
راهبان او دگاونډیو هیوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل
او مطالعه به یې کوله.

د ککرک تنګي "لس متری مجسمه"

((پر معبد دیوالونو رنگه تصویرونه))

بنکاري باچا یا دبامیانی زمري

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متری او ۳۵ متری مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرک دره کې دلس متری مجسمې او دبودایي رنگه تصویرونو یادونه کیږي او اکثر د ککرک درې او دبنکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال دا چې هغه لس متری مجسمه او په خانګرې توګه رنگین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیر نبت او ارزښت دی.

ککرک تنګی دبامیانو د لویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هویل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالو څخه څه کم یو کیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه ټوله دره (تنګی) او دلس متری مجسمې طاق هم بنکاري د ککرک دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د ۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوانی لري او سرک ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنی برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

تر کومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او د اثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یه معبد وړې او غټې مجسمې او رنگه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کیندل شوی چې په رواق کې یې یو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دبامیان دلویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوي او له قصدي خرابکاریو یې تاوان ندي لیدلی مگر باداوباران دوخت په تیریدوسره دمخ اوبدن ځنې ځایونه ورتراشلي دي.

دامجسمه طبعاً دیو لرمعابدو مرکز و او په کال ۱۹۳۰ میلادي کال کې ددې ترڅنګ یو معبد کشف شو او رنگه تصویرونه یې دکابل موزیم ته راوړل شول او دغه کلیکسون داسیا په بودایي تصاویرو کې د ډېر ارزښت وړ دي او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودایي رنگه تصویرونو په کلیکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرک د معبد رنگین تصویرونه خو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودایان د کوم جنگي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصویرونو مخ یې په خټه لړلی او د بیا مراجعت په تمه لادرکه شوی دی او د زمانې په تیریدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنگین تصویرونه دختې د نازک قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

د ککرک د معبد د دیوالي رنگه تصویرونو په منځ کې یو تصویر دافغانستان دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصویر دی چې دلیندی، غشي او بنکاري سپي په لرلو یې هغه ته د (بنکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسیمه ایزو پاچاهانو د نیکه تصویر دی چې اصطخري دڅلورمې (ه) پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې (دلسمې مسیحي پېړۍ لومړۍ) یې د (بامیانو دزمریانو) په لقب یاد کړی دی. دبامیانو زمریان لکه دغرجستان د شاریانو لقب داسې سیمه ایز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه. ټول پوهیږو چې په بامیانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چینی لیدونکی، هیوان تسنگ په ۷مه مسیحي پېړۍ کې یې یو تن په بامیانو کې لیدلی او مصاحبه یې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه میلمه و او ورسره اوسیدلی دی. هیوان تسنگ نوموړی پاچا د (کشاتریه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسیمې له نظامي سیمه ایزو نجیباوو څخه وبولو. داډول سیمه ایزو واکمنانو داوومې پېړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په بامیان، جاغوري، غزني، ارزگان، کاپیسا، لغمان، گردیز، جهرستان او نورو ځایو کې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اویفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ یې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره گوشه او څنډه کې یې سیمه ایز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ د پخواني افغانستان په تاريخ کې دکوشان اويفتلي په نامه پيژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډبر ليکونه دهيواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم وښان هست او بود تائيدوي او دباميان په دره ککړک کې يو برجسته مثال دشکاری پاچا دی. چې دهغه انځور بودايي گروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنگه ښيي چې ده له ښکار او دحيواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه يې ويستلې ده.

دا پاچا په سريوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې گړې په سر تومبلي لري ديو تخت دپاسه ناست او تکیه يې کړې ده او دهغه وخت دمعتقدانو په نظر دحيواناتو او پرندگانو له وژلو څخه يې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دباميانو زمري چې تصوير يې دککړک له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروڅخه ديوه واکمن په توگه مورته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هیوان تسنگ څخه يو تن بل گرځند چې اصلاً دکوريا و او (هوي تچاوو) نوميد، له باميانو څخه تيریده اودهغه له وينا وو څخه داسې څرگنديږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تائير لاندې نه و او خپل پياده نظام يې ډير قوی و دکوريايي گرځند شهادت ديو سيمه ايز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړی منبع ده چې په باميانو يې ديو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلوميږي چې د ۷ مسيحي پيړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ ميلادی پيړۍ په پيل کې دباميانو سيمه ايز واکمن چې اسلامي ماخزونو د (باميانی زمري) په صفت ياد کړی دی قوی او نيرومند پاچا و اودمحلې جنبې په لرلو يې ډير قوت لاره، مگر دبودايي معتقداتو دنظريې دپيروی له مخې يې له جنگ قتل او وینې تويونې څخه کرکه کوله.

ضحاک بنار

داستانونو، او اسطورو چې له خو زره کالو راهیسې یې دملي خاطر اتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوي نډې بلکې جغرافیایي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو او صحراگانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

خومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډک دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراگانو، کمرونو، مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نو خامخا تاریخي، فوکلوري، داستاني، او خیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنې برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستگ مخلوطې دي چې جیگري او سور رنگ ورته یوځانگړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توگه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مگر دسیمې خلك د ریښتینو ژوروتو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیر شوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاک نوم یې موندلی دی او ددې اور رنگه خرابو پر مخ یې رنگ پورې کړی.

دعامیانه نوم ایښودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاک بنار په نامه او ښکتنې برخې یې دنریمان بنار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نری شوی او اوبه ترې تیرېږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړلیچ کې یو ضخیم برج او د زینو اثار څرگند یږي د غلغله د ښار دا دفاعي برخه د نریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم د لرغوني زمانې پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه، د ضحاک او نریمان کیسې، د اهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې د ضحاک ښار ته نژدې او د بامیان تر څنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کیښود چې د عامیانه اقسامو له مخې طبیعي د اهنګر (کاوه) یا مرکز هلته موجود و او د علاقه مندانو د نظر رابنګنې له پاره او په ځانګړي توګه د سیلانیانو له پاره ویلای شو چې د اهنګران دره د سیلانیانو له پاره د خال لرونکیو ماهیانو د ښکار بهترین ځای دی. د ضحاک ښار د بامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده. اصلاً د ضحاک د ښار خرابۍ دوه برخې لري او په بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول: دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړ لارو او پرجونو څخه دی چې د نریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم: د ښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثره د سیمه ایزو خلکو ژوند کاوه. دریم: د ښار پورتنۍ برخه بالاخصار چې طبعاً د حاکمه قواوو ځای و. د ښار په لومړۍ او دویمه برخه کې اوس په اسانۍ سره ګرځیدل کیدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې د بارانونو او بادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړي او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي. تر کومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړي د ضحاک د ښار خرابۍ د ساسانیانو د دورې آبادۍ وې او په دې ترتیب د ابادیو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه ټاکلې شو، او لکه څنګه چې د غوربند له فنډفستان څخه د خسر نوشیروان سکه تر لاسه شوې او د بامیانو په لویدیزه برخه کې د ساساني رنگه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتمال له لارې نه ده چې د ساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي تر سره شوي وي.

د کیندلو په وجه د غربي ترکانو مارک وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې د ساسانیانو په وخت کې له آمو څخه د باختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته راوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباءه وه او د خوارز مشاهانو په وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته د جلال الدین منګبرني او چنګیز خان تر منځ خونړۍ

جگړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په كلا كې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړې دچغتي زوی او دچنگيز لمسی وه چې دمغلو يرغل گريسي ډير په غوسه كړل. دا تاريخي كلا هغه ځای دی چې مغل يرغلگرو د هغه وخت د افغاني مدافعه كوونكو قوت عملاً وليد.

لږ وړځې وروسته "ضحاك" د باميانو د نورو كلاگانو په شان وړانه شوه مگر د ۱۷ پيړۍ تر پايه او د ۱۸ پيړۍ تر پيله يې له برجونو څخه د دفاع له پاره كار اخستل كیده، چې وروسته د پيړيو ترتيبولو د جنگونو او طبيعي پيښو سره سره بيا هم يې د حصار ځينې برخې او ضخيم برجونه لپاتې دي چې دضحاك ښار دمستحكمو كلاگانو په ډله كې وشمېري او د اښكلي كلا د نړۍ د سيلانيانو پر وړاندې ستاينه ترلاسه كړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې د لمر

پرست د قانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې د قبل التاريخ په اړه د خپرېدو لمنه پراخه شي او د دې سيمې د لومړيو اوسيدونکيو در سوم ، عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيدا کيدلو دمخه روښانه شي په ډيرو مواردو کې د اريايانو د اوسيدلو دځای ځايگي په اړه د هندوکش په چارچاپيره کې او مهاجرت يې گاونډيو سيمو ته ور اوږدوو.

دلته د بحث وړ موضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادی سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې د پخواني افغانستان په تاريخ کې درک کوو او تحولات يې په وروستيو دورو کې مطالعه کوو.

د ويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې د هندوکش په چاپيريال کې يې ژوند کاوه. دين يې دنننۍ ورځې د کلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې يوشان جذبه او اميد توليد اووه. اريايان د ژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يو طبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر يو ته يې نوم ورکړی او هر يو ته يې سندري درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) د خدايانو د ډولونو مجموعه د همدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشکيل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډک اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنگه شفق او فلق او نور د شخصيت څښتنان شول. او لمر هم د ځانگړي خدای شکل پيدا کړی و او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو ياداوه او د لمر په هکله دانومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنگه چې د ويدي عصر کې په افغانستان کې اوښتايي دوره په تاريخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشتر) ظهور وکړ داوښتايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانگړو خدايانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، د ویدي لمبر (میترا) نامه د تلفظ په لړ
تغیر سره (میترا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانگړې توگه د ویدي د تلفظ په صورت د
(دوست) معنا درلوده او په اوستایي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان)
او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شک نشته چې داوستایي له (میترا) څخه
په دري ژبه کې (مهر) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي، علاقه او
پیوند ترجمه کېږي دهغه پخوانی معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنگه چې (میترا) (میترا) په (وید) او (اوستا) کې دلمر په
معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ او د اوستا له ځینو
فقرو څخه څرگندېږي چې (هورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنی دغره پر څوکه لمر
(هرابرتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

دا تعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونو له شاخه) ددې لپاره راوړي او
داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کېږي، بل هغه څه چې
دلمر په باره کې یې اوستایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زمانې دپوهې سره
همداسې تخیل کیده چې لمر په طلاسي څرخ بار دی او څلور
طلاسي اسونه یې راکاږي.

اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره
فوق العاده مهمه ده ځکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر
ځانگړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله ننداره کړی دی.

دهمدغو ویدي او اوستا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر
هخامنشیانو "ناهیتا" او "میترا" یعنی "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په
شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل او دامفکوره یې له دې
ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنگه چې لومړي داریوش له
۴۸۵_۵۲۱ م ز او لومړي خشابارشاه ۴۸۵_۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه
یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "هورامزدا"
له "ناهیتا" او "میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او
دهغې نمانځنې په منځنۍ پېړۍ (۵) م ز کې په ایران کې انتشار موندلی دی او له
هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پېړۍ پورې) چې
ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانگړي خدایان همدا راز
هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانگړي خدایان هم
مشهور شوی و. "میترا" دلمر ځانگړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو"
دکشکا او هویشکا په مسکوکاتو کې په ځانگړې توگه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتھرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې د افغانستان په تاریخ فرهنگ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی. دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پېړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړې دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرگند او ښکاره دی. دې لمر پرستی ته یې (برهنمي لمر پرستی) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان گڼل شوي او د لمر او ستورو یوشان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیكل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور او ښکاره دی.

د افغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستی د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکرو تر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چيني (هیوان تسنگ) چې پخپله هم بودايي راهب و له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستی معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لږې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلومترې کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمر پرستی یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لارم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

دسور يا هيكل

دلمر خانگړې خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پیژندنې خپرنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژندگلوی لکه تاریخ، فرهنگ، اورت، او هنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشی، لکه په سلگونو دارنگه مسایل چې دخپرنو په ترڅ کې روښانه شوی یو هم دلمر پرستی موضوع ده چې د ادب او دادیانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مگر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره پد لاس نه وو.

د کابل ښار شمال لویدیځ ته په ۱۲ کیلو مترې کې د غره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کنډو چې د کابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستی پورې په خانگړې توگه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و. تر کومه ځایه چې علمي خپرنو څرگنده کړه دلمر پرستی معبد دیویل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشو کولای. دخیرخانې دلمر پرستی معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوطې درلودلې چې هرې خونې خانگړې دروازه درلوده تر څو دنوموړي ائین پلویان دمذهبي مراسمو د اجرا پر مهال په اسانۍ سره تگ راتگ ترسره کړي.

د ننه په هره یوه خونه کې درې د تسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنگه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې داینبودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نوموړی دلمر پرستی

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي. لکه چې دکوتواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اویواځې یوه مرمرې جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعنی دلمر دځانگړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوي ده.

دسوریا مرمرې مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستی یواځینې مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې گاډۍ دپاسه له خپلې اسطوري سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرکندېږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو. داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلايي گاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانگړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه گاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخيلی داستان ددوه زره کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا) دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخيل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵-۶ پېړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کېږي په ۲-۳ پېړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ مترۍ بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانگړی خدای یې دگاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکی اسونه یې کشوي پدغه ترتیب گورو چې شاعرانه تخيلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانگړی خدای په گردونه کې ناست یاولاړ به یې څرگنداوه او سوریا دخیر خانې په کوتل کې په یوه گاډۍ کې ناست څرگندېږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کېږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او ماښام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخيل وی داخل چې یوناني اسطوري په افغانستان کې رائج شوي وي په محلي معتقدینو کې تاثیر کړی و او دلمر ځانگړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوري هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادېږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته يې (پولوکس) ويل تر دې پورې چې (اکستور) ناپديد شو او (پولوکس) يواځې پاتې شو او له (زوس) نه يې هيله څرگنده کړه چې له خپل ورور نه بيل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه يوځای يوځل په اسمان او يوځل يې په ځمکه راڅرگند شي او دسبا او مابنام ستوري دهغوی له خاطر و څخه راپاتې دي، دخير خانې دکوتل په تراشلي هيکل کې دسبا اوبیگاه ستوري د(سوريا) دگاهې په دوه خواوو کې ليدل کېږي. او ديو تن يوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې يعنې د ((ايوکراتيدس)) چې ددويمې زيږدې پېړۍ په دويمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وايي چې ددې دوه ستورو وظيفه داده چې اعمالو او ناظرو نيکې او بدې پيښې ثبتوي.

دلمر پرستی قانون او معبدونه يې له سيستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لويه ساحه کې خپاره وو او په افغانستان کې يې دبودايي دين ترڅنگ څرگندويي کړې وه، وروسته تر هغې چې يفتليان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودايي دين سره درلوده، لمر پرستی ته ډير متمایل شول. دابايد هير نکرو چې په افغانستان کې يوشمير سکې کشف شوي دي چې دهغوي پر يومخ دنيمې تنې په بڼه دلمر ځانگړې خدای نقش دی او دنور شعلې يې له شانه خپرې شوی.

ډيره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځينو ځايونو (داور) يعنې زمينداور (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زمينداور، غزني (سکاوند) يا دلوگر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهيږو چې دزمينداور په (جبل الزور) اودلوگر په (سکاوند) کې دلمر پرستی معبدونو وجود لاره، په غزني ياپه غربي او يا هم په شمال لويديز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنگه معبدونه آباد و.

يواځې يو معبد چې عبارت ددخیر خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څيړنو پراساس کيندل شوی او هغه دمرمر و سورياهيکل چې راتر لاسه شوې د(سوريا) يواځينی مجسمه ده چې دخيرونکيو لاس ته ورغلي ده.

مرنجان غونډی دکابل دبنار په

منځ کې یوه پخوانی نقطه

دکابل بنار هغه ښکلی او تاریخي ښار دی چې دنوم انعکاس یې له اسطورو، داستانونو، فولکلوري کيسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغور کيږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب د شواهدو له مخې ثابتوي. د اښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازې) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاوري یوه غونډی لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دبنار شرقي لور ته واقع شوی مگر له بلې رودخانې څخه خړوبیږي چې عبارت دلوگر له سین څخه دی. دا ټکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانی زمانه کې دبنار دثقل مرکز اکثرأ دلوگر په سیند اباد و په همدې ترتیب دمرنجان غونډی ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنګ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کيږي دمرنجان غونډی لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً جادوگر و او دډیر مال او ثروت څښتن و کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډی بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې دداسې فولکلوري داستانونو یواځینی کيلي ده ددې غونډی په چاپیریال او خاطراتو دیولر حقایقو په کشف موفق شوی چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپی څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکی د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې د هواري اوبلونو جوړولو په مهال يوختين ديگي وموندل شو چې پکې يو شمير مسکوکات اونقره يې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره يې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په يوه زمانه کې پدې ځای دزرگر دکان و اودا ډير مهم او په زړه پورې کليکسيون نن ورځ دکابل په موزيم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه يادېږي اودوه تنه فرانسوي پوهان موسيو (شلوم برژه) او موسيو (کوريل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر ليک لاندې پدې يو کتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډې له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډيره لرغونې، ښکلې او نفيسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ - ۶ م ز پيرې سکې هم موجودې دي او دځينو سکو وزن يې له ۵ گرامو څخه زيات دی. معمولاً دچمن حضوري مسکوکات دفن پيژندنې له مخې چې دپخوانيسو اويوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتيک) په نوم يادوي دامسکوکات په ډيره اندازه د ۴ - ۵ م ز پيرې په اوږدو کې په يونان او ليرې نژدې جزيرو کې تر قبرص پورې جوړېدلي ديو شمير په مخ يې دبوم او په بل مخ يې د (اتنا) د (زوس) دلور دتفکريا انديبنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي ديونان دپايتخت په حيث تلقي کيده په ضرب رسيدلی دی.

دا دسکومجموعه ډيره نادره او قيمتي ده او تر کومه ځايه چې څيړنې شوي دي دمدیترانې له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځايه تر تپه مرنجان پورې رسيدلی دی چې دې کار دهخامنشيانو په وخت کې صورت نيولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشيانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه يې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تگ راتگ درلود لکه څنگه دهخامنشيانو پخپله دومره سکې نه درلودې نوديونانيانو سکې چې ددوی سبکته ورته دی په خپله سيمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظريه تقويه کوي دنقرې يوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ ميخي ليک ليدل کيږي.

همغه حروف چې دهخامنشيانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه يې دهغه وخت نښه ده چې شواهد يې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې ليدل کيږي. پدې کښې شک نشته چې دمخه ترسکندراو سيروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه دمخه داريوش تر سند پورې دفتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتيو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د يو تن يوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندې لیږل شوی و د کاروان او تجارت لارې د غرب، اسيا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت د تجارت یو وړوکی ښار و او دا هم باید و منو چې هغه مهال د تپه مرنجان د غونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی د زر گري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتو او نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې د تپه مرنجان په هغه برخه کې چې د کابل جلال اباد سرک تیر شوی دی دوه د بودايي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پېړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پېړۍ په اوږدو کې پخپله د کابل د ښار د بودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې د دیوال د پیروالي له پاره یې د (یودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس د کابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

د تپه مرنجان د غونډۍ معبد وروسته د ۵ پېړۍ له مرمت کاري څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکی کلکې او مستحکمې کلابنه غوره کړې وه او لکه چې پدې پېړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهرنده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره د معبد ته د مرمت کاري په همال دیوې کلابنه ورکړی ده.

د مرنجان غونډۍ له بودايي معبد څخه په مجموعي توگه د ۳۷۳ درنو سکوپه شاوخوا کې دنقري سکې چې د ساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانوپه شاوخوا کې د سرو زرو سکې د (کوشانوساساني) د دورې کشف شوی او د اثابتوي چې د مرنجان تپه او بودايي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. د مرنجان بودايي معبد حتی د عربي او اسلامي مبلغینو تر وخته خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب بڼه شاهد او ثبوت دی.

د تپه مرنجان بودايي معبد _ او

هغه نتایج چې وروسته تر لاسه شو

د کابل شمال، شرق او جنوب شرق ته یو شمیر تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه او خاک بلخ تپه وجود لري، د ساحې او پراخوالي له نظره د مرنجان تپه له نورو مهمتره ده چې چمن حضوري تر څنگ د کابل _ جلال اباد په لويه لار واقع او ترسیاه سنگ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانیولې ده.

دا څرگنده ده چې که نن ورځ د کابل د ښار د ثقل مرکز د کابل درود په غاړه وقع دی نو دمخه تر اسلام د امرکزیت د لوگر د سیند په غاړه واقع و او د هغو بودايي ابادیو بقایاوې چې د شاخ پرنتي د غره په لمنه، زنبورک شاه په خضر کې او شموچینه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شیوکي، کمري او چکري کې پرتې دي دا مفکوره تقویه کوي. په همدې ترتیب مرنجان تپه هم د لوگر درودخانې په حوزه کې قرار لري او هغه اوبه چې د مستان تر پیل لاندې د بالاحصار شرقي لور ته د خرابو تر څنگ تیريږي د خپلواکۍ په جشن کې د مرنجان د تپې غربي برخه په مصنوعي توگه ښکلی کوي.

د مرنجان تپه لکه د افغانستان د ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکورې داستانونه او کیسې لري چې د هغو له منځه څخه داسې څرگندیږي چې مرنجان اصلاً یو جادوگر و چې د ډیر مال او ثروت څښتن و او خپله سرمایه یې په همدې غونډۍ کې خښه کړې وه ترڅو چې طلسم یې ماتیري او ټوله سرمایه له خاورو سره خاورې کیږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنگه فولکلوري معما دیواختی حل کلیانې دي ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطر و دیو لږ حقایقو په کشف موفو شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښاونولولپاره ډیر گټور او دلچسپ دی.

د ۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندگي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مویپیل کړه، وروسته تر دې موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنگي" دمديريت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتي ۱۵ نيتې څخه تر ۲۷ نيتې پورې کیندنو، څیړنو او هڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونيو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تريولر هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لري.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره. داودانۍ له خامو غټو غټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلته درې اطاقونه جوړ و، چې چت یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

(۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترگوشول چې دسیند له تېرو جوړ کړای شوی و او منظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یو طاق څرگند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

(۳) ددې غربي دیوال په مقابل کې یوه وړوکی استوپه څرگنده شوه چې دکانو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی: مجسمې، مسکوکات، خټین لوبښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته دبودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وي نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړي و داشکست او خرابی يې په غربي برخه کې ډيرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پند ديوال جوړ شوی و .

تر ټولو پخوانی سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوی ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولاً هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اودمسيح په وخت کې شميري .

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستي نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولونو ډيره رڼا اچوي .

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلايي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب ، مقرر او يا د نعلبکی په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي . چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي . پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي . ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلو يې کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شې دي .

او يوولس نورې سکې فيروز ، هرمز ، بهرام اودشاهپور وي . يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توگه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي . له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دي (۳۷۹ - ۳۱۰ مسيحي) ۲۴ عدد دويم اردشير پورې (۳۸۳ - ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸ - ۳۸۳ م) پورې مربوطې دي .

پدې ترتيب لکه څنگه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد بڼکلي کشف شوي مسکوکات موږ دخلورمې عيسوي پير تر پايه رارسوي .

دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهیکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ور کوونکي کشف شوي تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي دېوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده . داعانې ور کوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او گونډې يې وهلې کشف شوې ده . يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د گل وړوکی تاج هم ليدل کيږي .

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او وړو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وي ، چې ډير ځايونه يې شنيدلي و او يوه جوړه سترې پښې څرگنديږي چې له طبعي قايت څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي .

د مرنجان له تپې څخه ختین کشف کړای شوی لوبني دکوشانيانو د عصر
دختينو لوبنو د مطالعې په اړه ډير ارزښت لري.
دا کوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو د پاسه يې شپږ پانې والاگلان، زمري او
دغرنیو غرڅو تصویرونه کتل کیدل. او په یوه کې د گل دان په څیر دوه مرغان په
مخامخ ډول لیدل کیږي او دا په واضح توګه د ساسانیانو دوخت کار رانیسي او
همدارنگه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.
د مسکوکاتو، ختینولوبنو، نشق کړای شوو ظروفو د عمارت له سبک او مرمت
کاري څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کیږي چې د مرنجان د تپې
بودایي معبد د مسیح دوخت په پیل کې په لومړي پیري کې (د لومړي څخه د
دریمې) د لویو کوشانیانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې
عیسوي پیري تر پایه یې دوام وکړ وروسته د څلورمې پیري په پای اود پنځمې
پیري په جریان کې دشیدلۍ، درزونه یې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او
برجونه یې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته یې دیوې کلابنه ورکړې وه.
دا کلاماننده معبد د بالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اود اسلام تر راتللو یا
تر اوومې عیسوي پیري بودایي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

يعقوب ليث صفاري او

د کابل زرین او سیمین بتان

يو شمير اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جيهاني ته منسوب اشكال العالم همدغه د کابل د زرې کلا او د مشهورې بت خانې يادونه کوي چې علي العموم راهبانو يعني کابلي رتبيل شاهانو به هلته د تاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

دا څرگندوی چې درتبيل شاهانو د سلطنت په دوره کې کابل يو مهم او مشهور معبد درلود چې د برهمني او هندوي کابلي کورنيو شاهانه تاج پوشي هلته ترسره کيده. له اسلامي ماخذونو څخه څرگنديږي چې يعقوب ليث د صفاري کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ يا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سرو زرو او نقرې بتان يې تر لاسه کړی او بيا يې بغداد ته استولي دي. د سيستان د تاريخ مولف پدې برخه کې داسې ليکي " کله چې يعقوب کرمان ته ورسيد محمد بن واصل يې پذيرايی ته راغی ډير شمير عسکري يې له ځان سره د اطاعت، فرمانبرداي او هداياتو له پاره له ډير مال سره يعقوب ته راوړل يعقوب يې عزت وکړ او بڼه راغلاست يې ورته ووايه. بيا يې يوتن استازی د هداياتو له پاره او پنځوس زرین او سیمین بتان چې له کابل څخه يې راوړی و د معتمد په لور واستول چې مکې ته يې واستوي ترڅو يې د کفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته د يعقوب ليث صفاري ننوتل د دريمې هجري پيرۍ نيمائي کې او له دې بنا نه د زرین او سیمین بتانو دوړلو او په نتيجه کې د مهم معبد په وړانولو کې هيڅ شک نشته. دا چې دا معبد په کوم ځای کې او څرنگه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توگه يې په چاپيريال کې تجسس وکړم.

د افغانستان اسلامي مورخين عبدالحي ضحاک گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحکایات کې د کابل درتیبیل شاه او يعقوب لیث صفاري ترمنځ د جگړو یادونه کړې ده. د دې رتیبیل شاه په اړه مې د افغانستان د تاریخ په دویم ټوک څوارلسم څپر کې کې په هغه څپر کې کې چې د رایان کابل یا برهمن شاه کابل کې مې شرحه ورکړې ده. عبارت له (سامنته دیوا) د هند و شاهي دلری دویم پاچا و چې هغه یې (سامنت) یا سامند هم یاد کړی دی او مسکوکات یې په ډیره پیمانه له افغانستان او سرحدی سیمو څخه پیدا شوی او لاپیدا کیرې. همغه راز چې يعقوب لیث له سامنته دیوا سره په کابل کې مواجه شو ورور یې عمرو لیث په غزني، کابل او لوگر کې له (کلمو) یا (کملو) د دې کورنۍ له دریم پاچا سره مخامخ شو د يعقوب په امر د کابل مشهور معبد او د ورور په امر یې د لوگر دسکاوند مشهور معبد وران کړای شول.

ایا د کابل مشهور معبد چې کابل د ایان په هات سن پوسی کوله او د دریمې هجري پیرې تر نیمایي هم هلته طلائی او نقره یې بتان موجودو. چیرته و؟ د کابل د ښار په منځ کې او که په لیرو او نژدو څنډو کې؟

پدې کې شک نشته چې د کابل د غرونو په پوزو او غونډیو کې د بودایي معبدونو بقایاوې له شیوکي، کمری او چکرې نه نیولې دخیر خانې تر کوتل او د علي آباد تر لمنو پورې په ټولو ځایونو کې وجود لاره او دشیر دروازې، اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډیو کې لیدل شوی او په ځینو کې یې لکه خواجه صفا، تپه مرنجان، تپه خزانه او دخیر خانې په کوتل کې یې اثار او شواهد هم د کیندلو په وجه کشف شوي دي چې د کابل په موزیم کې موجودې دي. دخیر خانې د کوتل برهمني افتاب پرستي معبد، د علي آباد د غره په لمن کې د بودایي معبد، د شیوکیو د يعقوب تنګي تر څنګ معبد هر یو په خپل ځای ډیر ارزښت درلود مگر زرین اوسیمین بتان په هیڅ یوه کې لیدل شوی ندی پرته له یو ځای څخه چې دادی در پیژنو یې.

مسن انگریز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ کلونو کې ۱۳۰ کاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په کابل کې اوسیده او دامر دوست محمد خان په وخت کې د کابل په بالاحصار کې اوسیده نوموړی د بالاحصار تر څنګ د حضرت تمیم (رض) د مزار تر څنګ دیو معبد اوبتانو په اړه صحبت کوي چې وروسته دهغه له اوریدلو منطق حکم کوي چې احتمال لري دا همغه معبد وي چې د صفاري په عصر کې زرین او سیمین اجسام ور کې کشف شوی دی، مسن انگریز پدې اړه داسې وایي چې

"دشمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلی کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کنډو دچاردیهي په لور لاره تللي ده پدې برخه کې داخوند هدايت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیولر هڅو وروسته وربکې دوه طبقې سمخې څرگندې شوې چې ددې سمخو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتی په یوه برخه کې یو طاق او پایي او دهرې پایي ترڅنګ ښکلې مجسمې څرگندې شوې ددې مجسمو رنگ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پانې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجورو پانې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو ډبر لیک هم څرگند شو. دپشتی په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوي چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوتو اوږدوالی درلود او دطلا په پانو ښایسته شوی و. مسن انگریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدايت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پانې دکابل په زرگرانو وپلورلي...."

لکه څنګه چې یې چارل مسن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصار دخرابو ته نژدې یوپخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدايت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپانو گل په ښکلي ډول څرگند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیری کې دصفاري دکورنی دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوی و په همدغه نقطه کې اباد و؟ دکابل مشهور معبد که دبنار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقي چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانی کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

پايتاوه

لكه څنگه چې مدنيت، فرهنگ او اديان دخپل عروج او زوال دورې ترسره كوي دهغې په سير او مرور سره فرهنگي حوزې هم تغير محل مومي او خپل ځاى بدلوى يوه ورځ چې بگرام او كاپيسې دكاپيسا په حوزه كې ارزښت درلود، كه هغه يې په چاپيريال كې و او كه دغرونودلمنوپه حصارو كې او كه هم په ميدانونو او جلگو كې په سلگونو كليو چې دليدلو وپرو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنيت په تغير په خرابو بدل شوي او د هغو ځايونو مقام او موقعيت نورو ځايونو اشغال كړي دي.

يوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس يې نوم له خاطر و څخه لوېدلى دى (پايتاوه) ده چې د بگرام د شاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ كيلومترې كې د سراى خواجه تر څنگ پروته ده او د معابدونو شواهد يې تر ۳۰ كالو دمخه د زراعتي ځمكو په منځ كې څرگنديدل چې هغه هم دوخت په تيريدو د زراعت په وجه وتوبل شوې او هغه څرگندي ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته د پخواني ابادي څه اثار نشته او دا چې د كابل په موزيم كې دهغې سيمې د چاپيريال يو څه هيكلونه چې زراعتي ځمكو ته دويالو د كيندلو په مهال تر لاسه شوي د كابل په موزيم كې موجود دي چې پخواني يادگارونه يې له ځان سره حفظ كړي دي.

په ۱۹۲۳ كال كې چې د لومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پيژندونكي موسيو النردفوشه او موسيوهاكن د كاپيسا په طول او عرض كې د (كوهستان او كوهدامن) په مختلفو نقاطو كې دلرغونو ځايونو د موندلو په هڅه گشت درلود د كابل د موزيم دهغه وخت د مدير غلام محى الدين خان دلارښوونې په اثر د پاتې و

کلي ته ورسيدل هلته يې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې يو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو يې اوږدوالی درلود او عرض يې له ۱۰ تر ۱۵ مترو و، دې ځای د يوبودايي معبد ځای او موقعيت څرگند اوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عيسوی کال د دسمبر د مياشتې په ۱۸ نيټه د لنډې مودې له پاره په کيندلو پيل وکړ دوه ورځې وروسته يعنې د ۲۰ نيټې په ماښام يې لومړی هيکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډير په زړه پورې او دلچسپ و، چې شرح يې په لنډ ډول ليکل کيږي.

دا پارچه هيکل د سلېت په کاني کې (ساکياموني بودا) يې د دوو خارقو وو د اجراء په حال کې ښودلې دی او د (دوه خارقو بودا) په نامه يادېږي. که چيرته دا پارچه لا ښه معرفي کړم بايد ووايم چې که چيرته يې ښه وگڼو نو له دواړو اوږو څخه يې د اور شغلې پورته کيږي او د پښو له تلوو څخه يې اوبه روانې دي. په بودايي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هيلې سره چې (پرازناجت) نومېده بودا خارقه قیافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه يې شغلې هوا ته پورته شوي او د پښو له تلوو څخه يې اوبه جاري او پخپله لکه ديونوراني غره په څير په هوا کې جلوه گر شو.

د تخيل په عالم کې په افسانوي توگه دلته بودا له يوه غره سره تشبيح شوی چې له لوړې برخې نه يې د اور شغلې پورته کيږي او د دې خيالي غره له لمنو څخه لکه د باران داوبو په څير سيلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هيکل کې دوه روښانې لارې د بودا له اړخه تيرې دي چې دی يې په رڼائي کې څرگندېږي (برهما) او (اندرا) يې خواته نژدېوالی کړی دی. بودا په کين لاس دخپلې راهبې يلان کلک نيولی دی او بڼي لاس يې د اطمینان د علامې په توگه پورته دی او په ورغوي کې يې عراده يا (چرخه) چې د حکم فرمايي علامه ده څرگندېږي.

پاتې دې نه وي چې په پايټاوه کې د دې پارچې ترکشف وروسته په وروستيو کلونو کې همدغه شان پارچې دکاپيسا له گڼو ځايونو څخه لکه بگرام او يا له شيخان خيل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې د دې ډول پارچو د تر لاسه کيدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپيسا د دې ډول تراشلو مجسمو ځانگړی ځای و.

له دې پرته په پايټاوه کې يو بل هيکل هم تر لاسه شوی چې د هنر او په ځانگړي توگه د تاريخ له نظره د ډير ارزښت وړ دی دا پارچه اصلاً دکومي بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده او پخپله دهیکل تراشني يوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح يې په لاندي ډول ده.

درې تنه اعانه وربكونكي، درې بنځې او درې ماشومان د (بوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل كيږي. داصحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه وربكونكي چې تازه بودايي دين ته ورداخل شوي دي او يايې خپلې ډالۍ (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې كړي دي. كميسونه يا پراخې چپنې او كلفت موزې يې څرگندوي چې دوي قبائلي كوشانيان دي چې تازه له مركزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادې دهندوكش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ كړي دي او له هغو ډاليو سره چې اكثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنگه بنځې او ماشومان يې دكشاني له نسل څه دي او ديوې كورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب كوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په كاپيسا كې دبودايي معابدو جلال ليدلى او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادكاني پارچه چې دكابل په موزيم كې موجوده ده دافغانستان په تاريخ كې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوكي كلي چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دي دوه مهمې تراشلي دهيواد لرغوني هيكلونه يې وركړي دي چې دتاريخ، هنراو كمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نوموركي منطقي څخه دكاپيسا په تاريخ كې يوه ځليدونكي پاڼه روښانه شوه.

ميرزکه اود مسکوکاتو

مجموعه يې

افغانستان د مساعد جغرافيايي موقعيت له مخې داسيائي هيوادونو په څلور لارې کې د تمدن او فرهنگ مرکز دی او يوله هغو هيوادونو څخه دی چې ډيره سابقه لري او د تاريخي دورولرونکي دی چې دمخلفو دورونو ډير مسکوکات پکې موندل شوي او موندل کېږي. دامسئله نن نه بلکې يوه پيرې دمخه حتی له ۱۳۰۰ کالو وړاندې روښانه ده چې د افغانستان خاوره د لرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډيره غني ده.

لکه څنگه چې دامير دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې يو تن انگرېز لرغون پيژندونکي مستر مسن يواځې د بگرام له دښتې څخه پدې بريالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستيو کلونو کې له مهمو کشفياتو څخه چې په بنار او علمي حلقو کې يې ډير غږ اوچت شوی دی هغه په ميرزکه کې د مسکوکاتو د کشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونيو او زه پدې بريالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتو لويه مجموعه له ميرزکې څخه کابل موزيم ته راوړم. ميرزکه تقريبا د گرديز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کيلو مترې کې واقع ده او پدې علاقه کې د منگلو قوم اوسېږي.

دميرزکي علاقه چې چاپيريال يې نسبت گرديز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې
سیرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کيږي داوبو د تقسيم له برخې نه درې کيلو
متره ليرې دشمال په لور د (چنبحي قول) درود اوبه د (ميرزکي) له اوبو سره يوځای
کيږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کيږي اړخ ته يوه غونډۍ څرگنديږي
چې د سيمي خلك يعنې منگلي هغه د (کافر کوت) په نوم يادوي داغونډۍ د سيند
له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او د سيند داوبو له سطحې څخه نژدې ۳۰
متره لوړ والی لري.

د کافر کوت سويلي خواته په لوړه يوه ټوټه مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ
يې پخې خبنتې او ټيکر ليدل کيږي او داسې څرگنديږي چې نوموړې غونډۍ او
مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو اباديو يوه برخه
وه چې هويت يې موږ ته څرگند نه دی.

ميرزکي دنيمه وچ سيند په اوږدو کې کافر کوت ته د ۷۰ مترو په واټن يوه
چينه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناڅاپي ډول د منگلي قبایلو
ميرمنې په نوموړې چينه کې د مسکوکاتو په موندلو بريالی شوي. کله چې دچيني
چارچاپيره په مختصر ډول وکيندل شو څرگنده شوه چې دچيني چارچاپيره يوله لويه
خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې يې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق
ترڅنګ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوي و. او اصلاً داسې څرگنده شوه چې
پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسيح تر زمانې هلته يوه متبرکه چينه
وه چې خلك په هغه چينه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتيب د څلورمې
قبل ميلاد پيرې نه تر دريمې مسيحي پيرې پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې
دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډيره پيمانه هلته
متراکمي شوې وې.

ترکومه ځايه چې اټکل کيږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ
سکې په چينه کې موجودې وې چې ډيره برخه يې سيمه ايزو خلکو د کابل - جلال
آباد او پيښور په ښارونو کې وپلورلي هغه څه چې راونيول شوي او کابل موزيم ته
راوړل شوي له دې سره چې ډير شمير يې په کيميايي داروگانو دپاکولو پر مهال له
منځه ولاړې بيا هم له لس زرو ډيرې موجودې دي.

دميرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعيت له مخې يې په

دوه برخو ويشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په خانگړې توگه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاكزيلا ټيڪسلا او پنجاب كې جوړ كړاى شوى او په عموم ډول په گندهارا كې ليدل كېږي او دپاچا دنوم ذكر پكې نشته او داسكې منظم او مرتب شكل نلري او نورې يې دلرغونو تاريخي كورنيو منظمې او مرتبې جوړې وې لكه دهندوكش دسويل يوناني شاهانو، اسكايانو پارتيانو او كوشانيانو وې.

لومړى ډول مسكوكاتو ته په انگليسي بنت بار او پنج مارك وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيدا كړى دى او ددويمې يې دنقره يې نازكه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ۳۰۰ رسيږي لكه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندگان، لمر، ستورې، ځينې گلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل كېږي.

ددې ډول مسكوكاتو دلومړي ډول پيداىښت زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پېړۍ گڼلې ده او داخرگندوي چې ديونانيانو تر ظهوره مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسكوكاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې گندهارا كې تر سند پورې دود وه. او د ميرزكې دويمه برخه مسكوكات دمختلفو پاچاهانو دكورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسكوكات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه دلومړۍ مسيحي پېړۍ په لومړۍ نيمايي كې يې دافغانستان دهندوكش په سويل او ختيځ كې سلطنت كړى دى.

دا دحيرانتيا ځاى دى چې هغه مسكوكات چې په ميرزكه كې تر لاسه شوي ديونان او باختري پاچاهانو هيڅ اثر پكې نه شته چې دهندوكش په شمال باختر كې يې واكمنې درلوده او بر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پكې ليدل كېږي چې دهندوكش په سويل كې يې سلطنت كړى دى او په خانگړي توگه د (هرمايوس) چې د كابل يوناني وروستى پاچا و او د (مناندر) مسكوكات زښت ډير دي.

دامجموعه دكوچنيو نقره يې مسكوكاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده. همدا ډول دافغانستان داسكايي خاندان نقره يې مسكوكات او (اسكايي او پارتي) پدې مجموعه كې ډير ترنظره كېږي. دكوشانيانو دكورنيو دمسكوكاتوپه باره كې بايد يادونه وكړو چې كوفيزس او كنيشكا دكورنيو سكې پكې موجودې دي او وروستۍ سكې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راځي هغه دواسودوا سكې دي چې هغه دكنيشكا دكورنيو وروستى پاچا گڼلى شو چې ددريمې پېړۍ تر وروستۍ نيمايي سلطنت كړى دى.

پدې طريقه دميرزکي دمسکوکاتو دمجموعې نوعيت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کيږي او يو شمير پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دميرزکي دغه ابادي دساسانيانو دپرمختگ اوفتوحاتو په اثر پدې تاريخ کې وران شوي وي. دميرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولوغني او لويه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له يوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی. موسيوشلو برژه اوموسيو کوريل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاین) ترسر ليک لاندې کتاب کې ددې خزاینو په اړه ډيرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص لـه پاره به دډيرې دلچسپي وړ وي.

۳۷_۱_۴

سجاوند او شهرت يې په اسلامي

دور و او دمخه تر اسلامه

دلوگر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (گرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم ياديږي دنوموړي مثلث له منځ نه تيريږي او دشمال يعني دکابل زاويې ته نژدې دکابل له سيند سره يوځای کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مويادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او يايئتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوگر په مختلفو دورو کې له نوموړو مرکزونو سره درلود دجغرافيا له نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوگر نشي موندلی چې داځای په يو لويې مثلث کې راويسي، په هر حال دلوگر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيايې له نقطې نظره او دفرهنگي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوگر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړی و هغه په (سجاوند) کې دلوی معبد موجوديت و، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو ښو لکه (شکاوند) ، (سگاوند) او (سکاوند) هم ياد شوی دی داد لوگر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښان يې له موقع او موقعيت سره مشهور او محفوظ دی.

دمخه مې تصريح کړه چې دلوگر علاقه له يوه مثلث سره شباغت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او گرديز خواته قرار نيسي.

سجاوند پدې مثلث کې د جغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نژدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي "استاخ اسکاوند په غزني کې دوه بناړونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ددير گشت او گذر ځايونه دي"

پدې کې شک نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره له همدې ځايه تيریده او اوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نومېږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تر اسلام ډير مشهور کړی و ديوستر معبد موجوديت و چې خرابې اوبقايايي تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي. دسجاوند دمعبد دخرنگوالي په اړه له دوه تنومرسته تر لاسه کولای شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنگ څخه اوبل له محمد عوفي صاحب څخه چې تاريخ دجوامع الحکايات څښتن دی.

هيوان تسنگ وائي چې د (تسو - کو - تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې څنډې يې په برکې نيولی هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنگه چې د شيوائي او لمر پرستی اثار له درېو لويو تاريخي بناړو کابل، غزني او گردیز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کېبې شک نشته چې دسجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانۍ خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلومېږي چې دسجاوند معبد ددريمي هجري پير تر دويمي نيمائي پورې يعنې د (کلمو) يا (کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې د کابل د شاهي برهمن دريم پاچا او د عمر وليث د صفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍ تر زمانې پورې اباد و لکه چې وايي "در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوند بود و در اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرک کردند"

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات له پاره اودسجاوند دمعبد داهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتو څخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ د کوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې د شاهي (تگين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيكل دی او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکې چې ضمناً د (سگاوند) نوم هم پکې لوستل شوی چې دسکاوند يا سجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرگندوي.

دقراڼو له مخې ويلي شو چې دسجاوند معبد لکه دخيرخاني دکوتل معبد چې لرغون پيژندونکو يې هويت څرگند کړ يو دلمر پرستي برهمني معبد و او شهرت يې دکابلي رايانو داقتدار په موقع او يا دکابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبد دريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې اباد و تر هغې پورې چې عمر وليث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دبنار موظف چې (فردعان) نومیده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي "فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ کړ شکاوند يې ازاد کړ او بتان يې ورمات کړل بت پرستان يې له منځه يوړل يو مقدار غنيمت يې لښکر ته ورکړل او نور يې عمر وليث ته واستول فتح نامه يې ورته وليکله او مرسته يې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دريمې هجري پيړۍ دنورو څو پيړيو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنگ مهم مرکز و لکه چې يوشمير علماو او عاليمقامو مفسرينو له دې ځايه سر پورته کړي چې نن ورځ يې متبرک مزار ونه دعامو او خاصو زيارتگاوي دي.

دغزنويانو په وخت کې يوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنويانو دآبادۍ اثار دپخواني معبد دديوالونو او سنگ کارۍ څخه څرگنديږي او په يو يادوه ځايونو کې پخوانۍ سنگ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه بڼې څرگنديږي. او عملاً رانيسي چې څرنگه دپخوانيو معتقداتو، فرهنگ او معمارۍ ځای داسلام دين، تمدن او معمارۍ ونيو.

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه يوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلو وروسته يې دهيواد په ځينو غربي برخو کې دصفاريانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږي چې (سکاوند) چيرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شگاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوگر کې دغزني دپخوانی لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې يو وخت شهرت درلوددلوگر په ټوله ساحه تطبيق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الى المغرب دكتاب ليکوال ليکي چې :
"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهڼې وړی دی" دا جغرفیایي تعريف ډیر سهي او دقیق تعريف دی ، داستاخ په اړه تر اوسه څیرنه ندی شوی او موقعیت يې په سهي توگه ټاکلی نشو مگر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوگر په غربي برخه کې دیو لور غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوگر ترمنځ په يوه فاصله کې واقع شوی او د موټر او هغه سرک چې له لوگر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برک له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیريږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستی معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او دشهرت ساحه یې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دخرنگوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې دچيني هیوان تسنگ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اوددواړو معلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چيني لیدونکی چې کله دتسو- کوته له سیموڅخه یعنی زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزني په ګډون، لوگر، گردیز ترمقر پورې) څخه یادونه کوي دخلکود عادتونو اودیانت په اړه یې داسې وايي، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنگ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبالس استوېې دي چې داداشوکا پاچا یادگارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین دکاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنی سویلي برخو ته دسرنه گیر غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلك ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

دسیمې شهزاده ګان اونجیب خلك اوهمداراز دګاونډیو هیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر خانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستی څخه و. دلمر پرستی دیانت زمور په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته دهجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپریدلو سره لدې چې بودایي دیانت دافغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستی یې هم په خوا کې دوام درلود اودلمر پرستی یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلومتري شمال

غرب لور ته دخیر خانې په کوتل کې وجود لاره. چې د کیندلو په نتیجه کې دسوریا مرمري بنکلي مجسمه له هغه ځایه کشف کړای شوې ده.

نودچيني لیدونکی دیادونو په اساس پدې کې شک نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې یو دلمر پرستی مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته یواځې دسیمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هیوادونو څخه په ځانگړي توگه له هند څخه خلک زیارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي یعنی دمحمد عوفي دلیکنو په اساس چې په جوامع الحکایات کې یې لیکلی دی دسکاوند بتکده ددرې لومړیو هجري پیړیو په اوږدو کې دصفاریانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډیر شهرت لرونکی و.

عوفي وائي: ".... په هغه وخت کې دهندوانو لوی معبد سکاوند و او په هندوستان کې دې زیارت ته دتبرک او احترام په نظر گوري

دأبت خانه د عمر ولیث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر یې (کملو) یا (کلمو) نومیده او هغه برهمني دریم پاچا کابل په سویلي او شرقي علاقه مارت درلود، آباد و او بیا د عمر ولیث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فرد عان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ او سکاوند یې ازاد کړ بټان یې ورمات او بټ پرستان یې له منځه یوړل ځینې غنیمت مالونه یې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې یې عمر ولیث ته واستول ..."

دجوامع الحکایات دمولف په بنکاره شهادت شک نه پاتې کیږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستی معبد دڅلورمې هجري پیړۍ تر دویمې نیمایي یعنی تر لسمې مسیحي پیړۍ آباد و او د عمر ولیث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بټ خانه یې وړانه کړې او بټان یې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانگړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستی سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو یفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تگین له مخې په وضاحت سره تائید کیږي ځکه چې هم نیم تنه هیکل دلمر ځانگړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته لیکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانگړي خدای په

نیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې
نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند د کابل په جنوب کې د لمر
پرستی مشهوره بت خانه وه چې د لوگر، غزني او گردیز په علاقو کې یې ډیر
پیروان درلودل. دمخه د عمر لیث صفاري تر زمانې کابل د یعقوب لیث صفاري
دواکمنۍ په وخت کې د وروستي ځل لپاره پخپله د افغانستان د مسلمانانو له
خوافتح کړای شو او لوگر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت
کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته و چې په کابل او
سویلي خواو کې یې د برهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزگان ډبر ليک

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه كيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيايي نقشې په مخ د (ارزگان) کلمه لوستل کيږي.

دارزگان علاقه پدې صفت يو وړوکی بين النهرين دی دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راجا پيره کړی دی ارزگان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب تر منځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانگړې توگه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دي شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد او خرابي يې څرگنديدلي او اوس چې ښاغلی بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرگند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انگريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لړ څيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډير په زړه پورې ارزښت لري او دانگريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر (بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزگان ته تللی دی داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبر ليکونه په لوی کاني کې کلک کيندل شوي دي. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شو يدي چې تقريباً نيم ميل يو له بله ليري پراته دي او پرته له دی دنورو ډبر ليکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډبر ليک عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په يوناني شکست رسم الخط ليکلی شوی او کولای شو چې هغې ته (يوناني يفتلي) ووايو لکه څنگه چې ټول پوهيرو چې يوناني ليک دود او حروفو وروسته ديونان باختري دسلطنت دورې څخه يعنې له دوه نيمو پيړيو دمخه تر ميلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه يعنې له دوه نيمو پيړيو دمخه تر ميلاد څخه نژدې ۷-۸ پيړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام ددين تر خپريدلو زموږ په هيواد کې رواج درلود او مختلفو کورنيو لکه کوشاني، کيداري او يفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سريوزي) لوی ډبر ليکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظريې ملاتړ کوي او په ځانگړي توگه داشوکا هغه ډبر ليک چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و ديوناني ليک دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دريمې قبل ميلاد پيړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ ميلي فاصله کې ديفتليانو دعصر ډبر ليکونه په يوناني ليک دود کشف شوی دی.

دويم ډبر ليک نسبت لومړي ته دجيب موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانی لاره واقع دی او لکه څنگه چې مووويل له لومړي ډبر ليک څخه نيم ميل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کانی چې مطلوبې ليکنې يې په مخ کلکې کيندل شوی دی يو ډول تور ته ورته قشر لري چې شايد دباران دريزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې داليکنې حک کړی دی نوتور قشري يې دحک کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتيب دحروفو د نقر عمل ډيره ژورتيا نلري مگر په څرگنده لوستل کيږي او په ښه توگه يې عکاسي ترسره کيدای شي.

دموسيو بيوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کامي قطعي صورت ندی نيولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنگه چې کتل کيږي دافغانستان دتاريخ له نظره ډير ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته به پاملرنه وکړو چې يو يې جغرافيايي تاريخي ماهيت او بل يې تاريخي ارزښت لري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دويم ډبر ليک کې د (زابل) او (مي

هېيرا (نولا) دنومونو يادونه كړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) كلمې يې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دي.

نن ورځ چې تقريباً دوه كاله دوزگان دكتيبي له كشف نه تيريږي دسرخ کوتل په لويې ډبر ليك دوه كلمې د (بغو) او (شاوو) چې دكنيشكا پاچا په اړه دې گورو يعنې د ا دوه كلمې (خدای) او (شاه) دي او كوشاني كنيشكا خپل خان (خداونگار شاه) بللي همدا راز دوزگان په ډبر ليكونو كې يفتلي پاچا لکه د كوشاني د عصر په دود خپل خان ته د (خداوند گار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بيوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې يادونه يې وشوه يو دخای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هېيرا کولا) يې ياد کړی که چيرته نوموړی مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بريالی وي (ځکه چې په راپور کې يې نومونه پوره قرائت شوي نه وو او تر څه حده يې له اټکل نه کار اخستی و) نو دوزگان ډبر ليکونه به ډير ارزښت پيدا کړی، ځکه تر کومه ځايه چې پوهيږو زابل د جغرافيايي مفهوم په حيث دارغنداو حوزه هم په برکي نيوله او (می هېيرا کولا) د يفتليانو مهمترين او مشهور ترين پاچا و. چې په (۵) مسيحي پېړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسيد او مقتدر دولت يې جوړ کړ چې بيا څو ځله دافغانستان له غرونو نه يې دهند په خاوره حملې وکړې او فتحې يې حاصلې کړې او نوموړي په ډيرو مسکوکاتو کې خپل خان د (شاوو زابل) يعنې د زابل يا زابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د دوزگان ډبر ليک چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توگه تحليل شوی نه دی خود جغرافيا، تاريخ، ادب، ليک دود او ژب پيژندنې په اړه ډير ارزښت لري او يقين لرم چې دهغې په رڼا کې به يوه ورځ ډير مهم تاريخي او ادبي مطالب حل کړو.

سمنگان

دپلخمرې او تاشقرغان دلارې په منځ کې د ډيرې ښې آب و هوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيدا کړی دی مگر اصلي او پخوانی نوم يې سمنگان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

د حدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرگند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دگوز گانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجري پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنگان په هکله داسي ليکي:

"دسمنگان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکاني په څير سپينې دي او دسيمې خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هیکل تراشني مجللي ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانۍ دي چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي او هغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبک يا سمنگان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زیات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیرنو متخصص دی ددې امریکائی پوه چې دقبل التاريخ په دوره تخصص لري ایبک ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش بنکاریانو دخپل ژوند لومړۍ دکاني دورې دهمدې منطقي په غرونو کې ترسره کړي او دايبک ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنی ترتاريخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و، سمنگان د غوري اوبغلان یادبغولانگو، خلم او بلخ ترمنځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنگان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړۍ پېړۍ کې ددې سیمې په تاریخ بنه رڼا اچوي.

سمنگان ته نژدې یوه بله منطقه دباطک په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنگان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمخې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې د هزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایتالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څېړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرگندیږي چې سمنگان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلود او لرې یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دورو کې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوبايد ووايو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لرې یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دي ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنگوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني بنیگنو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه څه چې سمنگان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیدا کړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکي غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرگندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکي غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

دسمنگانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخواني افغانستان دبودايي عصر دمعماری عجيبه نمونه ده.

په وړوکي غره کې دلويې کيندل شوي مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکاني له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې دابادي په مهال به يې دهيواد له گاونډيو هيوادونو څخه ډير خلک ځانته جلب کړي وي.

دورانوشو کورونو چې يادونه يې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تغيير يې هغې ته بت خانه ويلی ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسي ژبه کې يې پورتنی بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کانو تراشل شوي يا جوړې شوي ايښي وي.

په هغه متن کې چې پورته موليکل دحدود العالم مولف په سمنگان کې د کوشکونو او مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشک په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نژدې وړوکي غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او (مجلسونه) دلته حتماً دزينت وړکولو صحنې او هيکل تراشني دي چې په رنگه او برجسته توگه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطرې يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوي و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنگان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنگه مجلسونه او په ديوالونو يې رنگه تصويرونه پرته له سمنگان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دي.

دحدود العالم مولف دسمنگانو دانگورو او ميوي تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبک دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دي.

ترکومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرگنده ده چې ايبک يا پخوانی سمنگان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلگوله لرلو له پخوا زمانو څخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکاني استوپه او دغونډی دننه معبد يې چې نژدې ورته دبودايي دورې ډېرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقیده يې تاريخ ۵ مسيحي پيری گڼلای شو.

دایبک دکاڼي استوپه د بهرنیو نړۍ گرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنگه چې ایبک ډیل څمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، د تپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت د تاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیثیت دی چې نړۍ گرځیدونکي د سمنگان د تپې د منځ ابادي ونه گوري نو باید ووايو چې د اطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې د څراغو نصب کول او لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لگښتونه غواړي.

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذيب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتير حيثيت لري چې ددنيا له بام پامير څخه شروع او دهيواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هيواد کې ډير شمير غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقريباً ددې لويې غره شاخونه او لړۍ گڼل کيږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دگڼ شمير سيلابي اومستو سيندونو سرچينه گرځيدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دايبک په سيمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکايي لرغون پيژندونکی دقبل التاريخ متخصص داکتر کارلتن دقره کمر دسمڅې په اړه يو لړ څيړنې ترسره کړي، هغه وايي چې له ۳۰-۵۰ زره کالو دمخه داځای ديو شمير بنکاريانو داوسيدلو ځای و چې دمدنيت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیک) دوره او دحيواناتو په بنکار مشغول و دا په غرونو کې دکيندنو دسوړو ژوند له ډيرو ابتدائي وسايلو سره چې دچقماق له تيگې څخه به يې جوړول تر ټولو دکاڼي پخوانۍ يا (پاله او کاتيک) دوره يې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسيدونکو مرکز او د اوسيدلو ځای و. د اوپستا په دريمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمياديشت) او په لسمه - يوولسمه فقره کې (يسناوي) او د (يوپائي ريسنا) په صورت يا (ايشکته يوپائي ري سنا - يادشوی چې (دعقاب له الوتنې لور) يا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لور) معنی لري. او دا غرد (اپارسين) ه نوم هم ياد شوی او دا پهلوي تسميه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې يورته مو وليدل او په لږ تحول سره د (اپارسين) په

بڼه راغلی چې دا له دوه کلمو (اپار) یعنی ماورا او پورته (سین) یعنی (عقاب) څخه مرکب دی چې بیا هم ددې عظیم لوړ والي دعقاب له پرواز یا الوتنې څخه پورته بڼیې.

د (اپار سین) غر دیونانیانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډیر اسرار لرونکی معلومیده او هغه یې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (اندیکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بیا له هغې څخه (هنديکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاریخي پخوانیو اوسیدونکو را پدېخوا دښکلو خلکو داوسیدلو مسکن و. چې هغوی ته باید په اروپایي اصطلاح (هوموالپيوس) یعنی (د غره خلك) ووايو. دوی چې هر څوک و خو ددې غره لومړي اوسیدونکي وو. او وروسته داریایي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دریا او آمو دریا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوي ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې یې ځای ونيو، هندوکش داریایي لهجو په شهادت که هغه اریایي و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داریایي قبایلو مقر وگرځید او دا خصوصیت یې حفظ کړ او یا تر اوسه دنورو صافو اریایي امواجو چې ددې عظیم غره په لارو کې دی درک کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل یې ستونزمن و او همدارنګه کلاګانې یې ډیرې لوړې وې نو ځکه یې لږو اوسیدونکو ددوه نیم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځایونو حرکت کړی دی او په ځینو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول یې دژوند کره وړه دپخوا په خیر محافظه کړی دی.

متأسفانه چې دهندوکش دپخوانیو اوسیدونکو دژوند د مراتبو یعنی اجتماعي، فرهنگي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چیرته بڼه دقت وشي، نو لیدل کېږي چې ددې غره د لړۍ نیمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامیر پورې تر اوسه د ژوند یوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانیو کوايفو یې لږه ډیره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشیر، سالنګ، سنجن، درنامه، ریزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کتار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامیر په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخواني تهذيب وارثين دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې یې دمعماری طرز یو شمیر عوامل لري چې لوړو ارتفاعاتو او غرنیو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرگیو کورونه چې له تېرو اولرگیو څخه جوړ شوی دی او کورونوته یې یو ځانگړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده ډیرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرگي کې بنکلا لکه په دروازه، کړکیو او د کور په نورو لوبنو او د کار په وسایلو کې چې لیدل کېږي هغه یې د هنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلک چې د ختیځ هندو کش اصلي اوسیدونکي شمیرل کېږي په جمیله فونونو کې لکه موسیقی کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې دخلکو پیژندنې د ډنمارکي پلاوي د څیړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر د درې زره کالو ق م یادونه کوي. دنوموړي پلاوي د تحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ د سومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنگونه چې نن ورځ یې تر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنگه چې دنورستان خلک له نڅا، اتني او دنڅاله ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندو کش ډیرو درو خلک هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان و، دنوموړي غره په ځینو برخو کې د پخوانیو ادابو دلریدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندي څخه افغانستان ته راغلی دی.

دهندو کش خلکو حتماً ځانگړی لباس، وسله، دموسیقی الات، بنکار، گانه، مفروشات، موبل، اثاثیه او د طبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر د پنبجشیر په دره، نجر او، تگاب او دنورستان په درو کې لیدل کېږي او هر یو یې ځانگړې څرگندونه لري چې دهندو کش اوسیدونکو خپل مدنیت، فرهنگ او د ژوند ځانگړي روش درلود.

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې د کابل شمال غرب او د جلال اباد شمالي برخو کې د پنجشیر او کونړ د سیندونو ترمنځ او د هندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کږې وږې درې او یو لړ سخت اوله ځنگل نه ډکې څوکې دي چې گرځېدل راگرځېدل پرې ډیر گران دی چې نن ورځ د عامو په ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه د کافرستان په نوم یادیده. د دې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه او دا تقسیمات اوس د لغمان نورستان او د اسمار نورستان او یا هم د لویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیایي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنی علاقه ده چې د هندوکش محلي تمدن او فرهنگ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی.

نورستان د غرنی اقلیم په لرلو تقریبا د تاریخ په ټولو دورو کې سرپټي او پرځنده پاتې شواو دا همداسې ژوند یې د دې سبب شو چې عرف ، عادتونه او پخوانی عقیدې تر ډیره وخته په پخوانی بڼه هلته دوام وکړ.

د نورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مگر وروسته د خلکو پیژني د نمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترگې او

خرمائي وينستان لري او همدارنگه سپين پوستكى لوړه ونه او باريك اندم لري .
 دادهندوكش اصلي اوسيدونكي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل كيږي .
 نورستانيانو په لرغونو دورو كې ځانگړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا
 مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ كتلې معتقداتو او (هندو
 اريائي) كې ولټوو . له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په
 لومړيو مراتبو كې اقلالکه د (ويدي دعصر اريايانو په څير دځانگړو خدايانو
 مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه تركيب شوې وه، تر دې
 پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج
 شو

له سلو كالو را په دې خوا دنورستانيانو د مذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر
 داسې څرگنديږي چې دادهندوكش غرنۍ كتله وگړي ديوه واحد خداى معتقد و .
 چې هغه به يې د (امرا) په نوم ياداوه، انگريز الفنسټون ليكي :
 "دكفرانو دين له هيڅ دين سره ورته والى نلري دوى دواحد خداى په وجود
 اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوكوي دگوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې
 دبتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې كاوه ستاينه كوله .
 بوتان كاني يا لرگى دې چې مذكر او مونث لري او مجرد به پرې سپور او
 نمايش به يې وركاوه .

جنرال كورټد "الفسټين" يادونې لكه څنگه چې مولوستل تائيدوي او دهغوى
 خداى د (ريمر) يا (يامري) په نوم يادوي .
 يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لورى كوټو داسيائي اسطورو په مقالو كې يوه
 مقاله (دكفرانو اسطوري) ترسرليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليكلي
 چې په هغې كې دلاندې ليكوالو دنظرياتو شرح وركوي .

تر كومه ځايه چې ما په خپله په نورستان كې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا
 مې په كابل كې له نورستانيانو معلومات ترلاسه كړي دامسئله محققه ده چې
 نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو كې دعالم څښتن او دكائناتو خالق د (امرا)
 په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سكوك ميوك امرا) يعنې
 طلامخي خداى باله او هغه يې لكه ديو انسان دصورت په بڼه مگر فوق العاده
 لوى تصور كاوه او تر كومه ځايه چې د ختيځ پيژندونكو او دسيمې دخلكو له
 ويناوو څخه څرگنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخداى وحدانيت ته قائل و .
 البته دژوند په لومړيو مراحلو كې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقیده درلوده نو

د جنگ او پهلوانی خانگري خدای يې ډير شهرت درلود. مگر د ژوند په تحول سر (امرا) يا واحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتو کې خای نیولی و ډيرو د خدایانو ډولونو او په خانگري توگه د جنگ خدای په وړو کې صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه يوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه يې ډير په دې ناحیه کې ده چې داخلک په خپله ژبه کې ليکلي اثار او کتاب نه لري او د تيرو وختونو له افواها توپرنه نور څه نلري داريان په مجله کې ديو کتاب په تحشيه او چاپ مشغول يم چې درویش محمد خان غازي (جنگ نامه) يا (صفت نامه) په نوم يادېږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوا د حکيم مرزا چې د ظهير الدين محمد بابر لمسی و، ليکل شوی دی ليکوال د (کتار) نورستانيانو ياد پخواني نورستان چې دلغمان د علينگار او اليشنگ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران گنل کيدل چې د تثليثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنگونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتي ده خو د عبارت له متن څخه سهي نه څرگندېږي چې دې درې تنو د پخواني نورستان د کتار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شك نشته چې د عظيم الحبه غرنیو پهلوانانو روح يې لکه يوناني (هرکول) يا رستم ددوی په افکارو او تخيلاتو کې ډير دخيل و.

لويه نظريه يې دې مفکورې ته تقويت ورکوي (گيش) ته يې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې يې جنگي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو يې دکارنامو لويولو د تصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان يو شمير خلکو (گيش) د جنگ خانگري خدای دويدي عصر له (اندار) سره تشبيه او تصور کاوه. او داسې فکر يې کاوه چې ديوقوي او توانا پهلوان په دود يې ليندی په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو گردڅېده

پاتې دې نه وي چې يونانيانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمايل ونيونو دهندوکش په غره کې يې ديوقوي هيکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حيث يې يو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځينې نورستاني سپين ږيري معتقد دی چې پخوانی زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنخ جگره پيښيده . (گيش) يې هغه مهال په (كتوي) او (كانتوا) كې ليدلى و چې
تل د جنگيالانو په وړاندې مخكېن و

دنورستان په كليو كې په عموم ډول (امرا) او (گيش) جلوه گاه يا نظر گاه يا
(ذبح) درلوده چې د (امر ه تا) او (گيشه تا) په نومونو ياديدلو د (امرا) له پاره يې
معمولا غوا او دگيش له پاره يې سپرلي قرباني كاوه. د جگرې په غنيمتونو كې به
يې نر حيوانات دگيش له پاره قرباني كول او بنځې حيواناتي به يې په خپل منځ
كې ويشلي.

پخوانيو نورستانيانو دلرگي دهيكلونو او مجسمو د جوړولو عادت درلود پدې
مجسمو كې يې ډير دپهلوانانو او دكورنيو د مشرانو كه به هغه نارينه و او كه
بنځينه دنمايش له پاره جوړول.

تور پوښان نورستاني او امير

تيمور كورجان

دهندوكش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتير هم ورته ويلى شو له هغو لوړو څوكو سره چې جگوالى يې ۷۰۰۰ مترو ته رسيږي ډيرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلكو په تمدن او فرهنگ كې يې دافغانستان دسيمه ايزو خلكو لاس وهنه ندى شوى او صاف ساتل شوى دى. ددې غره لمر خاته پلو ته سويلي په لمنو كې يوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توگه (نورستان) وايو او دمخه تر (۱۹۰۰ كالو ورته (كفرستان) يا (كافرستان) ويل كيده همدا كافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پريواته خواته د (كتار) په نوم ياديده. پدې دواړو نومونو كې وروستى نوم يعنې (كتار) په ادبي او تاريخي ماخذونو كې ډير شهرت لري.

كتار دجغرافيايي جوړښت له مخې دپنجشير ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرچ غان او علينگار ددرې پورتنۍ برخې تشكيلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته يې دمنجان کوتل لمر پريواته خواته يې خاواك او پريان سويل لور ته يې دعليشنگ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا يې دعلينگار درې پورتنيو برخو احاطه كړي دي. دا علاقې دگرځيدلو په لحاظ ډيرې ستونزمنې دي ځكه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه كړې دي چې خلك يې په داسې يوځاى كې ايسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سيمې او ددې سيمې دخلكو په اړه سهي معلومات په لاس كې نشته، پدې كې شك نشته چې دخاواك له خوا او

همدا راز دپريان، عليشنگ، او علينگار له خوا لارې ور غلي دي خو دا لارې دکال په ډير وخت کې دډيرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوک هلته ورتللی نشي.

ټول پدې پوهيرو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پريواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعني دکتار خلک هم له دې قانون نه مستثنا نه و بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډير دود و او لکه څنگه چې دهغو خلکو پسونه ډير تور رنگ لري او دپسه توري وړي له باندي ډيري توري بنکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی و. پدې کې شک نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دود و لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډيره پلوي کوي. اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلک په جنگ جګړو کې مشهور و او دي مګر دکتار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډير زړه ور او جګړه مار و او داصفت يې له ډيري پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامير تيمور کورگان نه نور څوک نورستان او په ځانګړي توګه کتار ته داخل شوی ندی دالسعدین صحن دمسطح وياند د (کتار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورگان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

ز شاهان کسی فتح کتور نکرد

چاه گویم ز دارسکندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتی داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالی شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او د هیواد د پراختيا په اړه يې ونشو کړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کتار ته تللی نه شو. له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامير تيمور دلبنكر او پخپله دده ورتلل د نوروستان كتار ته شرح لري او دا مطلع السعدين د (ذكر غزوكتاروسياه پوشان) تر سر ليك لاندې يولړ مطالب ليكلي دي چې له عين نقل نه يې تيرېږو او دمطالبوله روح نه يې يادونه كوو. امير تيمور په بلخ كې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ كاله وروسته په ۸۰۰ هجري كې له ماورالنهر نه دواكمنۍ دپراختيا په خاطر دهندوستان په لور وخوځيده كله چې دجيحون له سيند نه راتير شو بلخ، سمنگان (ايبك) او بيا بغلان ته ورسيد، كله چې اندراب ته ورسيد دسيمې خلكو د (كتار) دسياه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شكايت وكړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسيدونكي چې د (خاواك) او (پريان) كوتل تن نژدى او هلته د (كتار) سياه پوشان اوسيدل او داندراب اوسيدونكي دهغوى له ناخاپي حملو نه ډير په وېره كې و داوخت د (كتار) يعنې سياه پوشانو كافر و داندراب ددرې مسلمانان ډير سخت په تكليف كړى و او هر وخت به يې حملې كولې. رمې، گلي او غوايان به يې ترې بيول او باج به يې هم ترې غوښته او حتى ميرمنې او ماشومان به يې ترينه داسارت په دود بيول. د (كتار) د خلكو لوړ قدونه، قوي اندامونه او درشتې څيرې چې ليندى به هم ورسره وې او دپوستكي جامې به يې په تن وې داندراب د خلكو په نظر كې عجيبه مخلوق په نظر برينسيده. اولكه څنگه چې السعدين ليكي هغوى يې انسانان نه بلکې ديوان بلل، ځكه چې له دې قوي اندامونو ليندى او د پوستكو له البسي سره لكه دديوانو په څير سر سخت په خپلې عجيبې غريبې وسلې قوي جثت راتلل او دسيمې خلك به ترې سخت ويريدل. لكه څنگه چې دهغو سيمه سخته او غرنۍ وه نو ځكه هېڅ چا داجرئت نه درلود ترڅو دهغوى دكورونو خواته ورشي.

لكه څنگه چې امير تيمور كورگان د (كتار) دكفارو له حال واحوال كردار او گفتار څخه اگاهي ترلاسه كړه نو د خاواك په كوتل كې يې دكلا دجوړولو امر وكړ او بيا يې دخپلو عسكرو څو ډلو ته كتار علاقې ته دورد اخليدلو امر وكړ. ددې لښكر د نوروستان كتار ته د حركت جزئيات روښانه ندى، خو داسې وايې چې اكثر و خلكو خپل اسونه له كمرونو نه درې ته درسيو په واسطه ښكته كول او لكه څنگه دسرطان مياشت وه او دكال تود موسم و بيا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره كې خښيدل نو ځكه يې دشپې په يخنۍ كې له يوځاى نه بل ځاى ته حركت كاوه او پدې لښكر كې امير تيمور كورگان هم شامل و او كله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تگ او عمليات ترسره كولای نشو. نو خپله يې شخصاً دجنگ

قومانده په لاس کې واخسته خو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه بنکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنگې هم شوې ددې منطقي تر ټولو لوی کافر السعدين دعداو عداسو په لقب يادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستاني کلمه ده چې په فارسي ليک دود کې يې پوهيدل ستونزمن دی لکه څنگه چې په مطلع السعدين کې راغلی دی چې وروسته تر يو لړ سختو جگړو يو شمير سپاه پوښان په غرونو کې تر شاشول او يوشمير امير تيمور ته راغلل او امير تيمور د يوشمير ترجمانانو په واسطه داسلام ددين بنودنه ورته وکړه او ډير شمير يې مسلمانان شول خو کله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتيمور په عسکرو يې يرغلونه پيل کړل چې په دې ترتيب دسپاه پوښانو او امير تيمور د عسکرو ترمنځ سختې جگړې پيښې شوې او لکه څنگه چې په پورتي ماخذ کې راغلی دی د کافرانو ډير زړور جنگيالي ووژل شول او تيمور يې له ککرو څخه منار جوړ کړ او د خپلو فتوحاتو او کاميابۍ خاطرې يې په کاهو کې په کيندلو وليکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتار) په تاريخچه کې ډير مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهيواد د پراختيا له پاره تيمور نورستان ته ورغلي دي او له سپاه پوښانو سره يې جگړې ترسره کړي دي. تر کومه ځايه چې وروستۍ پيښې څرگندوي هغه محال چې دکتار سپاه پوښان او دهغوی سيمه فتح شوه او مسلمانان شول خو کله چې امير تيمور راوگرځيد هغوی هم خپل پخواني دين ته واوختل او محمد حکيم ميرزا دبابر لمسی چې دعليشنگ ددرې په پورتنۍ برخه کې جگړې وکړې پدې بريالي نشو چې د (کتار) وگړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامير عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونيو.

د پخواني نورستان د خلکو

د خدايانو ډولونه

د هندوکش د غره لړۍ چې له شمال ختيځ نه جنوب لويديځ ته تقريباً د افغانستان له منځ نه تيرېږي نه يواځې دا چې د کاني يوه لوره کرښه ده بلکې زموږ د هيواد دملا د تير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو درې يې د پخوانيو وختونو محافظين په غير کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنگي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي د لوړو غرونو په برخه کې ننگرهار او دکونړ شمال لور ته سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنگل هم لري دامنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) و چې دا وروستۍ تسيمه ۴-۵ پيرۍ دمخه هم د مدار کو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور نه يې (بلور) اولويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې دنژديوالي او اداري ویش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافيايي مفهوم د ختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي داسيمه د غرنۍ اقليم دلرلو په وجه دگرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريباً د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سرپټي پاتې شوي ده. له لويو لارو نه کناره

کیدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید له فرهنگي تهذيبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانيان اودهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانيانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نه وه او لکه دويدي د عصر آریایانو په څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زروا ستر (زردشت) اصلاحاتو او تحولاتو چې د وحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څیړنو له مخې چې له یوې پېړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې دهندوکش پخوانیو کافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلی و. دې لوی خدای ته به یې امرا وایه.

کله چې الفستن د شاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیدا کړ پدې یې عقیده درلوده چې (دا کافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم (گوري) نوموی دډیرو بتانو کلي چې دپخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بتان دلرگي او یادکاني دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرد توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انگریز دالفستن نظریات تائیدوي او د کافرانو لوی خدای یې (امرا) یا (یامري) یاد کړی دی.

یو فرانسوي مؤلف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانيانو د مسافرتونو او په کابل کې له نورستانيانو سره د تماس په ترڅ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی. نوځکه بڼه او ثقه معلومات را کولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو د عالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاد او ه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوک امرا)

يعني (دخولې په خير مخ لرونکي امرا) باله او هغه يې انسان په بڼه او صورت مگر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنگ خانگري خدای يې دپخوانيو کافرانو دخدايانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغه ته به يې (گيش) ويلز داگيش داندرای يعني دويدي اريايانو دجنگ دخانگري خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني (هرکول) اويزابلي رستم سره مقايسه کوو.

(امرا) او (گيش) دپخوانيو کافرانو دخدايانو ډولونو په منځ کې ډير مهم نقش درلود او دهغوی له پاره يې دغرونو په لمنو کې دقرباني ځايونه او زيارتونه جوړ کړي وو چې د (امرته تا) او (گيشه تا) په نومونو ياديدل دامرا له پاره يې غوا او دگيش له پاره يې سپرلی قرباني کاوه دمحمد درويش خان غازي په جنگ نامه نومې کتاب کې چې دخلورو سوه کالو شا وخوا کې دمحمد حکيم ميرزا دبابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په عليشنگ دره کې ليکل شوی په کراتو مراتو يې له درې تنو مفسدانو چې (پانداډ) او (لاماندي) نوميدل ددرې ډلو په بڼه ياد شوی او دعليشنگ درې دپورتنی برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جگړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومېږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانيانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه يا پنځه سوه کاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کافرانو دنورستانيانو نیکونو دهندوکش دنورو اريائي کتل و په ډول او دنورو اريائي قبایلو په خير په اصل مبدا کې دخدايانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پيدا کړی دی. اودهمدغې برتری انعکاس دواحد خدای په بڼه په عقايدو کې لازه وموندله او ډير دخدايانو ډولونه لکه دجنگ خانگري خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کې راغلل، او په منځني پيړۍ کې دفکري روش په بنکته راتللو سره دغرونو په څوکو او ددرو په منځ کې ځانته کيدلو سره يو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقايدو کې يې درې برخې وزيرولې چې انعکاس يې عقلاً دلغمان په نورستان کې څلور يا پنځه پيړۍ دمخه گورو.

ننگرهار اوځینې پخواني ښارونه یې

افغانستان د جغرافیایي موقعیت له مخې په داسې یوه څلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې د احساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصري او مدنیت لرونکې څلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خو یو څه چې پخواني سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یا تاریخي او جغرافیایي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولې بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي او تاریخي کوايف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولې تر یوناني، بودایي، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونو کې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پریښودی دی.

د افغانستان په ختیځه برخه کې د کابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلېږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته د تاریخ په مختلفو دورو کې د (گندهارا) په نوم یادېږي.

د گندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننگرهار وايي او ننگرهار اوس هم د افغانستان ولایت دی.

د ننگرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه د لومړي ځل لپاره د (ناکاراها) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چينائي ليدونكي فاهبين او هيوان تسنگ دخپلو خبرو په ترڅ كې د (ناگراهوا) ديوه ښار يادونه د (ناكي لوهو) په نوم كوي.

پدې كې شك نشته چې هيوان تسنگ چيني ليدونكي دعين مواصلت په مهال ددهې او اوسني جلال آباد سيمې ته چې د (ناكار) يا (نگر) په نوم يې يادونه كوي دهغه له ويناو څخه داسې معلومېږي چې (ناگار) يا (نگر) او يا (نگراهارا) يوه سيمه او يا هم (نكره هاره) يې مركز اويا كوم عمده ښار و. هيوان تسنگ د (نگر) دسيمې پراخوالی داسې رابښي اوږدوالی له ختيځ نه لويديځ ته ۶۰۰ لی اوسور يې له شمال نه سويل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب يې طول ۱۲۰ ميله او عرض يې نږدې ۵۰ ميله كیده.

چينائي ليدونكي له دې پرته ليكي چې ددې سيمې چارچاپيره سختو غرونو احاطه كړې دی. او پايتهخت يې ۲۰ لی يعني ۵ يا ۶ ميله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري ځكه چې داسيمه دكاپيسا مربوط دي، جويات او دانه ډير حاصل وركوي، هوايي توده او اوسيدونكي يې زړور، خوش خلقه اونستاً شتمن دی دخلكو ډيره برخه يې بودايي دی او دنورو ډيرو اديانو پلويان هلته لږ دی، معابدونه او بودايي ابادی په كې ډيرې دي او پيروان يې هم ډير دی، له بودايي معابدونو پرته دنورو معابدونو شميره هم سلو ته رسيږي.

پدې كې شك نشته چې دهيوان تسنگ د (ناگار) يا (نگر) دعلاقې له يادونې څخه مطلب همغه د (ننگر) علاقه ده چې د (هار) دكلمې په ډير والي سره چې د (ښار) معنا وركوي مركز ته يې (نگراهارا) يا (نگرهار) وايه چې وروسته دخلكو په ذهنونو كې د (ننگرهار) په بڼه ثبت شوی دی كه چيرته فولكلوري كيسو ته چې دكونړ په دره او چغه سراي كې تر اوسه دخلكو له خاطر ووتلی ندی غوږ ونيول شي نو ليدل كيږي چې شاهي د (ننگرشاه) په صفت يعني د (ننگر) دسيمې شاه تراوسه دخلكو په خوله دي.

نوويلی شو چې دننگر تسميه له تاريخي ماخذونو څخه فرهنگ ته وړ داخل شوی او عامه فرهنگ ته ديوې كلمې وړ داخلیدل خامخا ډير استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننگر) مركز داسې يو ښار و چې هغې ته يې (ننگر) يا (ننگرهار) وايه (ننگرهار) د (ننگرشار) معادل دی، دننگرهار مركز يو معظم ښار و او لويه ساخه يې درلوده.

دنګرهار د مشهورو ښارونو له جملې څخه یو هم (هډه) ده چې چینایي لیدونکي داوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د (نارهیلو) په نوم یاد کړی دی کنگهم انگلیس پدې خیال دی چې دهېې موجوده نوم د سانسکرت له کلمې هډه چې دهېو کې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا یو هډوکی دهغه ښار په یوه استوپه کې ساتل شوی و.

دنګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد و له هغې جملې څخه یو د (اویاناپور) په نوم یا صفت یاد شوی دی چې هغه د باغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانیو ماخذونو یوبل ښار د (تاکي) په نوم هم یاد شوی چې هغه یو شمیر مدققین په شیله (ناقي) کې چې لږ څه د جلال اباد لویدیځ لور ته رانښيي، همدې ښار یوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه یې (دنیلو فردگل ښار) ترجمه کړی او لکه څنګه چې دنیلو فردگل په بودایي دین او فرهنگ کې د تقدس بڼه درلوده نو ویلای شو چې په بودایي دوره کې نوموړی ښار یو متبرک ښار و. همدا ښار په چيني ماخذونو کې د (گل په ښار) یاد شوی چې د چيني تلفظ د ضبط صورت یې (هوا - شي - شنګ) و همدا راز د گل ښار او دنیلو فردگل ښار حتماً داسې صفات و چې همغه ښار ته یې اطلاق کیده.

په بودایي ماخذونو کې په ننگرهار کې یوبل ښار د (ویپانکارابودا) په نوم یاد شوی او هغې ته یې (ري پاواتي) هم ویلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی. ددې لنډې مطالعې نه په څرګنده ویلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان د ختیځ ولایت ننگرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سیمه وه چې په هغې کې ډیر ښارونه اباد و او هر ښار د ابادۍ عمراني کارو بودایي مرکزونو، استوپو او معابدو نو د درلودلو په وجه ډیر شهرت درلود او هر یو په صفا او ښکلو صفاتو یادیده په ډرونټه، سلطان پور، هډه ټول سرخ رود او چپلیار کې د ډیرو خرابو استوپو او معابدونو بقایاوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

د چغان غونډۍ

د کابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا، د جلال اباد شمال ختیځ ته د اوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدې خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې د کنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې د چترال په رود مشهور دی او تر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغیل کوتل)، څخه عبارت وي چې د کاشغر درود په نوم هم یادېږي د کونړ د سیند د مرستیالان دهغې نه شی اړخه د افغانستان له خاورې نه یو ځای کېږي چې دنورستان له علاقې نه سرچینه نیسي او مشهور یې (لنډی سیند) او د پیچ وبه) دي چې د سیلابي سیندو یو په صورت په درو کې تاوپیچ سره د ختیځ هندوکش په سوېلي لمنو کې رابنکته کېږي اوله دې سره سره دنورستان د پورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونو ډک زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنگه چې د کنړ دره اوږده پرته ده د طبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي: بنکتنی، منځنی او پورتنی. برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کونړ کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وايي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادېږي چې د کونړ د درې او پیچ د درې د تقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا د کنړ لوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې د کونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل د پیچ درې اوبه دي د پیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې د چغه سرای په مقابل کې د کونړ د درې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنیو برخو ته ترې لارې وتلي دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په گوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم يادېږي او محمد ظهيرالدين بابرپه خپل ترک کې هغه د(چغانيان سراي) (چغان سراي) په نوم ياد کړی او دچغه سراي په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلی دی.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډيرو چپ خواته پوزو کې چې ډيرې دکونړ په دره هم حاکی دی داوسني حکومتي ځای چغه سراي په مقابل کې دمهمو اباديو پاتې شونې څرگندېږي چې په هغو کې په ډير شمير خبستي، دسنگ مرمر لويې اوپېرې لوحې استعمال شوی دی، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې څرگندېږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډيرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوي ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خبستو دغره په بغل کې په تورو کانو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو اباديو حکم کوي ددې ابادۍ په بنکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يونيم کيلو متر اوږده ده او په ډيره پيمانه مرمر لويې خبستي، مرمر لويې ستنې، بنکلی نقش کړای شوی سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توگه داباديو بقاياوې دډيرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پگل، بهرام شاه، حيدر علي، ننگر اونورو له مخې داسې اټکل کولای شو چې ددې ځای ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وي ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوی اټکل کولای شو او ددې منطقي داباديو مبداتو ته ۶۰۰ کالو دمخه وړاندې بيولی شو او دا حدس مور دچنگيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځای نوم ياد چغان سراي دعامه فوکلور تر ډيره حده ددې نظريي ملاتړ بنکاري. البته له فولکلوري کيسويرته دچغتائي شهزادگانو رسيدل او وتل دمحلې شهزادگانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمني درلوده هم څرگندېږي، لکه څنگه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننگرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قلعي شهزادگانو سلطان پگل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کيسې او تاريخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره
ترې يوه نتيجه اخلو او هغه عبارت له دینه دی چې دمخه تر مغلو د چنگيز
لمسيانو په چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجيشي نقطه
د کونړ ددرې په منځ کې دنورستان په يوې مهمې لورې نقطې پخپله ددې حکم
کوي چې په پخوانيو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزک کې وايي چې په چغه سراي کې دفتوحاتو په مهال دنورستان
کافر په داسې حال کې چې د شرابو مشک به يې په غاړه کې و ددې منطقي دخلکو
مرستي ته راتلل. دډنمارکي هيئت دخلکو پيژندنې د تحفظاتو په اساس له احتمال
نه ليرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته د تيريدلو پر مهال د کونړ ددره پيچ دتلاقي په
برخه کې يو لويې کلی اويا هم دنورستانيانو يوې جنگي کلاته اور ورته کړی دی.

په دې غالب گمان کيږي چې د سکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې
چې نن د چغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره يوه ممتازه
منطقه شميرل کيږي يوه کلا وه چې دنورستانيانو نيکونو دوه زره څلور سوه کاله
دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندر سره پنجه وهلې ده او بلاخره يې
دادمقاومت قرارگاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) يا (چغان سراي) دمخه تر دې چې پدې نوم مشهوره شي
مهمه ابادي او موقعيت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په وړانو
کلاگانو ايسنودل شوي دي ددې نظريې څرگندويي کوي. يوه ورځ به علمي هڅې
دې افکارو ته قطعي او يو پلوي ځوابونه ورکړی

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

۱۳۷۰ هـ ل چاپ	بدیع او پښتو شعر
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	وروستی سلگی
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	د لندو کیسو ټولگه
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	د شعرونو ټولگه
۱۳۷۳ هـ ل چاپ	نومیالی غازی محمد شاه خان بابکر خپل
۱۳۸۰ هـ ل چاپ	افغانستان د تاریخ په رڼا کې
ناچاپ	همدا اثر
ناچاپ	د جهاد خاطرې
تر لیکنې لاندې	د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت
تر لیکنې لاندې	د پښتو بیان او معاني
۱۳۷۹ هـ ل چاپ	د لغمان مشاهیر
	د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سیتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زوایای تاريخ معاصر...
- رجال و رویداد های تاریخی...
- بازی بزرگ
- افغانستان سرزمین اریا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جریانات تاریخی افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسیر تاريخ...
- خاطرات حکیم طبیبی
- اسنا دونامه های تاریخی...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنگه تباہ شو؟
- د مرگپر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا دیوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کلیات
- د الفت نثري کلیات
- غرغښت یا گرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته های کهن
- روسيې پراختیا غوښته او ...
- سیمای سینمای افغانی
- میتود های کلینکی طبی
- گلزار لطایف
- جنسی اړیکې
- رازی راکه نمیخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبیاتو تاريخ
- یاداشتهای من
- مدعا و مثل در شعر بیدل
- داود خان د کی جي بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپېری ورغوی
- له نرگسه تر نرگسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورلیدونه
- افغانستان از جنگ گرم تا جنگ...
- ضرب الامثال و کنایات
- یکدسته گل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاوید
- اهنکهای احمدظاهر
- اهنکهای ساربان
- اهنکهای ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنگل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شین ټاغی
- کتیالی
- گلستان سندرہ
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شریک بالاپوش
- کوچیانۍ پانگه
- منثور کره کتنه
- او نور...

011-42512513

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**